SRI VENKATESVARA ORIENTAL SERIES—No. 13

EDITOR:—P. V. RAMANUJASWAMI, M. A.

ఆంధ్ర కువలయానందము

శ్రీవేంకటేశ్వరప్రాచ్యకళాశాలా ప్రధానాంధ్రాచార్యులగు

ఉభయభాషాప్రవీణ

కంభంపాటి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి

విరచితము

తిరుపతి

తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానముల ముద్రాశాల

1948

[వెల రూ. 4—12—0

INTRODUCTION

I was requested by my friend, Mr. Kambhampati Subrahmanya Sastri, to write a few words by way of Introduction to his *Telugu Kuvalayānanda* which is issued in the Sri Venkatesvara Oriental Series under the auspices of the Institute. I have accepted the offer for two reasons. First because this will afford me an opportunity to say a few words about the methods of enriching the Vernaculars of our country. Secondly because, although Mr. Subrahmanya Sastri is now connected with the Sri Venkateswara First Grade College, he was for some time connected with the Oriental College over whose destinies I have the fortune to preside as the Ex-officio Principal.

Mr. K. Subrahmanya Sastri hails from the Godavari District and after a distinguished service of 12 years as the Telugu Pandit in the Devasthanam Hindu High School at Tirupati, he joined the Oriental College as Asst. Professor in Telugu and rose to the post of Professor in a few years. Pecuniary considerations tempted him to leave the Oriental College and join the First Grade College as the Lecturer in Telugu. He began his Sanskrit studies while quite young and acquired proficiency in Nyaya Sastra under two eminent Pandits, Mr. Mantha Chandrasekhara Sastri of Peruru and Mr. Sripada Lakshminarasimha Sastri of Pithapuram. Subsequently he obtained the Ubhayabhasha Pravina title of the Andhra University in Sanskrit and Telugu. For the latter qualification he had to study the standard works in Telugu besides elements of Sanskrit Grammar. He is therefore

thoroughly qualified by his attainments to translate a standard work in Sanskrit on Rhetoric.

Kuvalayānanda by Appayya Dikshita is one of the Sanskrit works on Rhetoric which is invariably studied by students desirous of acquiring a thorough knowledge of Sanskrit literature. It treats of Figures of speech in Sanskrit and the author, Appayya Dikshita, discusses about the different aspects of the figures in a masterly manner. His style is simple and his treatment of the subject very lucid. Mr. Subrahmanya Sastri has done a valuable service to the Telugu language by translating this useful work into Telugu. He has not only translated the work but has added notes on several additional points connected with the contents of the work.

Apart from its intrinsic poetical worth, Telugu literature, so far as its content goes, is mainly modelled on Sanskrit literature. Nannaya deserves credit for being the first poet in Telugu but his *Bhārata* is but a rendering of the Sanskrit *Mahābhārata*. Allasāni Peddanna is deservedly styled the 'Father of Telugu Poetry' but his *Manucharita* is an adaptation of an episode in the Purāṇas. When Telugu literature began to appear, there was the fully blown Sanskrit literature ready at hand to supply the content and the early Telugu poets thought it not worth while to develop new *genre* when the existing Sanskrit literature offered them many and when they were diffident of producing better ones. Moreover Sanskrit literature by that time developed fully in all directions and supplied models for every conceivable species. It is only in recent years that Telugu poets turned their eyes away from Sanskrit literature and succeeded in producing novel *genre* though on the model of western literature.

The ancient Telugu poets confined their attention to general literature and produced several Purāṇas and Prabandhas in Telugu. The scientific literature was left alone and any one who wanted to acquire a knowledge of the sciences apart from literature poper had to go to the perennial source and learn them through the Sanskrit language. This sort of dependence is not conducive to the life of the language. Realising this and with a view to put an end to dependence on the part of their language, Telugu. scholars in recent years turned their attention to the scientific literature in Sanskrit and commenced to bring it into Telugu. In the field of literary criticism, with which we are directly concerned now, several works have been thus translated into Telugu. The *Daśarūpaka* was translated by Mr. Malladi Suryanarayana Sastri, *Sāhitya-darpaṇa* by Sri Vedam Venkataraya Sastri, *Dhvanyāloka* by Sri Pantula Lakshminarayana Sastri, *Rasagaṅgādhara* by Sri Jammalamadugu Madhavarama Sarma, *Kāvyalaṅkārasūtravṛtti* by Sri Vedala Tiruvengadachari and *Prātaparudrīya* by Sri Chalamacharla Rangacharlu.

So far as I know, the *Kuvalayānanda* has not yet been translated into Telugu before, although a summary of it was published by Sri Balusu Venkataramanayya. As soon as I came to Tirupati as the Director of this Institute, I noticed the potentialities of Mr. K. Subrahmanya Sastri and suggested to him that he should undertake to translate this work into Telugu. I am very grateful to the Pandit for having acted up to my suggestion and accomplished the translation in such a masterly manner and I am very happy to issue it now as one of the numbers of the Sri Venkatesvara Oriental Series.

Scientific works in Sanskrit, however well they might have been written, entail on us the additional burden of cons-

truing a dead language to that of comprehending the principles of the science, for Sanskrit must be considered to be a dead language in spite of many advocates of the contrary view. Again a language can also be enriched by enriching its literature and it must be the sacred duty of every son of the language to enrich his mother. So Mr. Subrahmanya Sastri deserves the thanks of all Telugu speaking population for enriching their language by this work of his. I hope many scholars will follow the example of Mr. Subrahmanya Sastri and enrich their mother language in this manner. The question of vernacularization of higher studies is now seriously engaging the attention of the authorities and we all sadly feel that it is beset with the difficulty of want of suitable text-books in the various sciences and this can be solved only by other scholars producing standard works in Telugu in the different sciences like Mr. Subrahmanya Sastri.

S. V. ORIENTAL INSTITUTE,
TIRUPATI. 30-12-47.

P. V. RAMANUJASWAMI
DIRECTOR

ఓం

మనవి

విశ్వశ్రేయము కావ్యము. కావ్యములు కాంతాసమ్మితములు. కాంత లలంకారప్రియలు. అలంకారములు చమత్కారజనకములు. చమత్కారముక్తివిశేషలభ్యము. ఉక్తివిశేషము ప్రతిభావ్యుత్పత్తిప్రాప్యము. ప్రతిభావ్యుత్పత్తులలో ప్రతిభగరీయసి. అట్లయ్యునది వ్యుత్పత్తిసహాకారములేనిదే విలసిల్లఁజాలదు. కావున విద్యాభిలాషి వ్యుత్పత్తి నార్జించుకొనవలెను. వ్యుత్పత్తి గురుశిక్షవలన గ్రంథపఠనాదులవలనను గలుగును. శాస్త్రజ్ఞానమలవడనిదే వ్యుత్పత్తికలుగుటరిది. కావున వ్యుత్పత్తికాములకు శాస్త్రపఠనాభ్యాస మావశ్యకము. అందుచేతనేకదా కృష్ణదేవరాయలంతటి ప్రభువు "స్వామీ నన్ను నితఃపురాపఠితశాస్త్రగ్రంథ జాత్యంధు" అనిపించినాడు.

స్వతంత్రభారతమున నెల్లరకు స్వాతంత్ర్యాభిలాష దేశభాషాభిమానము రేకెత్తినకాలమిది. ఈసమయమున జాతిమతవివక్ష లేకుండ విజ్ఞానమభివృద్ధినొందవలెను. అందుకై మతగ్రంథములు శాస్త్రగ్రంథములు దేశభాషలలో వెలువడవలసియున్నవి. ఈయుద్యమమున కిదివరకే పెద్దలెందఱో మార్గదర్శకులైనారు. ఆంధ్రదశరూపక, సాహిత్యదర్పణాదులు వెలసినవి. విన్నకోటపెద్దనార్యప్రణీతమగు కావ్యాలంకారచూడామణ్యాది శాస్త్రగ్రంథములందలంకారము లసమగ్రమగుటచేతను, కొన్నిట సమగ్రములయ్యు నవి వచనరచనలో లేమింజేసియు, శాస్త్రగ్రంథములు వచనరచనలోనున్ననే సుబోధములగునను తలంపునను, శ్రీ అప్పయ్యదీక్షితులవారి కువలయానందమును నేనామూలాగ్రమాంధ్రీకరించితి. ఈ యాంధ్రీకరణమెల్లరకు సుబోధముకావలెనను తలం

పుతో నలుగురును వాడుకొనుపదములనే యెక్కువగ వాడినందుకు, సరళాదేశములు నర్ధబిందువులు మున్నగు వ్యాకరణాంశముల నెక్కువగ పాటింపమికి, విజ్ఞులు నన్ను క్షమింతురుగాక. శాస్త్రీయవిషయముల నాంధ్రీకరించుటలో నెల్లరకుదెలియునట్లు బాగుగ వివరింపలేమికిగూడ విషయవిశేషముల నెరింగినవారు నన్నాదరించి యీ యాంధ్ర కువల యానందము నాదరాభిమానములతో పరికింతురుగాతమని వినయముతో మనవిచేసుకొనుచున్నాను.

ఈ యాంధ్రకువల యానందరచనకు కారకులు విద్వత్కులీనులు, మహావిద్వాంసులు శ్రీ వేంకటేశ్వర ప్రాచ్యవిద్యాలయ నియంతలునగు శ్రీమాన్ పరవస్తు రామానుజస్వామి M. A. గారు. రచనకుమాత్రమే కాదు ప్రకటనకు కూడవీరేమూలము. వారికి నా నమశ్శతములు. ఇంతియ కాక వారికెన్నిపనులున్నను, నాయందనుగ్రహముతో నాకోరికప్రకార మీగ్రంథమునకు పీఠికవ్రాసిన శ్రీవారి యుదారహృదయమునకు నే నెంతయు కృతజ్ఞుడను. ఈ గ్రంథరచనలో నెడనెడతోడుపడిన పెద్దలకంద ఱకు నా వందనములు. దీనికి చక్కని శుద్ధప్రతి వ్రాసి యిచ్చిన చిరంజీవి విద్వాన్ N. విజయరాఘవునికిని, ప్రూఫులు దిద్దుటలో నాకు తోడుప డిన అంతేవాసి యువకులిద్దఱికిని, నా యాశీస్సులు. ఎన్నిమారులు ప్రూఫులు తీయవలసివచ్చినను విసుగుచెందక గ్రంథముద్రణమొనరించిన శ్రీ దేవస్థాన ముద్రణాలయము వారికి నా కృతజ్ఞతను దెలుపుకొను చున్నాను.

ఇట్లు విన్నవించు విబుధజనవిధేయుడు

కంభంపాటి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి

సాహితీ సమితి సభ్యుడు

సర్వజిత్సంక్రాంతి.

ఓం

విషయసూచిక

B

ఓం

గురువందనము

పేరు ప్రతిష్ఠలతో నొప్పారు పేరూరుగ్రామమునందు చిన్ననాటి నుండి శిష్యశిక్షనొనరించి చిన్నయ్యశాస్త్రి యను పేరొందిన సాహిత్యగ్రంథములను ప్రకరణాద్యవయవాంతన్యాయ గ్రంథములను నాకుపదేశించిన మహాసత్త్వమూర్తి శ్రీమంథా చంద్రశేఖరశాస్త్రి గురుదేవునకు,

శ్రీ పీఠికాపురసంస్థాన ప్రధానపండితులు న్యాయవేదాంత పారంగతులు శ్రీరామభక్తులు అవయవ వ్యుత్పత్తివాద శక్తివాద ప్రామాణ్యవాదోపదేష్టలు శ్రీ శ్రీపాద లక్ష్మీనరసింహశాస్త్రి గురుపాదులకు,

ఇరుసుమండయను నామాంతరమున విలసిల్లు ఋషిమండలమున ఋషి ప్రవరులు నానొప్పు కాశీపండితులు నాకు పాణినీయమునుపదేశించిన పరమతపస్వి శ్రీ మంగిపూడి వేంకటశాస్త్రి దేశికోత్తములకు

నాహృదయపూర్వకవందన సమర్పణము.

ఓం.

శ్రీగురుభ్యోనమః.

ఆంధ్ర కువలయానందము.

అమరీకబరీభారభ్రమరీముఖరీకృతమ్ ।
దూరీకరోతు దురితం గౌరీచరణపంకజమ్ ॥
పరస్పరతపస్సంపత్ఫలాయితపరస్పరౌ ।
ప్రపంచమాతాపితరౌ ప్రాంచౌ జాయాపతీ స్తుమః ॥

ఉద్ఘాట్య యోగకలయా హృదయాబ్జకోశం
ధన్యైశ్చిరాదపి యథారుచి గృహ్యమాణః ।
యః ప్రస్ఫురత్యవిరతం పరిపూర్ణరూపః
శ్రేయస్స మే దిశతు శాశ్వతికం ముకుందః ॥

బాలుర కలంకారములందు వ్యుత్పత్తి సిద్ధించుటకై యలంకారములయొక్క లక్ష్యలక్షణ సంగ్రహము లలితముగఁ జేయఁబడుచున్నది. ఏ యలంకారములకుఁ జంద్రాలోకమున లక్ష్య లక్షణ శ్లోకములున్నవో యాయలంకారముల వివరించు పట్టునఁ బ్రాయికముగ నవే గ్రహింపఁబడినవి. అందులేనివాని కభినవలక్ష్య లక్షణములు చెప్పఁబడినవి.

1. ఉపమాలంకారము.

ఎచట రెండు వస్తువులకు సాదృశ్యసంపద విలసిల్లునో
యచట నుపమానాలంకారముండును. ఉ॥ కృష్ణ!
నీ కీర్తి హంసవలె నాకాశగంగలో నోలలాడుచున్నది.

ఏ కావ్యమున నుపమానోపమేయములకు సహృదయ హృదయాహ్లాదజనకమై సుందరమగు సాదృశ్యము వ్యంగ్యమర్యాదతోఁగాక

స్పష్టముగాఁ బ్రకాశించునో యచట నుపమాలంకారము. హంసి, కీర్తి, స్వర్గంగావగాహనము, వలె శబ్దము, అను నీ యుపమానోపమేయ సామాన్యధర్మ సాదృశ్యవాచకములు నాలుగు నుండుటవలన నిది పూర్ణోపమ యనఁబడును.

> ఈశ్వరుఁడు విధు విషములనుబోలెఁ బండితుఁడు గుణ దోషములను గ్రహించి తొలిదానిని శిరసుతో శ్లాఘించును. రెండవదానిని గంఠమున డాచి యుంచుకొనును.

ఇక్కడఁ జూడగా నుపమానోపమేయములందు సాధారణధర్మ మొక్కటిగా లేదు. ఎట్లంటే ఉపమానమగు నీశునందు విధు విషములను గ్రహించుట=స్వీకరించుట. ఆ రెంటిలోఁ దొలిదగు విధుని శిరసుతో శ్లాఘించుట=తలపై నుంచుకొనుట, రెండవదగు విషమును గంఠమున డాచి యుంచుకొనుట=బిగపట్టుట.

ఉపమేయమగు బుధునందు గుణదోషములను గ్రహించుట=తెలిసికొనుట. వానిలోఁ దొలిదగు గుణమును శిరసుతో శ్లాఘించుట=తలయూపుతో మెచ్చుకొనుట. రెండవదగు దోషమును గంఠమున డాచియుంచుకొనుట=నోటితో వెల్లడింపకుండుట అనుభేదముంబట్టి.

అట్లయ్యు విధువిషములకు గుణదోషములకు బింబప్రతిబింబ భావముచే నభేదము కలుగుటవలన, స్వీకరించుట తెలిసికొనుట మొదలగు వానినిఁ 'గ్రహించు'నను నేకశబ్ద స్వీకరణముచే నభేదమును నధ్యవసాయముచేయు (ఒకటిగాఁదలచు) టవలనను, సాధారణధర్మత్వము పొసఁగినది. పూర్వోదాహరణముకంటె నిం దిది భేదము.

వస్తుతః భిన్నములయ్యుఁ బరస్పర సాదృశ్యము వలన నభిన్నములుగాఁ దోచు నుపమానోపమేయ ధర్మములను భిన్నపదములతోఁ

జెప్పుట బింబప్రతిబింబభావమని యాలంకారిక సంకేతము. (ఇచట ధర్మ పదము ధర్మికిని నుపలక్షకము)

ఉపమానోపమేయ సామాన్యధర్మ వాచకములలో నొకటిగాని రెండుగాని మూడుగాని గ్రహింపకుండుట వలన లుప్తోపమ యెనిమిది విధముల వేఱుపడును.
ఉ॥ తటిద్గౌరి, ఇందుతుల్యాస్య, నాకన్నులకుఁ గర్పూరిత, కాంతిచే స్మరవధూయితయు నగుతన్వి నాకు రహస్యముగఁ గనఁబడెను. ఆమెతోఁ గలయిక యామె రతిలాభము అనునిది తలంపకయె సంభవించుటవలన, కాకతాళీయమయ్యెను. (మిత్రమ ! ఏమి చెప్పుదు.)

ఉపమేయాది చతుష్టయములో నొకదానింగాని రెంటినిగాని మూఁటినిగాని తెలుపు శబ్దములు లేనిచో లుప్తోపమయని చెప్పఁబడును. ఆలుప్తోపమ యెనిమిది విధములు. ఎట్లంటే, 1. వాచకలుప్త. 2. ధర్మలుప్త. 3. ధర్మవాచకలుప్త. 4. వాచకోపమేయలుప్త. 5. ఉపమానలుప్త. 6. వాచకోపమానలుప్త. 7. ధర్మోపమానలుప్త. 8. ధర్మోపమాన వాచకలుప్తయునని. అందుపమాన లోపరహితములు నాలుగు భేదములు తటిద్గౌరీత్యాదిచేఁ జూఁపబడినవి. ఉపమానలోపము కల భేదములు నాలుగు రెండవవాక్యమునఁ జెప్పఁబడినవి.

వానిలోఁ దటిద్గౌరి యనుచో వాచకలోపము 'తటిదివగౌరి' యను నర్థమందుపమానములు సామాన్య వచనముతో సమసించును. 'ఉపమానాని సామాన్యవచనైః' అను సమాసవిధాయక శాస్త్రముచే నేర్పడినది. 'ఇందుతుల్యాస్య' యనుచో నున్న ధర్మలోప మైచ్ఛికముగాని శాస్త్రకృతముకాదు. కాంతిచే నిందు తుల్యాస్యయని యుం జెప్ప శక్యమగుటం బట్టి.

కర్పూరిత యనుచో వాచక ధర్మలోపము 'కర్పూరమివాచరితా' యను నర్థమునఁ జెప్పఁబడిన కర్పూరమువలె నానందాత్మకాచారార్థమునిచ్చు క్విప్ ప్రత్యయము 'ఇవ' శబ్దముతోఁ గూడ లోపించుట వలన నేర్పడినది. నయనముల కానందాత్మకమగుటచేఁ గర్పూరిత యని చెప్పుటయు సంభవించుటవలన నిచట ధర్మలోప మైచ్ఛికము.

కాంతిచే స్మరవధూయిత యనుచోటనున్న వాచకోపమేయ లోపము, కాంతిచే నను విశేషణ సామర్థ్యము వలనఁ దన్ను రతిగా నాచరించిన (స్వాత్మానం స్మరవధూమివాచరితా) యను నర్థము గమ్యమానమగుటచే నుపమేయమగు స్వాత్మ నుపమావాచకముతోఁ బాటు చెప్పకపోవుట వలన నేర్పడినది. స్వాత్మ (తాను) కామవధువుగా నాచరించి (నడచుకొని)నదని యుపమేయగ్రహణము కూడ సంభవించుట వలన నాయుపమేయలోపమైచ్ఛికము.

కాకతాళీయము అనుచోటఁ గాక తాళపదములు సమాస విషయమునఁ గాకతాళ సమవేతక్రియా (కాకాగమన, తాళపతన) పరములు. కావున కాకాగమనమువలె తాళపతనమువలె (కాకాగమన మివ తాళపతనమివ) 'కాకతాళము' అని ఇవార్థమున 'సమాసాచ్చ తద్విషయాత్' అను సూత్రజ్ఞాపకమువలన సమాసము. రెండు చోటుల నుపమేయము తానొకచోటికేగుట, అచటనే తన్వి యొంటరిగనుండుటయు. కాకతాళపదములకు ఇవశబ్దముతో సమాసముచేఁ దనయొక్కయు తన్వియొక్కయు సమాగమము కాకతాళ సమాగమ సదృశమని తెలినది. పిమ్మట కాకతాళమువలె కాకతాళీయము, (కాకతాళమివ కాక తాళీయమ్) అనుచో రెండవ ఇవశబ్దముయొక్క యర్థమున 'ఇవే ప్రతికృతౌ' అనునధికారములోనున్న 'సమాసాచ్చ తద్విషయాత్' అను సూత్రముచే ఛప్రత్యయమువచ్చి కాకతాళీయము (మ్) అనియయ్యెను. పతనదళితమగు తాళఫలము కాకిచే నుప

భుక్తమైనట్లు, ఒంటరిగాఁ గనఁబడుటచేఁ గంపిత హృదయయగు తన్వి తనచే నుపభుక్త యయ్యెనని కాకతాళీయపదమున కర్థము తేలినది. అందువలన నిచటఁ గాకాగమన తాళపతన సమాగమ రూపమగు నుపమానమును, కాక కృత తాళఫలోపభోగ రూపోప మానమునుఁ జెప్పకపోవుటవలనఁ బ్రత్యయార్థోపమయం దుపమానలోప మున్ను, సమాసార్థోపమయందు వాచకోపమానలోపమున్ను నేర్పడెను. ఈ రెండు లోపములు ఛ ప్రత్యయవిధాయక శాస్త్రమువలనఁ గలిగినవి. తలంపకయే సంభవించుట యను సాధారణధర్మమును గ్రహింపనిచోఁ బ్రత్యయార్థోపమయందు ధర్మోపమానలోపము, సమాసార్థోపమయందు ధర్మోపమాన వాచకలోపము నని సూక్ష్మదృష్టితో గ్రహింపవలెను. ఉదాహరణాంతరములు గ్రంథ విస్తర భీతిచే నీయలేదు.

2. అనన్వయము.

> ఉపమానతోపమేయత్వము లొక వస్తువునందేయున్నట్లు చెప్పిన నన్వయ మగును. ఉ॥ చంద్రుఁడు చంద్రుని వలెఁ గాంతిమంతుఁడు.

ఒకవస్తువునకే యుపమాన తోపమేయత్వ వర్ణనమనన్వయము; వర్ణింపఁబడుచున్నను దనకుఁ దనతో సాధర్మ్యము సంబంధింపదను వ్యుత్పత్తినిఁబట్టి. సాధర్మ్యము బాధితమైనను జెప్పుట సదృశాంతర వ్యవ చ్ఛేదముచే సాటిలేమిని గోచరింపఁజేయుటకే. చంద్రుఁడు చంద్రునివలెఁ గాంతిమంతుఁడని చెప్పినప్పుడు కాంతిమత్త్వమునఁ జంద్రునకు సాటి వేఱొకటి లేదనెడు సదృశాంతరఖండనము లభించును. కాఁగాఁ దనకుఁ దనతోనైనను సాదృశ్యము సంభవింపక పోవుటవలన సాటిలేకపోవుటలోఁ బర్యవసన్నమైనది. మఱియు,

> గగనము గగనమువంటిది. సాగరము సాగరముతో సమానము. రామరావణయుద్ధము రామరావణయుద్ధము వలెనుండును.

పూర్వోదాహరణమునఁ గాంతిమత్త్వ ధర్మమునకు గ్రహణము కలదు. ఇక్కడ గగనాదులందు వైపుల్యాది ధర్మముల గ్రహణము లేదు. ఇదియే రెంటికి భేదము.

3. ఉపమేయోపమ.

రెండు వస్తువులకుపమేయత్వోపమానత్వములఁ గ్రమముగఁజెప్పిన నుపమేయోపమ యగును. ఉ॥నీయందర్థము ధర్మమువలెను ధర్మమర్థమువలెను నిండుశోభ నొందుచున్నవి.

రెండు వస్తువులకు వాక్యభేదముచే నుపమానత్వోపమేయత్వములఁ గల్పించుట మూఁడవ సదృశవస్తువు లేదని చెప్పుటకే. ధర్మార్థములలో నొకదానికి రెండవదానితో సాదృశ్యము వర్ణించినచో రెండవదానికి మొదటిదానితో సాదృశ్య మర్థముచే సిద్ధమైనను శబ్దముచే వర్ణిత మగుట తృతీయ సదృశవస్తు రాహిత్యమును లభింపఁజేయును. మఱియు,

ఉ॥ ఆకసమువలె జలము జలమువలె నాకసము; హంసవలెఁ జంద్రుడు చంద్రునివలె హంస; కుముదాకారములు నక్షత్రములు నక్షత్రాకారములు కుముదములు.

ప్రథమోదాహరణమున నిండుశోభయని ధర్మము గ్రహింపఁబడినది. ఇచట నిర్మలత్వాది ధర్మము స్వీకరింపఁబడలేదు.. ఇదియే భేదము. రాజునందు ధర్మార్థ సమృద్ధి, శరదృతువునందు గగనాది నైర్మల్యమున్ను వర్ణనీయములగుటచే నీరెండుదాహరణములందును బ్రకృతములకే యుపమానత్వోపమేయత్వకల్పనము. ప్రకృతాప్రకృతములకుఁ గూడ నిది సంభవించును. మఱియు,

[1] గిరివలె నీగజము గజమువలె గిరియునైనది. నిర్ఝరమువలె మదధారయు మదధారవలె నీసెలయేరును స్రవించుచున్నది. (ఇందు ప్రకృతా ప్రకృతోపమేయోప మాద్వయముండుటచేఁజమత్కారమధికము.)

4. ప్రతీపము.

(1) ఉపమానమున కుపమేయత్వ కల్పనము ప్రతీపము.

ఉ॥ నీకనుల సమము కమలము. నీ ముఖమునకు సదృశము చంద్రుఁడు.

[2]ప్రసిద్ధోప మానోప మేయ భావమునకు వైపరీత్య కల్పనము ప్రతీపము. ఉదాహరణాంతరము :—

---

1. గిరిరివ గజరాజో௨యం గజరాజ ఇవోచ్చకైర్విభాతి గిరిః।
నిర్ఝర ఇవ మదధారా మదధారేవాస్య నిర్ఝరస్స్రవతి॥

2. ప్రసిద్ధోపమానోపమే యభావమునకు వైపరీత్యకల్పనము ప్రతీప సామాన్య లక్షణము.

వైపరీత్యమన :—ఉపమానమున కపకర్షము నుపమేయమున కుత్కర్షమును నేదో విధమునఁ గల్పించుటయే.

మొదటి ప్రతీపమున నుపమానము కమలము దానికుపమేయత కల్పించుటచే నపకర్షము. ఉపమేయమగులోచనమున కుత్కర్షము. ద్వితీయ ప్రతీపమున నిట్లే ప్రసిద్ధోపమానమగు చంద్రున కపకర్షము. తృతీయ ప్రతీపమున నన్నిక్రూర వస్తువులకంటె నుత్కృష్టమగు మృత్యువునకు తుల్యవస్తువును గల్పించి యుపమానమును దిరస్కరించుటచే దానికపకర్షము. చతుర్థప్రతీపమున త్వన్ముఖాభము పద్మమనుటయు వ్యర్థాపవాద మన్నపుడు ప్రసిద్ధోపమానమగు పద్మమునకపకర్షము రాలేదా ? ఇఁకఁబంచమమున నన్నో 'యువతిమోమును జూచినచోఁబద్మమెందుకు చంద్రుఁడేల' యనుచో నుపమేయమే యుపమానకార్యకారి యగుచుండుటచేఁ గమల చంద్రాదుల కపకర్షము యువతీముఖమున కుత్కర్షమునని చెప్పనక్కఱ లేదుకదా ! ఇట్లీలక్షణ మైదింటియందును సమన్వయింపనగును.

ప్రతాపరుద్రీయ సాహిత్య రత్నాకరాదులందు ప్రథమ పంచమ భేదములు రెండే యుదాహరింపఁబడినవి.

త్వన్నయన సమకాంతియగునిందీవరము నీటమునిగినది. నీముఖచ్ఛాయననుకరించు చంద్రుఁడు మేఘచ్ఛన్నుఁ డయ్యెను. నీగమనము ననుసరించు రాయంచలు నుబోయెను. త్వత్సదృశవస్తువులతోడి నావినోదము కూడ దేవుఁడోర్చుటలేదు. (ఉపమానమునకుపమేయత్వ కల్పనము.)

(2) ఉపమానమున కుపమేయత్వ లాభముచే వర్ణ్యమున కనాదరము కలిగిన ద్వితీయ ప్రతీపమగును. ఉ॥ వదనమా! గర్వింపకు. కాంతిచేఁ ద్వత్సదృశుఁడు చంద్రుఁ డున్నాఁడు.

వర్ణ్యమత్యుత్కృష్ట గుణములు కలదగుటచే వేఱొకచో స్వసాదృశ్యము నోర్వనిదై యుండ దానికుపమేయము నొకదానిం గల్పించి తిరస్కరించుట ద్వితీయప్రతీపము. ఇది మొదటిదానికంటె నధిక చమత్కారజనకము. (ఉపమేయ తిరస్కారము.) మఱియు,

తన్వీ! నీకనుదోయి కారణముగఁ దగని గర్వమును దాల్చదవేల? ఎక్కడఁ జూచినను గొలఁకులలో నల్ల కలువలిట్టివి కలవుకదా!

(3) వర్ణ్యమున కుపమేయ లాభముచే నుపమానమునకుఁ దిరస్కారము కూడఁ బ్రతీపమే. ఉ॥ మిత్త్రీ! క్రౌర్య గర్వము నీకేల? నీవంటివారు స్త్రీలున్నారు కదా!

అత్యుత్కృష్ట గుణవంతమగుటచే నెచ్చట నుపమాన భావమును సహింపని యవర్ణ్యమునకు వర్ణ్యము నుపమేయముగఁ గల్పించి యాయవర్ణ్యమును దిరస్కారము చేయు టనునది పూర్వ ప్రతీపమునకు విపరీతమైన ప్రతీపము మూఁడవది. మఱియు,

కాలకూటమా ! దారుణ వస్తువులలో గొప్ప దాననని
గర్వింపకు మమ్మా! ఈలోకమున ఖలవచనములునీవంటి
వెన్నేని యున్నవికదా (ఉపమాన తిరస్కారము.)

(4) వర్ణ్యముతో నుపమానమునకు సామ్యము సిద్ధింపమి
చెప్పుటయుఁ బ్రతీపమేయగును. ఉ॥ పద్మము త్వన్ము
ఖాభ మనుట వ్యర్థాపవాదము.

వర్ణ్యముతో నవర్ణ్యమునకు సామ్యము సిద్ధింపదనుట పూర్వ ప్రతీపములకంటె నధిక విచ్ఛిత్తిజనకము చతుర్థప్రతీపము. ఉదాహరణ మున వ్యర్థాపవాదమనుటచే సామ్యాసిద్ధి ప్రకటితము. మఱియు,

తన్వీ! పామరులు నీమోముతోఁ జంద్రునిఁబోల్తురు.
(నీమోమునెఱింగిన) భూలోకముననే యీనింద
వినుము. (సామ్యాసిద్ధి కథనము.)

(5) ఉపమానకైమర్థ్యముకూడఁ బ్రతీపమనఁబడును.
ఉ॥ దానిమోముఁ జూచినఁ గమలమెందుకు ? చంద్రుఁ
డెందుకు ?

ఉపమేయమే యుపమాన ప్రయోజన ధూర్వహమగుచున్నది. కనుక యుపమాన కైమర్థ్య ముపమాన తిరస్కారమును సాధించును. కావున నిది ప్రతీప మైదవది. మఱియు,

నలునికీర్తిప్రతాపములుండఁ జంద్ర సూర్యు లెందుకని
బ్రహ్మకుఁ దోచినపుడెల్ల నతఁడు చంద్ర సూర్యులను
బరివేషకై తవమునఁగుండలించుచున్నాఁడు. (ఉపమాన
కైమర్థ్యము.)

[3]కొంతమంది (దండ్యాదులు) అనన్వయోపమేయోపమప్రతీపముల కుపమాది విశేషత్వముచే నుపమలో నంతర్భావమును దలంచిరి. మఱి కొందఱు (వామనాదులు) పంచమ ప్రతీపప్రకార ముపమానాక్షేప రూపము కావున నాక్షేపమందురు.

5. రూపకాలంకారము.

విషయియొక్క యభేద తాద్రూప్యములచే విషయమును రంజింపఁజేయుట రూపకము. అది యాధిక్య న్యూనత్వానుభయోక్తులచేతఁ ద్రివిధము.

ఉ॥ 1. ఈతఁడు పురములను దహించిన యీశుఁడే.

2. ఈతఁడు మూఁడవకన్ను లేని యీశ్వరుఁడు.

---

3. వస్తుతస్తు ప్రతీపమున నాద్యత్రయమందే సామ్యమున్నది. కాని చతుర్థ పంచమ భేదములందది లేనేలేదు, కావున నంత్యద్వయ మెన్నఁడు నుపమాంతర్భూతము కానేరదు. ఆద్యత్రయమందు సాధర్మ్యమున్నను నది చమత్కారముం గూర్చి ప్రధానప్రయోజకముకాదు. సాధర్మ్య మూలకమగు తిరస్కారమే చమత్కార ప్రయోజకముగా వివక్షింపఁబడినది కాని సాధర్మ్యమే వాచ్యమై చమత్కార ప్రయోజకముగా వివక్షింపఁబడలేదు కావున నాద్యత్రయముకూడ నుపమాంతర్భూతమనుట సంగతముకాదు. అట్లే యనన్వయోపమేయోపమలందును జమత్కారమును గూర్చి సాదృశ్యము సాక్షాత్ప్రయోజకముకాదు. ఇఁకనేమంటే ద్వితీయ సదృశవ్యవచ్ఛేదోపాయ మగుటచేతనే సాదృశ్యము చమత్కార ప్రయోజకము. కావున నివియు నుపమాంతర్భూతములనుట సరిపడదు. అటుగాక సాదృశ్యవర్ణన మాత్రముననే యుపమాంతర్భావమును జెప్పుచో 'ధైర్యగాంభీర్యాది గుణములచే నీవా సముద్రునితో సమానుండవు శరీరముచేతనే భేదము' అను నిట్టివ్యతిరేకాలంకారము కూడ నుపమాంతర్భూతము కావలసివచ్చును. అక్కడ సాధర్మ్యముతోఁ గూడిన వైధర్మ్యమే చమత్కారమునఁ బ్రధానము కాని సాధర్మ్యమాత్రము కాదన్నచో నీ సమాధానము ప్రతీపాదులందును దుల్యమేయని సహృదయు లెఱుంగుదురుగాక. వామన మతముననునిట్టి యస్వారస్యమునే యెఱుంగునది. ఆక్షేపము ప్రతిషేధ నిమిత్తమగుటచే నుపమాన తిరస్కార రూపమునఁ జమత్కారప్రయోజకమగును. ఇట్టి యస్వారస్య మామతములం దుండుటచేతనే గ్రంథకర్త కొందఱందురనెను.

3. ఇతఁడు సమదృష్టినొంది భూమినిఁ బాలింప వచ్చిన శంకరుఁడు.

4. ఈమె ముఖచంద్రునిచే నేత్రానందము కల్గుచుండఁ జంద్రుఁడెందుకు ?

5. ఈ సాధ్వి సుధాబ్ధినుండి పుట్టని మఱియొక లక్ష్మి.

6. ఈ ముఖచంద్రుఁడు కళంకియగు చంద్రునికంటె నతిశ యించుచున్నాఁడు.

విషయి ఉపమానమగు పద్మాదికము. విషయ ముపమేయము వర్ణనీయము నగు ముఖాదికము. ఉపమానపు రూపుతో నుపమేయ మును రంజింపఁజేయుట రూపకము. అన్యరూపముచేత రూపము కలదిగాజేయఁబడుటచే రూపకమయ్యెను. ఆరంజన మొకచోఁ బ్రసిద్ధోపమానాభేదమునఁ బర్యవసన్నమగును. మఱొక్కచోట భేద మగపడుచునే యుపమాన ధర్మారోపమాత్రమునఁ (ఉపమాన కార్య కారిత్వ రూపమున) బర్యవసానమొందును. అందువలన రూపక మభేదరూపకము తాద్రూప్య రూపకము నని రెండు విధములు. ఆ ద్వివిధ రూపకము ప్రత్యేకము ప్రసిద్ధోపమానముకంటె నాధిక్యవర్ణనమున న్యూనత్వవర్ణనమున సమత్వోక్తిచేతను ద్రివిధము. ఇట్లు రూపకమాఱు విధములు. ఈతఁడు ఇత్యాదిగాఁ జూపఁబడిన మూఁడుదాహరణములు నభేదరూపకములు. ఈమె ముఖచంద్రుని ఇత్యాదిగాఁ జెప్పఁబడినవి తాద్రూప్య రూపకములు. ఆధిక్యన్యూనత్వ సమత్వము లుద్దిష్ట క్రమ మునకు విపరీతముగ నుదాహరింపఁబడినవి. పురదగ్ధయను విశేషణముచే వర్ణనీయుఁడగు రాజునందు శివాభేదమును బ్రకటించుటవలన శివుని పూర్వావస్థకంటెఁ బ్రకృతమగు రాజభావావస్థయందు న్యూనత్వాధిక్య ముల వర్ణింపక పోవుటవలన మొదటియుదాహరణ మనుభయాభేద

రూపకము. రెండవ యుదాహరణమున మూఁడవ కన్ను లేనియని చెప్పుటచేఁ బూర్వావస్థకంటె న్యూనత చూపుటవలన నిది న్యూనాభేదరూపకము. న్యూనత్వవర్ణనముకూడ నభేదమును దృఢపరచున దగుటచే నధిక చమత్కారము కలది. విషమదృష్టివీడి జగద్రక్షకత్వమును జెప్పుటచే శివునికిఁ బూర్వావస్థకంటెఁ బ్రకృతమగు రాజభావావస్థయం దుత్కర్షను బ్రకాశింపఁ జేయుటవలన మూఁడవది యధికాభేదరూపకము. ఇట్లు మీఁది తాద్రూప్య రూపకోదాహరణములందును గ్రమముగా సమన్యూనాధిక భావము లూహింపఁదగును. ఈ క్రమము ననుసరించియే లక్ష్యాంతరములీఁబడును.

> [4]శారద చంద్రికచే విశదపులినమగు సరయూనదీ సైకతమున నిద్దఱు సిద్ధయువకుల కిట్లు చాలసేపు వాదద్యూతమయ్యెను. అందొకఁడు కైటభునిఁ బ్రథమ నిహతునిఁగాను మఱొకఁడు కంసునిఁ బ్రథమ నిహతునిఁగాను జెప్పెను. ఆ నీవు నిజము చెప్పుము. అందు నీచే నెవఁడు ముందుఁ జంపఁబడెను ?

ఇచట ఆనీవనుటచే నెవఁడు కంసకైటభులకు హంత గరుడధ్వజుఁడో యాతని తాదాత్మ్యమును బ్రకృతుఁడగు రాజునకుఁ బ్రతిపాదించి యాతనిఁగూర్చి కంసకైటభవధల పౌర్వాపర్యప్రశ్న వ్యాజముచే రాజునందు భగవత్తాదాత్మ్యము బలపరుచుటవలనను బూర్వావస్థకంటె నుత్కర్షాపకర్షల వెల్లడింపక పోవుటవలన ననుభయాభేదరూపకము.

---

4. చంద్రజ్యోత్స్నావిశదపులినే సైకతేఽస్మిన్సరయ్వా
వాదద్యూతం చిరతరమభూత్సిద్ధయూనోః కయోశ్చిత్ ।
ఏకో వక్తి ప్రథమనిహతం కైటభం కంసమన్య
స్తత్త్వం తత్త్వం కథయ భవతా కోహత స్తత్ర పూర్వమ్ ॥

బ్రహ్మ కాంతాకనకములందు భ్రాంతిని రెండు విధ
ములు గావించెను. ఆ రెంటియందాసలేనివాఁడు
సాక్షాన్మానవాకృతిఁదాల్చిన మహేశ్వరుఁడే.

ఇట సాక్షాత్తను విశేషణముచే విరక్తునికిఁ బ్రసిద్ధ శివతాదా
త్మ్యముఁ జూపి మానవాకృతియని దివ్యమూర్తికి లోపమును దెలుపుట
వలన న్యూనాభేద రూపకము.

[5]ఓ రాజా! స్త్రీపురాగా నీసముద్రము వణకుచున్నదేమి?
నీవు సేతుమంథనకర్తవని భయపడుచున్నదేమో?
ఇప్పుడు నీకు ద్వీపాంతరమునను లోఁబడనివాఁడు లేఁడే?
నిన్ను లక్ష్మి సేవించుచునే యున్నదే!

ఇచట సేతుమంథన కర్తయని సేతువునకు నమృత మథనమునకుఁ
గర్తయగు పురుషోత్తమునితో వర్ణనీయుఁడగు రాజున కభేదముంజెప్పెను.
అట్లయ్యు నీర్తాక సేతుబంధమునకా? యమృతమథనమునకా? యని
సముద్రుఁడు భయపడనక్కరలేదు. ద్వీపాంతరములుకూడ నీకు లోఁబడి
యుండుటచేతఁ బూర్వమువలె ద్వీపాంతరమున జయింపవలసినది లేక
పోవుటచేతను, లబ్ధలక్ష్మికుఁడవగుటచేతను, బంధన మంథన ప్రసక్తులు
లేక పోవుటవలనఁ బూర్వావస్థకంటెనుత్కర్షను వెల్లడించుటచే నధికా
భేదరూపకము

---

5. త్వయ్యాగతే కిమితి వేపత ఏష సింధుః
త్వం సేతుమంథకృదతః కిమసౌ బిభేతి।
ద్వీపాంతరేఽపి న హి తేఽస్త్యవశంవదోఽద్య
త్వాం రాజపుంగవ నిషేవత ఏవ లక్ష్మీః ॥

"ప్రేయసీ! నీముఖచంద్రుఁడాలోక మాత్రమునఁ బద్మ కాంతినిఁ బరిహరింపఁడా? కనుఁలకానందమును గలిగింపఁడా? మకరకేతను మురిపింపఁడా? అతఁడుండ నిఁక నీయపరశీతాంశు వుదయించు టమృతదర్పమున నైనచో నదియు నీబింబాధరమున నున్నదే!

ఇచట నపరశీతాంశువనుటచే ముఖచంద్రునికిఁ బ్రసిద్ధ చంద్రుని కంటె భేదమును బ్రకటించి దానికిఁ బ్రసిద్ధ చంద్రకార్యకారిత్వ మాత్రమును దెల్పుటచే నుత్కర్షాపకర్షలఁ జూపకుండుటవలన ననుభయ తాద్రూప్యరూపకము.

వ్యాసుఁడు నాలుగు మోములులేని బ్రహ్మ. రెండు బాహులు కల యపరవిష్ణువు. ఫాలనేత్రములేని శివుఁడు.

ఇచట నపరవిష్ణువను విశేషణమువలన మూఁటియందును తాద్రూప్యమాత్రవివక్ష ప్రకటింపఁబడినది. చతుర్వదనత్వాది వైకల్యము చెప్పఁబడినది కనుక న్యూనతాద్రూప్యరూపకము. ఇది విశేషోక్తి కుదాహరణమని వామనమతము. ఒక గుణమునకు హాని చెప్పినప్పుడు మిగిలిన గుణమువలన వచ్చు సామ్యము ప్రబలమగుట విశేషోక్తి యని వామనుఁడు చెప్పెను.

---

6. కిం పద్మస్య రుచిం న హంతి నయనానందం విధత్తే న కిం
వృద్ధిం వా ఝషకేతనస్య కురుతే నాలోకమాత్రేణ కిమ్ ।
వక్త్రేందౌ తవ సత్యయం యదపరశ్శీతాంశురుజ్జృంభతే
దర్పస్స్యాదమృతేన చేదిహ తదప్యస్త్యేవ బింబాధరే ॥

ఆలోక మాత్రమున, ఈపదము మొదటిమూఁడు క్రియలతో నన్వయించును.
ఆలోక మాత్రమున=ప్రకాశముచేత, కనబడుటచేత
పద్మకాంతిని=పద్మశోభను, పద్మములందు ప్రీతిని
మకరకేతనున్=సముద్రుని, మన్మథుని.

[7] ఓజడుఁడా! ప్రాణములుపోఁగా దమయంతి మనస్సు నాయందు లీనమగునని తలఁచుచుంటివా? అట్లు తలంపకు. స్మరవిబుధుఁడు ప్రాణప్రయాణకాలమనఃప్రవేశ ప్రయోజకశ్రుతివిషయమును నలముఖేందునిగా నాకుఁ జెప్పెను నిజము.

ఇచట దమయంతీకృతచంద్రోపాలంభమునఁ బ్రసిద్ధ చంద్రుఁడు నిర్యాణకాలిక మనః ప్రవేశ శ్రుతి తాత్పర్య విషయము కాఁడు, నలముఖచంద్రుఁడే శ్రుతి తాత్పర్య విషయము అని యా చంద్రుని కంటె నితని కాధిక్యము తెలుపుటవలన నధిక తాద్రూప్యరూపకము.

రూపక సంబంధమగు సావయవత్వనిరవయవత్వాది భేదములు చిత్రమీమాంసయందుఁ జూడఁదగును.

6. పరిణామము.

విషయి విషయస్వరూపముతోఁ గార్యకారియగుచోఁ బరిణామమగును- ఉ॥ మదిరేక్షణ విరిసిన కనుదమ్మితోఁ జూచుచున్నది.

ఎచట నారోప్యమాణమగు విషయి యేదేని కార్యమునకుపయోగించునదిగాఁ గూర్పబడినదై స్వయముగ దాని కాకారోపయోగిత్వము లేక పోవుటవలనఁ బ్రకృత (విషయ) రూపతాపరిణతినిఁగోరునో యచటఁ బరిణామాలంకారము. ఇటనుదాహరణము మదిరేక్షణ ఇత్యాది- ఇచట మయూర వ్యంసకాది (మయూరము, వ్యంసకము)

---

7. కిమసుభిర్గ్లపితైర్జడ మన్యసే
మయి నిమజ్జతు భీమసుతామనః।
మమ కిల శ్రుతిమాహ తదర్థికాం
నలముఖేందుపరాం విబుధస్స్మరః ॥

సమాసముచేత నుత్తరపదార్థము ప్రధానమగుటంబట్టి యబ్జమే వీక్షణోప యోగిగఁ గూర్పబడుచున్నదికాని దృక్కుకాదు. దృక్కు అబ్జము వంటిది (దృగబ్జమివ) అనునుపమిత సమాసము నాశ్రయించినచోఁ బూర్వపదార్థము ప్రధానమగునుగదా యన వీలులేదు. ఏలన, విరివి చెందుటయను సామాన్య ధర్మప్రయోగము లేనప్పుడే యుపమిత సమాసము వచ్చును. (ఉపమితం వ్యాఘ్రాదిభిస్సామాన్యాప్రయోగే) అని యనుశాసనముండుటంబట్టి. అబ్జమునకు వీక్షణోపయోగిత్వము స్వ (అబ్జ) స్వరూపముతో సంభవింపకపోవుటవలన నది ప్రకృత దృక్స్వరూపతాపరిణతిని గోరుటచేఁ బరిణామాలంకారము.

వ్యస్తమున లక్ష్యము.

[8]తనతో మూఁడవవాఁడగు నీరాముఁడు శివశిరోమాలి కను గంగనుదాటి, యా నావికునకు సౌమిత్రిమైత్రీ రూపమగు పడవసుంకమును (రేవురేటు) నుపకారరూపముగ నిచ్చెను. పిదప ముచ్చటతోఁ గనులు విరియించుకొని చూచుచు వ్యామగ్రాహ్యస్తనలగు శబర యువతులు లెట్టకేని జిత్రకూటమునకు కొంచెముసేపు వెంటరాఁ బయనించెను.

ఇచట నారోపింపఁబడిన పడవసుంకము లక్ష్మణ స్నేహరూపత నొందుటచే గుహోపకారరూప కార్యమున కుపయోగించినది కాని తనకుఁ దానె ప్రకృతోపయోగి కాలేదు. గుహుఁడు రామానుగ్రహ మాత్రాభిలాషికాని ధనాభిలాషి కాక పోవుటంబట్టి. ఇదిపరిణామాలంకారము.

---

8. తీర్త్వా భూతేశమౌళిస్రజమమరధునీమాత్మనాసౌ తృతీయ
స్తస్మై సౌమిత్రిమైత్రీమయముపకృతవానాతరం నావికాయ ।
వ్యామగ్రాహ్యస్తనీభిశ్శబరయువతిభిః కౌతుకోదంచదక్షం
కృచ్ఛ్రాదన్వీయమానః క్షణమచలమథో చిత్రకూటం ప్రతస్థే ॥

7. ఉల్లేఖాలంకారము.

ఒకవస్తువు ననేకులనేక విధముల నుల్లేఖించు టుల్లేఖము.
అతఁడు స్త్రీలకు మన్మథుఁడుగను యాచకులకుఁ గల్ప
తరువుగను శత్రువులకు యముఁడుగను గోచరించెను.

ఎచట ననేకవిధ ధర్మములతోఁగూడినయొకవస్తువే యా యా ధర్మసంబంధరూపమగు నిమిత్తభేదమువలన ననేకు లగుగ్రహీతలచే ననేక విధములుగ నుల్లేఖింపఁబడునో యచట నుల్లేఖాలంకారము. అనేకవిధముల నుల్లేఖించుటలో రుచ్యర్థిత్వ భయాదికము తగురీతిగాఁ బ్రయోజక మగును. రుచి యన నభిరతి అర్థిత్వమనఁ గోరిక. 'అతఁడు' ఇత్యాది యుదాహరణము. ఇచట సౌందర్య వితరణ పరాక్రమ శాలియగు రాజొకఁడే స్త్రీలచేతను నర్థులచేతను బ్రత్యర్థులచేతను రుచ్యర్థిత్వ భయములఁచేఁ గాముఁడుగఁ గల్పతరువుగఁ గాలుఁడుగఁ జూడఁబడెను. మఱి,

వృద్ధాంగనలచే గజరక్షకుఁడని యువతి సమూహముచే
లక్ష్మీపతియని బాలికలచే సహజసుందరవేషుఁడని
సోత్కంఠముగా శౌరి చూడఁబడెను.

ఇచటనెతఁడట్లు భీతము భక్తము నగు గజమును తొందరగా రక్షించెనో యతఁడే యీ పురుషోత్తముఁడని సంసారభీతిచే నభయార్థినులగు వృద్ధాంగనలచే శ్రీకృష్ణుఁడు మధురలోఁ బ్రవేశించుచుఁ జూడఁబడెను. ఎతఁ డట్లుచంచల యని ప్రసిద్ధయగు లక్ష్మికిఁ గామోపచారములందలి నేర్పుచే నిత్యవల్లభుఁడో యాతఁడే యీ దివ్యయువకుఁ డని యువతి సంఘముచేత నుత్కంఠతోఁజూడఁబడెను. బాహ్యారూపవేషాలంకార దర్శనలాలస లగు బాలికలచే నప్పటి వేషాలంకార యుక్తుఁడుగఁ జూడఁబడెనని యనేక విధముల నుల్లేఖించుట. పూర్వోదాహృతో

ల్లేఖము కామత్వాద్యారోప రూపకసంకీర్ణము. ఇది శుద్ధము. ఈ రెంటికి కిదియే భేదము.

9-(1) ఒక వస్తువు నొకఁడే విషయ భేదముచే ననేక విధముల నుల్లేఖించినను నుల్లేఖమే యగును. ఇతఁడు వాగ్విషయమున గురువు. కీర్తివిషయమున నర్జునుఁడు. వింట భీష్ముఁడు నగుచున్నాఁడు.

గ్రహీతృ భేదము లేకున్నను విషయభేదముచే ననేకవిధముల నుల్లేఖించుటయు నుల్లేఖమగును. వాగ్విషయమునఁ జాల సమర్థుఁడు ఇత్యాదివలె బృహస్పతి యను నర్థాంతరమునుఁగూడఁ జేర్చుటవలన నీయుదాహరణము శ్లేష సంకీర్ణము. శుద్ధోదాహరణము

కుచములందు స్థూలము నడుమున సన్నము కనులందు పొడవు నితంబమున విశాలము నధరమున నరుణమును జిత్తమున దయాశాలియునగు శివుని భాగధేయము నా చిత్తమున నిలుచుగాక.

8, 9, 10 స్మృతి భ్రాంతి సందేహాలంకారములు.

స్మృతి భ్రాంతి సందేహములచే, స్మృతి, భ్రాంతి, సందేహము, అను నలంకారములు మూఁడును నగును.

1. ఉ॥ పద్మమును జూచినపుడు నాకుఁగాంతా ముఖము తలంపునకు వచ్చునే. 2. ఈ మధుపము నీ మోమును

9-(1). దీక్షితులవారు కువలయానందమున నుల్లేఖమును రెండు విధములుగనే వివరించి తన చిత్రమీమాంసయందు రెండవ భేదమును వివరించుచు 'గ్రహీతృభేదాభావేపి విషయాశ్రయ భేదతః, అనివిషయ భేదముతోఁగూడ నాశ్రయ భేదమును జేర్చెను. జగన్నాథుఁడు తన రసగంగాధరమున నీరెంటినే కాక సమానాధికరణ, సంబంధు లను మఱి రెంటినిఁగూడఁజేర్చి యుదాహరించెను, మొత్తముమీఁద నీయుల్లేఖమున మొదటి భేదమందఱు కొక్కటిగనున్నను రెండవభేదము విషయా, శ్రయ, సమానాధికరణ, సంబంధి, ప్రభేదములచే నాలుగు విధముల విస్తరిల్లెను.

జూచి పద్మమనుకొనుచున్నది. 3. కానినాకుఁబద్మమా?
చంద్రుఁడా ? యని నిర్ణయము తేలలేదు.

సాదృశ్యముచేఁ గూర్పఁబడిన స్మృతి భ్రాంతి సందేహములచే స్మృతిమంతము భ్రాంతిమంతము సందేహము నని స్మృత్యాది పద ఘటితమై యలంకార త్రయ మగును. అదియుఁ గ్రమముగ నుదాహరింపఁబడినది. లక్ష్యాంతరము,

౯-(2)దివ్యులకుఁగూడ నచ్చెరువు గొల్పుదాని వికసితార
విందమును జేతఁదాల్చినదాని నీటనుండి వెలువడి వచ్చు
దాని నొకసుందరి నిందిరనుంబోలె నెదుటఁ దిలకించి
శౌరి సముద్రమథనమును గూడ స్మరించెను.

తొలుతటిస్మృతిమదలంకారోదాహరణమునసదృశమునకేస్మృతి. ఇందు సదృశలక్ష్మీస్మరణపూర్వకముగఁదత్సంబంధియగు సముద్రమథనముయొక్కయు స్మరణము. అని మొదటికంటె భేదము. (మాఘమున జలక్రీడావర్ణనమునందలి దీ పద్యము.)

తుమ్మెద మోదుగు పూ వను భ్రాంతిచేఁ జిలుకముక్కున
వాలుచున్నది. చిలుకయు నేరేడుపం డను భ్రాంతిచే నా
తుమ్మెదను బట్టఁజూచుచున్నది.

ఇచటఁ బూర్వోదాహరణముకంటె నన్యోన్య విషయ భ్రాంతినిఁ గూర్చుట విశేషము.

దుర్జనులు జీవనగ్రహణమున నమ్రులగుదురు. దానిని
గ్రహించి యున్నతులగుదురు. వీరేతమున కన్నలా ?
తమ్ములా ?

9-(2) దివ్యానామపి కృతవిస్మయాం పురస్తా
దంభస్తః స్ఫురదరవిందచారు హస్తామ్ ।
ఉద్వీక్ష్య శ్రియమివ కాంచిదుత్తరంతీ
మస్మార్షీజ్జలనిధి మంథనస్య శౌరిః ॥

పూర్వోదాహృతసందేహము ప్రసిద్ధకోటికము. ఇది కల్పిత కోటికము.

11. అపహ్నవాలంకారము.

అవర్ణ్యపు ధర్మము నారోపించుటకై వర్ణ్యపు ధర్మమును గప్పిపుచ్చు టపహ్నవము. ఉ॥ ఈ వస్తువు సుధాంశువుకాదు మఱేమంటే ? వియ న్నదీపుండరీకము.

వర్ణనీయమగు వస్తువునందు తత్సదృశవస్తువుయొక్క ధర్మము నారోపింపఁగోరి యావర్ణనీయవస్తువుయొక్క ధర్మమును దాచిపెట్టుటకాని, కవి మతివికాసముచే నుత్ప్రేక్షితమగు ధర్మాంతరమును గప్పిపుచ్చుట కాని శుద్ధాపహ్నుతి యగును. ఎట్లన ! చంద్రునియందు వియన్నదీపుండరీకత్వము నారోపించుటకై చంద్రధర్మమగు చంద్రత్వమును గప్పిపుచ్చుట. మఱియు,

చంద్రునియందలి నలుపును గొందఱు కలంకముగాను, మఱికొందఱు సముద్రపంకముగాను నితరులు సారంగముగాను వేఱుమంది భూచ్ఛాయమునుగాను దలంచిరి. మేము, రాత్రి చంద్రుఁడు తిన్నకటికి చీకటిఁగాఁ జెప్పుచున్నాము.

ఇచట నుత్ప్రేక్షాసిద్ధ ధర్మములను నితరమతములుగాఁ జెప్పుటచే నపహ్నవ మర్థసిద్ధము.

హేత్వపహ్నుతి.

శుద్ధాపహ్నుతియే యుక్తితోఁగూడినచో హేత్వపహ్నుతియగును. ఉ॥ ఈతఁడు దారుణుఁడగుటచేఁ జంద్రుఁడుకాఁడు. రాత్రియం దుండుటచే సూర్యుఁడు కాఁడు. సముద్రమునఁ బుట్టిన బడబాగ్ని యగును.

ఇచటఁజంద్రునందె దారుణత్వ నైశత్వయుక్తులచేఁజంద్రత్వసూర్య త్వములఁగప్పిపుచ్చుట బడబానలత్వ మారోపించుటకే. మఱియు,

కవ్వపుఁగొండరాళ్లయొక్క దెబ్బమచ్చచంద్రునందున్నది. అది ఛాయ, మృగము, శశము, అనుట పామరోక్తి, (తెలియనిమాట) వాని కచట నేవిధముగను బ్రసక్తియే లేదు.

ఇచటఁ జంద్రునిలో మంథన సమయమునఁ దగిలిన మందరపర్వతపు రాళ్ల దెబ్బయొక్క మచ్చకేకాని ఛాయాదులకుఁ బ్రసక్తియే లేక పోవుటవలన ఛాయాత్వాద్యపహ్నవము పామరవచనమని చెప్పుటచేఁ బ్రకటింపఁబడినది.

పర్యస్తాపహ్నుతి.

ఆ ధర్మనిహ్నవము వర్ణ్యమున నాధర్మము నారోపించుటకే యైనఁ [10]బర్యస్తాపహ్నుతి యగును. ఉ॥ ఇతఁడు సుధాంశువుకాఁడు. మఱేమంటే ప్రేయసీముఖమే సుధాంశువు.

---

10. పర్యస్తాపహ్నుతి యన శుద్ధాపహ్నుతికి విపరీతమగుట. ఆపర్యస్తత్వ మేమన :—

శుద్ధాపహ్నుతి యందారోపనిషేధములకు సామానాధికరణ్యము (ఒకటనే రెండునుండుట.).

పర్యస్తాపహ్నుతి యందారోప నిషేధములకు అసామానాధికరణ్యము (రెండొకటనుండమి). శుద్ధాపహ్నుతిలో సుధాంశువునందే సుధాంశుత్వ నిషేధము, పుండరీకత్వారోపము నుండును.

పర్యస్తాపహ్నుతి యందన్ననో! సుధాంశువునందు సుధాంశుత్వ నిషేధము ప్రేయసీముఖమున సుధాంశుత్వారోపము నగుటచే నొకట రెండు లేవు. ప్రాచీన లక్షణ విరుద్ధ మయ్యు నీ భేద మలంకార రత్నాకరాద్యను సారముగఁ జెప్పఁబడినది.

ఏ కావ్యమున నొక వస్తువునందు దాని ధర్మము లేదని చెప్పుట మఱొక వస్తువునం దాధర్మము నారోపించుట కగునో యచటఁ బర్యస్తాపహ్నవాలంకారము. ఎట్లనఁ జంద్రునందు చంద్రత్వము లేదనుట దానినిఁ గాంతాముఖమునం దారోపించుటకే. మఱియు,

కాలకూటము విషము కాదు. లక్ష్మి విషము. జనులీ విషయమును విపరీతముగఁ దలఁచుచున్నారు. శివుఁడు కాలకూటమును త్రాగి సుఖముగ మెలకువతో నున్నాఁడు. కేశవుఁడు లక్ష్మినంటి నిద్రచే మోహము నొందుచున్నాఁడు.

పూర్వోదాహరణమున హేతూక్తి లేదు. ఇచట నది యుండుట విశేషము. అందువలనఁ బూర్వాపహ్నవము వలెనేయిందును (శుద్ధ పర్యస్తాపహ్నుతి హేతు పర్యస్తాపహ్నుతియని) రెండువిధము లుండుట నెఱుంగవలెను.

భ్రాంతాపహ్నుతి.

ఇతరుని ప్రశ్నమునందలి భ్రాంతినిం బోఁగొట్టుట భ్రాంతాపహ్నుతి. ఉ॥ నాకు వణకుతోఁగూడఁ దాపము కలుగుచున్నది. జ్వరమువలననా ? సఖి ! కాదు. మదనునివలన.

ఇచట తాపము కలుగుచున్నదని స్మరవృత్తాంతము చెప్పుచుండ నది జ్వరమువలననా ? యని ప్రశ్నింపఁ గాదు మదనునివలన నని నిజము జెప్పి భ్రాంతి నివారణ చేసెను. మఱియు,

నాగరికుఁడా ! సమధికోన్నత మగు నీమహిషమున కిరు వైపులఁదొక యున్నదేమి ? కాదు మహిషముకాదు. అది కరికలభము. ఇది దీని తొండముకాని తోక కాదు.

ఇది సంభవద్భ్రాంతి పూర్వక యగు భ్రాంతాపహ్నుతియం దుదాహరణము.

కల్పితభ్రాంతిపూర్వ యగు భ్రాంతాపహ్నుతి యం దుదాహరణ మెట్లంటే.

"కుసుమశర ! హరభ్రాంతిచే నన్నేల బాధింతువు ? ఇది వేణిగాఁ జేయఁబడిన కేశపాశము కాని జటకాదు. ఇది కంఠమునందలి కస్తూరికాని కాలకూటము గాదు. ఇది కుసుమముగాని శిరసునందలి చంద్రరేఖకాదు. ఇది ప్రియ వియోగమునఁ గలిగిన పాండిమకాని శరీరము నందలి భస్మముకాదు.

పూర్వమువలెఁ బ్రశ్న లేక పోవుటంబట్టి యిచట కల్పితభ్రాంతి 'జట కాదు' ఇత్యాది నిషేధమాత్రముచే నూహింపఁదగినది. దండి దీనిని తత్వాఖ్యానోపమ యని యుపమా భేదమునుగాఁదలఁచెను.

ఇది పద్మము కాదు ముఖమే. ఇవి తుమ్మెదలు కావు కన్నులే. అని స్పష్టమగు సాదృశ్య ముండుటవలనఁ దత్వాఖ్యానోపమ యిష్టము అని చెప్పెను.

ఇతరుని ప్రశ్నకు నిజము దాచి సమాధాన మిచ్చినచో, ఛేకాపహ్నుతి యగును. ఉ॥ గోలపెట్టుచు నాపాద మునఁ బడెను. కాంతుఁడా ? కాదు నూపురము.

---

11. జటా నేయం వేణీకృతకచకలాపో న గరళమ్
గళే కస్తూరీయం శిరసి శశిరేఖా న కుసుమమ్ ।
ఇయంభూతి ర్నాంగే ప్రియవిరహజన్మా ధవళిమా
పురారాతి భ్రాంత్యా కుసుమశర ! కింమాంప్రహరసి ॥

దండితలఁచెననుటలోని యస్వారస్యమేమన, ఉపమాబోధకమగు వలెమున్నగు నవి లేకున్నను నుపమ నంగీకరించినచో రూపకముకూడ నుపమ కావలసివచ్చుననుట స్పష్టము.

ఛేకాపహ్నుతి.

ఒకనిఁ గూర్చి చెప్పు మఱొకని రహస్యోక్తి నితరుఁడు విని ప్రశ్నింపఁగాఁ దనమాటకు వేఱుభావముచెప్పి నిజమును దాచినచో ఛేకాపహ్నుతియగును. ఎట్లన, నాయిక నర్మసఖితో " గోల పెట్టుచు నాపాదమునఁ బడెనని తననాయకుని వృత్తాంతము చెప్పుచుండ దాని విని కాంతుఁడా? యని శంకించిన యితర కాంతతో కాదు, నూపురము, అని చెప్పి కప్పిపుచ్చుట. మఱియు,

> సీత్కారమును బోధించును. అధరమును గాయపఱచును. గగుర్పాటుఁ గలిగించును. నాగరికుఁడు కూడెనా? కాదు కాదు, చెలి ! చలిగాలి.

ఇది యర్థ యోజనచే సత్యగోపనమున కుదాహరణము. శబ్ద యోజనచే సత్యగోపనమెట్లన,

> [12]ఎల్లప్పుడు పద్మ లోచనములు తలపున నాడుచున్నవి. నాభావమునీలకుంతలములందు నిలిచియున్నది. నే ననంత విలాసముల కమ్ముడుపోయి నీకుఁ గింకరుఁడ నైతిని. అను స్వప్న వాక్యల విని రాధ రోషముతోఁ గృష్ణుని బెదరింపగా నామాటలను రాధాపరముగఁ జెప్పు క్రీడా విటుఁడు మిమ్ము రక్షించు గాత.

---

12. పద్మే త్వన్నయనే స్మరామి సతతం భావో భవత్కుంతలే
నీలే ముహ్యాతికిం కరోమి మహితైః క్రీతోఽస్మితే విభ్రమైః ।
ఇత్యుత్స్వప్నవచో నిశమ్యసరుషా నిర్భర్త్సితో రాధయా
కృష్ణస్తత్పరమేవ తద్వ్యపదిశన్ క్రీడావిటః పాతువః ॥

పద్మలోచనములు=పద్మ ! నీకన్నులు. పద్మములవంటికన్నులు. నీల కుంతలములందు=నీలా! నీకుంతలములందు, నల్లనికుంతలములందు. అనంత విలాసములకు=ఓ అనంత! నీ విలాసములకు, అపరిమితమగు నీ విలాసములకు నని శ్రీ నీలా భూ పరముగను, రాధాపరముగను నన్వయము.

ఇదంతయు వివక్షితము కాని విషయము యొక్క యోజనమరయుదాహరణము. విషయ మొక్కటి యైనను నవస్థాభేదముచే యోజన మందుదాహరణము.

వంచక యొకతె భర్తను జూచి చెలి యనుకొనియుపపతి వృత్తాంతము చెప్పుచు భర్తగా నెఱింగి సఖి! పిమ్మట మెలకువ వచ్చె నని పూర్తి చేసెను.

కైతవాపహ్నుతి

వ్యాజాది పదములచే ధర్మనిహ్నవము స్పష్టమైనచోఁ గైతవాపహ్నుతియగును. ఉ॥ కాంతాకటాక్షము లను కైతవమున మదనబాణములు బయలుదేరుచున్నవి.

ఇచట నసత్యత్వమును జెప్పు కైతవ పదముచే నివి వెడవింటివాని తూపులుకాని కలికి చూపులు కా వను దాపరికము తోఁచుచున్నది. మఱియు,

[13]నీటివార్తయైన లేని వనమధ్యములందు తరువులు దిన మధ్యమునందలి యెండ కెండి చెట్టు తొఱ్ఱలనుండి పుట్టిన కారుచిచ్చుమంట లనుమిషచే నాలుక చాచుకొని నీటినిఁ గోరుచున్నవి.

13. రిక్తేషు వారికథయాపి వనోదరేషు
మధ్యాహ్నజృంభిత మహాతపతాప తప్తాః।
స్కంధాంతరోత్థిత దవాగ్ని శిఖాచ్ఛలేన
జిహ్వాం ప్రసార్య తరవోజల మర్థయంతే॥

12. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

ఊహ యుత్ప్రేక్ష. అది వస్తు హేతు ఫలరూపమునఁ ద్రివిధము. అందు మొదటిది ఉక్తవిషయ, యనుక్త విషయ యని రెండు విధములు. తక్కిన రెండును సిద్ధ విషయ యసిద్ధ విషయ యని రెండేసి విధములు.

తమమును జక్రవాకవిరహానల జన్యధూమ సమితిగాఁ దలంతును. తమము అంగముల నలదుచున్నది కాఁబో లును! ఆకసముకాటుకను గురియుచున్న దేమో! యను న్గుంనుండెను. 3. ప్రేయసీ! నీమృదుపదములు నేల మోపుటవలన సుమా యెఱ్ఱవాఱినవి.

4. చంద్రుఁడు త్వన్ముఖకాంతి నొందు నభిలాషచేఁ బద్మములతో విరోధించుచున్నాఁడు, నిజము. 5. కుచ ధారణమునకై నీనడుము సువర్ణదామములతో బిగింపఁ బడినదా! యేమి? 6. పద్మము త్వత్పద సాయుజ్యము నొందుటకుఁ గాఁబోలు జలవాస తపమొనరించుచున్నది.

ఉపమాన ధర్మసంబంధ రూపమగు నిమిత్తముచే నుపమేయమం దుపమా నాభేదము నూహించుట ఉత్ప్రేక్ష యగును. అది వస్తుహేతు ఫల రూపముల గోచరించుటచేఁ ద్రివిధము. వీనిలోపల నొకవస్తువునకు మఱొకవస్తువుతో నభేదము నుత్ప్రేక్షించుట యను మొదటి వస్తూ త్ప్రేక్షయే స్వరూపోత్ప్రేక్ష యనఁబడును. కారణము కాని దానినిఁ గారణముగను ఫలముకాని దానిని ఫలముగను నుత్ప్రేక్షించుట హేతూ త్ప్రేక్ష ఫలోత్ప్రేక్ష యగును. వీనిలో మొదటిదగు స్వరూపోత్ప్రేక్ష ఉక్త విషయ అనుక్తవిషయ యనిద్వివిధము. తక్కిన హేతుఫలోత్ప్రేక్షలు సిద్ధవిషయ అసిద్ధవిషయ యని ప్రత్యేకము రెండేసి విధములు. ఇట్లా యుత్ప్రేక్షలకు 'తమము' ఇత్యాదులు క్రమముగనుదాహరణములు,

సంధ్యాసమయమున నంతటను వ్యాపించు తమమునకు నైల్య, దృష్టిప్రతిరోధకత్వాది, ధర్మ సంబంధరూపమగు ప్రతీయమాన నిమిత్తముచే నప్పుడన్ని దేశములందున్నవి, ప్రియవియుక్తలు నగుకోకాంగనలహృదయములందుఁ బ్రజ్వలించు విరహాగ్నినుండి పుట్టిన ధూమస్తోమముతో నభేదము నూహించుట, స్వరూపోత్ప్రేక్ష. తమోరూపవిషయమును జెప్పుటచే నుక్తవిషయ.

తమోవ్యాప్తికి, నాకాశముమొదలు భూమివరకు నుండు సకల వస్తువులను మలినము చేయుట యనునిమిత్తముచే తమఃకర్తృక లేపనముతో నభేదము నుత్ప్రేక్షించుట, నభః కర్తృకాంజనవర్షణముతో నభేదము నూహించుటయు ననుక్తవిషయస్వరూపోత్ప్రేక్షలు రెండు త్ప్రేక్షలందును విషయమగు తమోవ్యాపనమును జెప్పక పోవుటంబట్టి.

[14]ఓయి ! ఇచట వ్యాపనమను నిమిత్తముచే తమమునకు లేపనకర్తృభేదము నుత్ప్రేక్షించుట, భూమి పర్యంతము గాఢ నీలిమ వ్యాపనమును

---

14. తమమునకు వ్యాపన నిమిత్తముచే లేపనకర్తృభేదము నుత్ప్రేక్షించుట, నభమునకు గాఢనీలిమవ్యాపనమునునిమిత్తముచే నంజనవర్షణకర్తృభేదము నుత్ప్రేక్షించుట అను రెండుత్ప్రేక్షలు నుక్తవిషయములే యగునని పూర్వపక్షముచేసి సమాధానముచెప్పెను. ఆ పూర్వపక్షమున నిమిత్తము లెట్లుకుదురును ? ఆనిమిత్తముల కుపమాన ధర్మసంబంధ ముండవలదా ? ఉపమాన ధర్మమునకేకదా ! నిమిత్తత చెప్పఁబడెను. అట్లుండెనేమో పరికింతము.

వ్యాపనమన :—అనేక దేశసంయోగముకదా ! అది తమమునం దుండిన నుపమానమగులేపనకర్తయం దుండదు, లేపనకర్తయొక్క చోటనే యుండునుకావున. ఇట్లే గాఢనీలిమ వ్యాపనమున్ను నభమునందున్నను ఉపమానమగు నంజనవర్షణకర్తయం దుండదు. గోడకు వెల్లవేయు పురుషుడు తన దేహమునకును వెల్లవేసికొనునా ? చెట్లకు నీరు పోయువాడు తన దేహమును దడుపుకొనునా ? అందువలన ఉపమాన ధర్మసంబంధరూపనిమిత్తము ఉపమాన మగు లేపనకర్తయందు వర్షణకర్తయందును లేకపోవుటచే (లక్షణమే లేకపోవుటచే) పూర్వపక్షమే సంగతముకాదని తోచుచున్నది.

నిమిత్తముచే నభమున కంజనవర్షణ కర్తృ తాదాత్మ్యము నుత్ప్రేక్షించుటయు నను రెండుత్ప్రేక్షలు నుక్త విషయములే యగునుగదా! యన వీలులేదు. పూయుచున్నది కురియుచున్నది యను నాఖ్యాతములు కర్తృవాచకములైనను ఆఖ్యాతము క్రియాప్రధానము (భావప్రధానమాఖ్యాతమ్) అను వైయాకరణ స్మరణమువలన ధాత్వర్థ క్రియయే ముఖ్య విశేష్యమగుటచే నాక్రియకు విశేషణముగా నన్వితమగు కర్తను మఱియొక విశేష్యమునకు విశేషణము (ఉత్ప్రేక్షా విషయము)గా నన్వయించుట సంభవింపకుండుటంబట్టి. అందుచేతనే (ఆఖ్యాతార్థమగు కర్త క్రియకు విశేషణమగుటచే మఱొక్కచో దాని కన్వయము లేక పోవుటవలననే.) దీని కుపమయుం దుపమానముగ నన్వయముకూడ దండిచే నిరాకరింపఁ బడెను. కర్తయుపమానమైనచో నది క్రియకు విశేషణమగుచు స్వక్రియలో సాధనముగ నన్వితమై యన్యవిశేష్యము నపేక్షింప సమర్థముకాదు. (కర్తాయద్యుపమానం స్యాత్ న్యగ్భూతోఽసౌ క్రియాపదే। స్వక్రియాసాధనవ్యగ్రో నాలమన్యద్వ్యపేక్షితుమ్) అని. [15]కొంతమంది విషయములగు తమోనభములందు తత్కర్తృక (తమోనభములు కర్తలుగాఁగల) లేపనవర్షణ రూపధర్మముల నుత్ప్రేక్షించుట అందురు. వారి మతమున వస్తూత్ప్రేక్ష ధర్మ్యుత్ప్రేక్ష ధర్మోత్ప్రేక్ష యని రెండు విధములుగ నెఱుఁగవలెను.

చరణముల సహజారుణిమకు వస్తుతః భూవిక్షేపణము కారణము కాదు కనుక కారణము కాని దానినిఁ గారణముగ నూహించుట హేతూత్ప్రేక్ష. విషయమగు విక్షేపణ ముండుటచే సిద్ధవిషయ.

15. కొంతమంది మతమనుటచే నస్వారస్యమేమనగా తమోనభములను, కర్తలుగను విషయములుగను రెండుమాఱు లన్వయించుట కష్టము. అట్లే ధర్మ్యుత్ప్రేక్ష సాధర్మ్య ప్రయుక్తము ధర్మోత్ప్రేక్ష ధర్మసంబంధ ప్రయుక్తమునగుటచే లక్షణమున కనుగతి లేక పోవును.

స్వాభావిక మగు చంద్ర పద్మ విరోధమునకు నాయికాముఖకాంతి నొందఁ గోరిక కారణముగాకున్నను దాని కది హేతువుగ నూహించుట హేతూత్ప్రేక్ష. నిజముగఁ జంద్రున కట్టి కోరిక లేకపోవుటచే నసిద్ధ విషయ.

మధ్యము స్వయముగనే కుచములను ధరించునుగాని కనకదామ బంధముగ నధ్యవసితమగు వళిత్రయబలమునఁగాదు. మధ్య కర్తృక కుచధారణము సువర్ణదామ బంధనఫలముగ నుత్ప్రేక్షించుటచే నిది సిద్ధ విషయఫలోత్ప్రేక్ష. ఉదవాసతపముగ నధ్యవసిత మగు జలజపు జలవాసమునకుఁ గామినీచరణ సాయుజ్యప్రాప్తి ఫలముకాదు. గగన కుసుమసదృశమగు కామినీచరణ సాయుజ్యప్రాప్తి తపః ఫలముగ నుత్ప్రేక్షించుటచే నసిద్ధవిషయఫలోత్ప్రేక్ష. ఈ క్రమముననే యుదాహరణాంతరము లీఁబడును.

[16]వికసింపక పోవుటచే విదియ చందురునిఁ బోలెవంకరలు
సతిలోహితములు నగు మోదుగు మొగ్గలు వసంతునితోఁ
గూడిన వనస్థలుల క్రొత్తనఖక్షతములువోలె శోభిల్లెను

ఇచట మోదుగు మొగ్గలకు వక్రత్వ లోహితత్వ సంబంధ రూప మగు నిమిత్తముచేఁ గ్రొత్త నఖక్షతములతో నభేదము నుత్ప్రేక్షించుటచే నుక్తవిషయస్వరూపోత్ప్రేక్ష. పూర్వోదాహరణమున నిమిత్త మగు ధర్మసంబంధము గమ్యము. ఇచట వాచ్యము. ఇదియే భేదము.

ఓయి ! పోలె (ఇవ) శబ్దము సాదృశ్యపరముగ నెక్కువ ప్రసిద్ధ మగుటచే నిది యుపమే యగునుగదా! పూయుచున్నది (లింపతి) యను

---

16. బాలేందు వక్రాణ్య వికాసభావాత్
బభుః పలాశాన్యతి లోహితాని ।
సద్యోవసంతేన సమాగతానామ్
నఖక్షతానీవ వనస్థలీనామ్ ॥

నుదాహరణమున సాదృశ్యార్హమగు లేపన కర్త క్రియకు విశేషణమైనట్లు చట నఖక్షతము లుపమాబాధకముగ నితరమునకు విశేషణములు కాక బోవుటంబట్టి ; యన్నచోఁ జెప్పెదను.

ఉపమ యెచ్చటనైనను బ్రసిద్ధముగనున్న నఖక్షతములతోఁ గూడఁ జెప్ప శక్యమగుటచేత, వసంతనాయకునితోఁ గూడిన వనస్థలీ సంబంధిత్వ విశేషణము నపేక్షింపని దగుటవలన, నిచ్చట నా విశేషణో పాదానము మోదుగుమొగ్గలకు నఖక్షతములతో నభేదము నుత్ప్రేక్షించుటయందు వలె (ఇవ) శబ్దమును నిలుపుచున్నది. అట్లు త్ప్రేక్షించి నపుడే యా విశేషణము సార్థకమగుటంబట్టి. సంభావనలోఁగూడ వలె శబ్ద మున్నది. 'దూరమున నుండ దేవదత్తునివలె నున్నాఁడు' అని.

> సముద్రుఁడు తరంగాగ్రములతో ఫేనచందనమును
> నూరుచున్నాఁడు కాఁబోలు. చంద్రుఁడు కరములతో
> దానిందీసి దిగంగనలకుఁ బూయుచున్నాఁడు కాఁబోలు.

ఇక్కడ తరంగాగ్రములతో ఫేనచందన ప్రేరణము పేషణముగా నుత్ప్రేక్షింపఁబడుచున్నది. సముద్రమునుండి పుట్టిన చంద్రుని కిరణములు మొదట సముద్రమున వ్యాపించి పిదప దిక్కులందు వ్యాపించును. ఆదిగ్వ్యాపనము సముద్రతటమందున్న ఫేన చందనపు పూతగ నుత్ప్రేక్షింపఁబడుచున్నది. రెండుత్ప్రేక్షలందుఁ గ్రమముగ సముద్ర పూరప్రాంతమందున్న ఫేనచందనము పోగుపడుట, దిక్కులను దెలుపు చేయుటయు నిమిత్తములు కనుక విషయములగు ఫేనచందనప్రేరణ, కిరణవ్యాపనములను జెప్పకపోవుటచే ననుక్త విషయస్వరూపోత్ప్రేక్షలు. ఉపాత్తములగు సముద్రచంద్రులందే తత్కర్తృక పేషణలేపన ధర్మముల నుత్ప్రేక్షించుటయను నలంకార సర్వస్వ కారాదుల మతమునఁ బూర్వోదాహరణమున ధర్మియందు ధర్మ్యంతరాభేదమునుత్ప్రేక్షిం

చుట, ఇచట ధర్మియందు ధర్మసంబంధము నుత్ప్రేక్షించుటయని భేదమును గ్రహింపవలెను.

రాత్రి సూర్యుఁడు పగలు చంద్రుఁడు లేకపోవుటచేఁ
గాఁబోలును ! ఆరాజు భూమియం దెల్లప్పుడు నుండు
ప్రతాపకీర్తులను నిర్మించెను.

రాత్రి సూర్యునిలేమి పవలు చంద్రునిలేమి యుండినను బ్రతాపకీర్తుల సృష్టి కది కారణము కాదు. అట్లయ్యు ప్రతాప కీర్తుల సృష్టికి వారిలేమి కారణముగ నూహించుట, సిద్ధవిషయ హేతూత్ప్రేక్ష.

[17]సూర్యుఁడు తనగో (కిరణ) సహస్రముతోఁ గూడిన
నేత్రాపర నామధేయములగు జనుల గోవు (కన్ను)లఁ
గూడఁగొనిపోయెనుగాఁబోలు. అందుచేతనే యీ
గ్రుడ్డితనమేమోసుమూ ! చీకట్లచేతఁగాదు.

ఇచట సూర్యకృతమగు స్వీయకిరణములతోడి జనలోచనముల కొనిపోక లేనిదే రాత్రియందాంధ్యమును గూర్చి కారణముగ నుత్ప్రేక్షింపఁబడుటచే నసిద్ధవిషయ హేతూత్ప్రేక్ష.

చంద్రు డబ్ధిజలము నెక్కువ చేయుటకుఁ జంద్రకాంతము
నుండి యెంత నీరు స్రవింప చేయుచున్నాడనుకోను !

---

17. వివస్వతా నాయిష తేవమిశ్రాః
స్వగోసహస్రేణ సమం జనానామ్ ।
గావోపి నేత్రా పరనామధేయా
స్తేనేద మాంధ్యం ఖలు నాంధకారైః ॥

గోసహస్రము=కిరణసహస్రము, వేయి ఆవులు.
జనులగోవులు=ప్రజల యావులు, ప్రజల కన్నులు.

ఇచట రెం డుత్ప్రేక్షలున్నను మొదటి వస్తూత్ప్రేక్ష యంగమగుటవలన రెండవదగు హేతూత్ప్రేక్ష ప్రధానమని యెఱుంగవలెను. విషయముగ నుత్ప్రేక్షించిన దానినే హేతువుగ నుత్ప్రేక్షించుట మొదటిదానికంటె భేదము.

ప్రియవియోగముచే దుఃఖించు శోకాంగనల కన్నుల నుండియు నెంతజలమును స్రవింపఁజేయు చున్నాఁడని తలఁపను!

ఇటఁ జంద్రకృతమగు సముద్రబృంహణము సిద్ధమైనదే, యప్పుడు చంద్రకృతములగు చంద్రకాంత ద్రావ, శోకాంగనాబాష్పస్రావములకు ఫలముగ నుత్ప్రేక్షింపఁబడుటచే నిది సిద్ధ విషయఫలోత్ప్రేక్ష.

రవి, రథమునకుఁ గట్టిన పాతగుఱ్ఱములను మార్చుటకుఁ గాఁబోలు నుత్తమాశ్వముల కుత్పత్తిస్థానమగు నుత్తర దిక్కునకు బయలుదేరెను.

ఇచట నశ్వపరివర్తనము లేనిదే యుత్తరాయణమునకు ఫలముగ నుత్ప్రేక్షింపఁబడుటచే నిది యసిద్ధ విషయ ఫలోత్ప్రేక్ష.

తలంతును, ఊహింతును. ధ్రువము, బహుధా (ప్రాయః) నిజము ఇత్యాది శబ్దములచే నుత్ప్రేక్ష వ్యంజింపఁబడును. వలె (ఇవ) శబ్దము నట్టిదే. (మన్యే శంకే ధ్రువం ప్రాయో నూన మిత్యేవమాదిభిః। ఉత్ప్రేక్షా వ్యజ్యతే శబ్దైరివశబ్దోపి తాదృశః) అని ఉత్ప్రేక్షావ్యంజకములుగఁ బరిగణింపఁబడు శబ్దముల ప్రయోగముండినచో నీ యుత్ప్రేక్షలే వాచ్యము లగును. వాచక శబ్దములు లేనిచో గమ్యోత్ప్రేక్షలగును. ఎట్లన? నీకీర్తి తిరిగి తిరిగి యలసి యాకాశగంగలోఁ బ్రవేశించెను.

13. అతిశయోక్తి.

అధ్యవసానమువలన నుపమేయమును గప్పి చెప్పుట రూపకాతిశయోక్తియగును. ఉ॥ చూడుము! నల్లకలువలజంటనుండి వాడి తూపులు వెడలు చున్నవి.

ఉపమేయము నుపమేయశబ్దముతోఁ జెప్పక యుపమానమేయగు వాచక శబ్దముతో గ్రహించుట విషయనిగరణము. విషయనిగరణ పూర్వకముగ నుపమేయము నుపమాన రూపముగ నధ్యవసానము చేయుట ఆహార్యనిశ్చయము. (ఉపమేయ ముపమానము కాదని తెలిసియు నట్లు చెప్పుట.) ఆ యాహార్య నిశ్చయమున్నచో రూపకాతిశయోక్తి. ఎట్లన, నల్లకలువ వాడితూపు శబ్దములచే లోచన కటాక్షముల గ్రహణ పూర్వక మగు తద్రూప త్వాధ్యవసానము. మఱియు,

[18]గగనమున నొకానొక వాపి కలదు. దానిపైని బంగారు మెట్లతో నింద్రనీలమణి ఘటితమగు సన్నని మార్గమున్నది. తదుపరి పుణ్యాత్ములకు సుగమము లగు రెండు కొండలు చందనఛన్నములై యున్నవి. అచటి వారికిసుధాంశుసాన్నిధ్యమునలన నమృతముసులభము.

ఇచట గగనాది శబ్దములచే మధ్యాదులు నిగీర్ణములు. (కప్పఁబడినవి) ఇట నతిశయోక్తికి రూపక విశేషణము రూపకమునఁజూపఁబడిన భేదములన్నియు నిచ్చటను సంభవించునని యతిదేశముచేఁ జూపుటకే.

అందుచే నిక్కడఁగూడ నభేదాతిశయోక్తికి తాద్రూప్యాతిశయోక్తి యని రెండు విధములును, అందును నాధిక్య న్యూనత్వాది విభాగము సర్వము సమకూర్చుకొనఁదగును.

---

18. వాపీ కాపి స్ఫురతి గగనే తత్పరం సూక్ష్మపద్యా
సోపానాళీమధిగతవతీ కాంచనీ మైంద్రనీలీ ।
అగ్రే శైలా సుకృతిసుగమౌ చందనచ్ఛన్నదేశౌ
తత్రత్యానాం సులభ మమృతం సన్నిధానా త్సుధాంశోః ॥

మిత్రమా! ప్రాకారాగ్రమునకు దృష్టిసారించి కొంచె
మాలోచింపుము. ఆకాశము లేని చోట నెవ రీనిష్క
ళంకచంద్రుఁడు? సుధాహారాభిలాషము లగు నుపవన
చకోరములచేననుసరింపఁబడినది, పండినవెన్నెలతీగలతో
సదృశము నగు చంద్రికను వెదఁ జల్లుచున్నాఁడు.[19]

ఇచట నెవ రీ నిష్కలంకచంద్రుఁ డనుటచేఁ బ్రసిద్ధచంద్రుని కంటె భేదము నతని కంటె నుత్కర్షయు సూచింపఁబడెను. ఇ ట్లితరస్థలము లందును నూహింపఁదగును.

2. సాపహ్నవాతిశయోక్తి.

ఆరూపకాతిశయోక్తియే యపహ్నవఘటిత మైనచో
సాపహ్నవాతిశయోక్తి యగును. ఉ॥ ఓరాజ! నీ
పలుకులం దమృతముండగా భ్రాంతులు దానినిఁ జంద్రు
నందుఁ గనుచున్నారు.

ఇచట నీమాటలమాధుర్యమే యమృత మను నతిశయోక్తి చంద్రు నందున్న దమృతము కాదను నపహ్నవముతోఁ గూడినది. మఱియు,

---

19. విద్ధసాలభంజికలో మృగాంకావళినిజూచు రాజు విదూషకునితోఁ జెప్పిన వాక్యమిది.

సుధాబద్ధగ్రాసై రుపవనచకోరై రనుసృతాం
కిరన్ జ్యోత్స్నా మచ్ఛాం లవలిఫలపాకప్రణయినీమ్ ।
ఉపప్రాకారాగ్రం ప్రహిణు నయనే తర్కయ మనా
గ నాకాశే కోయం గళితహరిణ శ్శీతకిరణః ॥

[20]ముక్తావిద్రుమములనడుమ మధురస మున్నది. పుష్ప
ము కేవలము భారవాహకమే. ఆ ముక్తావిద్రుమముల
కమృతాంశు మండల మాశ్రయము కాని సముద్రము
కాదు. అదియు శంఖమూర్ధమున నుదయించునుగాని
తూరుపుకొండమీఁదఁగాదు. ఆ సుందరినిఁజూడనివా
రీవస్తువులను విరుద్ధముగఁ గల్పింతురు కానిచూచినవా
రట్లు చేయరు.

ఇచట నధర రసమె మధు రస మను నతిశయోక్తి పుష్పరసము మధు రసము కాదను నపహ్నవముతోఁ గూడినది.

అలంకార సర్వస్వకారుఁడు స్వరూపోత్ప్రేక్ష యందు సాపహ్నవ త్వము నుదాహరించెను.

[21]పౌరవిలాసినులు చేపలరాపిడివలని భయముచే శిప్రా
నదినుండి తీరమునుఁ జేరగా నది ఫేనతతికైతవమున
నట్టహాసము చేసెనా ! యను నట్లుల్లసిల్లెను.

ఫేనతతిత్వమపహ్నుతమైనచోటనేయట్టహాసత్వము నుత్ప్రేక్షించుట వలన శుద్ధాపహ్నుతితోఁగూడియుండుట యిచటనుత్ప్రేక్షలోని శేషము.

---

20. ముక్తావిద్రుమ మంతరా మధురసః పుష్పంపరం ధూర్వహం
ప్రాలేయద్యుతిమండలే ఖలు తయో రేకాసికా నార్ణవే ।
త చ్చోదంచతి శంఖమూర్ధ్ని న పునః పూర్వాచలాభ్యంతరే
తా నీమాని వికల్పయంతి త ఇమే యేషాం న సా దృక్పథే ॥

ముక్తావిద్రుమాది శబ్దములచే దంతాదులు నిగీర్ణములై యధ్యవసానము చేయఁ బడినవి కావున నతిశయోక్తి. పుష్పము భారవాహకము, సముద్రమాశ్రయముకాదు, తూర్పుకొండ నుదయింప దను నిషేధమువలన నపహ్నవ మని లక్షణసంగతి.

21. గతాసు తీరం తిమిఘట్టనేన ససంభ్రమంపౌరవిలాసినీషు ।
య త్రోల్లసత్ఫేనతతిచ్ఛలేన ముక్తాట్టహాసేవ విభాతి శిప్రా ॥

ఈ యతిశయోక్తి యన్ననోయిందుమండలాదులందపహ్నుతమగునమృతము మొదలగు వానిని, సూక్త్యాదు లందుండునట్లు చెప్పుటచేఁ బర్యస్తాపహ్నుతితోఁ గూడియుండుట సిద్ధము. ఈపర్యస్తా పహ్నుతిగర్భత్వము త్ప్రేక్షయందును సంభవించును. స్వరూపోత్ప్రేక్షయం దుదాహరణము.

> [22]రాగాతిశయముచే నీ యధరమునే బింబ మనుకొంటిని.
> ఇందుచే బింబమున కధరత్వ (నికృష్టత్వ)ము స్పష్టము.
> ఈ రెంటి భేదము నెఱుంగని జనులకుఁ బేరులందుభ్రమ
> కలిగెను.

ఇచటఁ బ్రసిద్ధమగు దొండపండునందు బింబత్వమును దాచి రాగాతిశయ మను నిమిత్తముచే దమయంత్యోష్ఠమున బింబత్వము నుత్ప్రేక్షించుట పర్యస్తాపహ్నుతిగర్భ యగుస్వరూపోత్ప్రేక్ష. హేతూత్ప్రేక్షయందుఁ బర్యస్తాపహ్నుతిగర్భత, పూర్వోక్తహేతూత్ప్రేక్షోదాహరణమునఁ గనఁబడుచున్నది. అచట నంధకారములం దాంధ్యకారణత్వమును దాచి గోనయనమున నుత్ప్రేక్షింపఁబడినది. ఫలోత్ప్రేక్షయం దుదాహరణము.

> వడఁదాకిన గజము రవిసంబంధులగు పద్మములను బాధించుటకుఁ గాబోలుఁ బద్మాకరమునఁ బ్రవేశించుచున్నది.
> గాని స్నానమునకుఁగాదు. గజస్నానము వ్యర్థముకదా !

ఇచట గజము సరస్సులో దిగుటకు స్నానము ఫలమైయుండ దానిని దాచి పద్మబాధనము ఫలముగా నుత్ప్రేక్షింపఁబడినది. ఇఁక నీప్రసక్తానుప్రసక్తిచేఁజాలును.

---

22. జానేఽతిరాగాదిద మేవ బింబం బింబస్య చ వ్యక్తమితోఽధరత్వం ।
ద్వయో ర్విశేషావగమాక్షమాణాం నామ్ని భ్రమోఽభూ దనయో ర్జనానామ్ ॥

3. భేదకాతిశయోక్తి.

వర్ణనీయ వస్తువునకే భేదమున్నట్లు వర్ణించుట భేదకాతిశయోక్తి యగును. ఈ రాజు గాంభీర్యమే వేఱు, ధైర్యమే వేఱు,

ఇచట లోకమునఁ బ్రసిద్ధమగు గాంభీర్యాదికము కంటె భేదము లేకున్నను భేద మున్నట్లు వర్ణింపఁబడినది. మఱియు,

ఈ రూప సంపద వేఱు, ఈ చాతుర్యపు ధోరణి వేఱు,
ఈ తామరసాక్షి బ్రహ్మదేవుని సామాన్యసృష్టి కాదు.

4. సంబంధాతిశయోక్తి..

సంబంధములేనిచోట సంబంధ మున్నట్లు వర్ణించుట సంబంధాతిశయోక్తి. ఉ॥ ఈ పట్టణపుమేడలు చంద్ర మండలము నంటుచున్నవి. మఱియు,

వీరరుద్ర దేవుఁడిట్లు వితరణశాలికాఁగాఁ బ్రొద్దును గ్రుంకఁజేయు బంగారుకొండ కొద్ది దినముల కంతము నొందునని చక్రవాకాంగన మోద మొందుచున్నది.

ఇచటఁ జక్రవాకికి సూర్యాస్తమయమునుజేయు మేరుపర్వతము క్షీణించు ననుతలంపువలని సంతోషపు సంబంధము లేకున్నను దాని సంబంధ మున్నట్లు వర్ణింపఁబడినది.

5. అసంబంధాతిశయోక్తి.

సంబంధమున్నను లేదని వర్ణించుట అసంబంధాతిశయోక్తి యగును. ఉ॥ రాజ ! నీవు దాతగానుండఁ గల్పవృక్షములఁ గౌరవింపము,

ఇచటఁ గల్ప వృక్షములందు గౌరవ సంబంధమున్నను లేనట్లు వర్ణించుటవలన నసంబంధాతిశయోక్తి. మఱియు,

శోభనాంగీ ! వర్ధమానములగు నీ స్తనముల కీ బాహువు లౌ తామధ్యమునఁ జోటు చాలదు.

6. అక్రమాతిశయోక్తి.

హేతు కార్యము లేకకాలమున నైనట్లు వర్ణింప నక్రమాతిశయోక్తి యగును. ఉ॥ దేవ ! నీ బాణములు గుణమును శత్రువులు భూమిని నొక్కమాఱా లింగనము చేసికొనుచున్నారు.

ఇచట నారియందు బాణమును సంధించినప్పుడే శత్రువులు భూమియందు పడుచున్నారని హేతుకార్యముల కేకకాలికత్వము వర్ణింపఁబడినది. మఱియు,

[28]హమ్మీరవీరుని ఖడ్గము కోశమును వీడగా శత్రువర్గము కోశమును వీడుచున్నది. అది కంపము నొందగా నిదియుఁ గంపించుచున్నది. ఖడ్గము క్షమను వీడగా నరివర్గము కూడ క్షమను వీడుచున్నది.

ఇచట ఖడ్గమొఱ వీడుట మొదలగునవి జరిగినప్పుడే వైరులు బొక్కసము వీడుట మొదలగునవి యైనట్లు వర్ణింపఁబడినది.

7. చపలాతిశయోక్తి.

కారణజ్ఞానమువలననే కార్య మైనట్లు చెప్పుట చపలాతిశయోక్తి. ఉ॥ భర్తపోదు నని చెప్పిననే తన్వి యుంగరము కంకణమయ్యెను.

---

28. ముంచతి ముంచతి కోశం భజతిచ భజతి ప్రకంప మరివర్గః !
హమ్మీర వీరఖడ్గే త్యజతి త్యజతి క్షమా మాశు ॥
కోశమును = కత్తియొఱను, బొక్కసమును. కంపమునొందు = కదలు, కంపించు = వణకు. క్షమను = శాంతిని, భూమిని.

ఇట నాయకుని ప్రయాణ ప్రసక్తిచేతనే యువతికిఁ గృశత్వము కార్య రూపమునఁ జూపఁబడెను. మఱియు,

[24]పూవు పట్టఁ జూచినంత మాత్రమున నా లోలాక్షి కరాగ్ర మెఱ్ఱవారెను. లత్తుకపూతపేరు చెప్పిననే చరణ ములు రక్తములయ్యెను. మైపూఁత తలంపుకూడ దుఃఖ మును గలిగించుచుండెను. అయ్యో! పాపమేమిచెప్పను! ఆమెకు అలకామోదము కూడ భారముగాఁ గన్పట్టు చున్నది. (సౌకుమార్యాతిశయ వర్ణన మిది) మఱియు, వెళ్లుచున్నాను, లేదు. అని భర్త చెప్పుచుండగనే తన్వం గికి తొలి కంకణములు జారెను. మలికంకణములు బిగిసి విరిగిపోయెను.

8. అత్యంతాతిశయోక్తి.

హేతుకార్యముల పౌర్వాపర్యమును విపరీతముగ వర్ణిం చిన నత్యంతాతిశయోక్తి యగును.

ముందుకోపము పోయెను. పిమ్మటఁ బ్రియునిచే నామె బ్రతిమాలు కొనఁబడెను. మఱియు,

[25]కవీంద్రుల ముంగిళ్లు మొట్టమొదటనే భృంగములతోఁ గూడిన గంధగజముల మదామోదముచే మధురములై

---

24. ఆదాతుం సకృ దీక్షితే౽పి కుసుమే హస్తాగ్ర మాలోహితం
లాక్షారంజనవార్తయాపి సహసా రక్తం తలం పాదయోః।
అంగానామనులేపనస్మరణ మప్యత్యంతఖేదావహం
హంతాధీరదృశః కిమన్య దలకామోదో౽పి భారాయతే ॥

25. కవీంద్రాణాం మాసన్ ప్రథమతర మేవాంగణభువః
చలద్భృంగాసంగాకుల గజమదామోదమధురాః ।
అమీ పశ్చాత్తేషా ముపరి పతితా రుద్రనృపతేః
కటాక్షాః క్షీరోదప్రసరదురువీచీ సహచరాః ॥

రూపకభిన్నమగు చమత్కృతిజన కాహార్యారోపనిశ్చయ విషయము. అతిశ యోక్తి సామాన్యము.

యుండెను. పిమ్మట నే క్షీరసాగరవీచీసదృశము లగు
నీరుద్రరాజు కటాక్షము లాశావులమీఁదఁ బ్రసరించెను.

ఈ మూఁడతిశయోక్తులు కార్యశీఘ్రతను దెలుపుటెఫలముగాఁగలవి.

14. తుల్యయోగితాలంకారము.

కేవలము ప్రస్తుతములకుగాని కేవలాప్రస్తుతములకుగాని
యేక ధర్మాన్వయము తుల్య యోగితయగును. ఉ॥
సరోజములు స్వైరిణీవదనములును సంకోచించుచున్నవి.
నీశరీరమార్దవమును జూచినచో మాలతీ కదళీ శశిలేఖల
కాఠిన్యమెవని చిత్తమున తోఁచకుండును ?

కేవల ప్రస్తుతములకుఁగాని కేవల మప్రస్తుతములకుగాని గుణక్రియా రూపమగు నేకధర్మాన్వయము తుల్యయోగిత. సరోజము లనునది ప్రస్తుత తుల్యయోగిత కుదాహరణము. ఇచటఁ బ్రస్తుత చంద్రోదయ కార్యముగ వర్ణనీయములగు సరోజములకు, నెల్లడియగునని భయపడు స్వైరిణీవదనములకును సంకోచరూపైకక్రియతో నన్వయము చూపఁబడినది. రెండవ వాక్యమున నాయికా సౌకుమార్య వర్ణనము ప్రకృత మగుచుండగా నప్రకృతము లగు మాలత్యాదులకుఁ గఠోరత్వ రూపమగు నొక గుణముతో నన్వయము చూపఁబడినది. మఱియు,

[26]సజ్జాతపత్రములు స్ఫుటపాటలములు భానుకరస్పర్శ
భాసురములు నగుదినములుపద్మములును వృద్ధినొందెను.

---

26. సజ్జాత పత్త్రప్రకరాన్వితాని సముద్వహంతి స్ఫుటపాటలత్వమ్ ।
వికస్వరా ణ్యర్కకరాభిమర్శా ద్దినాని పద్మాని చ వృద్ధిమీయుః ॥
సజ్జాతపత్రములు=విప్పబడిన గొడుగులుకలవి (దినములు)
సజ్జాతపత్రములు=చక్కగపుట్టిన రేకులుకలవి (పద్మములు)
స్ఫుటపాటలములు=వికసించిన పాటల వృక్షములుకలవి (దినములు)
స్ఫుటపాటలములు=స్పష్టమగు పాటల వర్ణముకలవి (పద్మములు)
ఈశ్లోకము కావ్యదర్పణపాఠానుసారముగ వ్రాయఁబడినది.

నాగేంద్ర హస్తములు కదళీ విశేషములు గొప్ప రూపము నొందియు, చర్మమునందలి కాఠిన్యముచేత నెల్లప్పుడు చల్లగనుండుటచేతను పార్వతితొడల కుపమానములు కాకపోయెను.

ఇచట గ్రీష్మవర్ణనమున గ్రీష్మకాలికము లగుటచేఁబ్రస్తుతము లగు దినములకుఁబద్మములకు నేకక్రియతోనన్వయము. ఊరు వర్ణనమున నప్రస్తుతము లగుకరికరములకుఁ గదళీవిశేషములకు నేకగుణాన్వయము.

మిత్రామిత్రులందు సమప్రవృత్తి కలుగుట మఱొక తుల్యయోగితయగును. ఉ॥ దేవ ! నీవు హితాహితులకుఁ [27]బరాభూతినిత్తువు.

ఇచట హితాహితులగు మిత్రశాత్రవులకునుత్కృష్టభూతి దానమునకు పరాభవదానమునకును పరాభూతిపదశ్లేషచే నభేదాధ్యవసాయమువలన వృత్తియందు తుల్యత్వమున్నది. మఱియు,

వేము తన్ను నఱకువానికిఁ బెంచువానికిఁ బూజించు వానికిఁ జేదుగనే యుండును.

మొదటి యుదాహరణము స్తుతిని దెలుపును. ఇది నిందను దెలుపును. ఇదియే భేదము. ఈతుల్యయోగిత సరస్వతీకంఠాభరణమునఁ జెప్పఁబడినది.

గుణశ్రేష్ఠులతో సామ్యము వివక్షచేసి చెప్పుట మఱొక తుల్యయోగిత. ఉ॥ ఇంద్ర యమ వరుణ కుబేరులు నీవును లోకపాలురు.

---

27. పర + ఆ + భూతి=పరాభూతి = గొప్పయైశ్వర్యము, అవమానము.

ఇచట వర్ణనీయుఁ డగురాజు ఇంద్రాదులతో లోకపాలత్వముచే సమానము చేయఁబడెను. మఱియు,

యువతులపొందులు మెఱుపుకాంతులును [28]ఘనారబ్ధము
లయ్యు రెండు క్షణములైన నుండవు.

పూర్వమున స్తుతి యిటనింద. ఇది కావ్యాదర్శమునఁ జూపఁబడెను. కొందఱీ తుల్యయోగితను సిద్ధియని వ్యవహరించిరి. జయదేవుఁ డిట్లు చెప్పెను.

సామ్యము చెప్పుటకుఁ బ్రసిద్ధులలోఁ బేరుకీర్తింపఁబడిన
సిద్ధి యగును. ఉ॥ బలముచే నీవు జలముచే జలధియు
మీరిద్దఱే ప్రసిద్ధులు.

ఇతరమతములం దిది చెప్పఁబోవు దీపకమే యగును.

15. దీపకాలంకారము.

ప్రస్తుతాప్రస్తుతముల కేకధర్మాన్వయము దీపక మగును.
ఉ॥ మదముతోఁ గలభము ప్రతాపముతో మహీపతియు
భాసిల్లును.

ప్రకృతాప్రకృతముల కొకే ధర్మముతో నన్వయము కల్గుట దీపక మనఁబడును. ఎట్లన కలభ నృపాలురకు ప్రస్తుతాప్రస్తుతములకు భానక్రియతో నన్వయము. మఱియు,

[29]సానఁ బెట్టినమణియు కత్తిదెబ్బ తినియు విజయము

---

28. ఘనారబ్ధములు=బింకముగ నారంభింపఁబడినవి (పొందులు)
ఘనారబ్ధములు=మబ్బుతోఁ బ్రారంభింపఁబడినవి (మెఱుపులు)

29. మణిశ్శాణోల్లీఢ స్సమరవిజయీ హేతిదళితో
మదక్షీణో నాగశ్శరది సరితః శ్యానపులినాః ।
కలాశేష శ్చంద్ర స్సురతమృదితా బాలవనితా
తనిమ్నా శోభంతే గళితవిభవా శ్చార్థిషు నృపాః ॥

నొందిన రాజు మదక్షీణమగు నేనుఁగు శరదృతువున
విశదపులిన లగునదులు కలామాత్రావశిష్టుఁ డగు
చంద్రుఁడు సురతముచే నలిగిన గోలయు దానముచే దరి
ద్రు లగుధరణిపతులును గార్శ్యముచే శోభిల్లుచున్నారు.

ఇచటఁ బ్రకృతులగు రాజులకు నప్రకృతము లగుమణ్యాదులకును, శోభైకధర్మాన్వయము. ప్రస్తుతమునందు మాత్రమే యున్న సమాన ధర్మము ప్రసంగమువలన మఱొకచోట నుపయోగించుచున్నది. ప్రాసాదమున కై పెట్టిన దీపము వీధి కుపకరించినట్లు. ఇట్లు దీపసామ్యమువలన దీపక మనిచెప్పఁబడుచున్నది. 'సంజ్ఞాయాంచ' అను సూత్రముచే నివార్థమునందు 'కన్' ప్రత్యయమువచ్చెను.

ఆలోచింపగా, శూరుఁడు విద్వాంసుఁడు సేవింపనేర్చిన
వాఁడు, ఈముగ్గురు పురుషులు పృథివిని సువర్ణపుష్ప
నుగాఁ జేయుచున్నారు.

అనుచోటఁ బ్రకృతా ప్రకృతము లందొక్కమాటే ధర్మాన్వయము. కలభము మదముతో భాసిల్లుచున్నదనుచోట నప్రస్తుతమునకే మొదట ధర్మముతో నన్వయము కనఁబడుచున్నదికదా! (ప్రాసంగికత్వ మెట్లు కుదురును?) అట్లుండినను ప్రకృతమునకు ధర్మముతో మొదటనన్వయము ప్రాసంగికత్వ ప్రయోజకము కాదుకనుక ప్రాసంగికత్వము లేకపోలేదు. వస్తుతఃప్రకృతోద్దేశముతో ప్రవృత్తమగు వర్ణనమె యప్రకృతమునందు గూడనన్వయించుటంబట్టి. దీపమువీధిప్రాసాదములందొక్కమా ఉపకరించుటచేతను నల్లునకు వండిన సూప మతిథులకు ముందు పెట్టుటచేతను బ్రాసంగికత్వము (ప్రసంగా దుపకారకమగుట) పోదుకదా!

తుల్యయోగితలో నొకటిప్రకృతము మఱొకటి యప్రకృతము నను భేదము గ్రహింపకపోవుటవలన నన్నిటి నుద్దేశించియే ధర్మము చెప్పుట అనునది భేదము. ఈదీపక తుల్యయోగితల కింకొక భేదముకూడ

కలదు. ఈ రెంటియం దుపమాలంకారము గమ్యమగుటలో భేదము లేకున్నను దీపకమున నప్రస్తుత ముపమానము ప్రస్తుత ముపమేయము నని యుపమానోపమేయ భావము నియతము. తుల్యయోగితలో నట్టి నియమము లేకపోవుటచే నుపమానోపమేయ భావ మైచ్ఛికము.

16. ఆవృత్తిదీపకము.

దీపకమునకావృత్తి కల్గినచో నావృత్తిదీపక మగును. అది మూఁడు విధములు.

[30]అంబుదపంక్తి యబ్ద మగుచున్నది. ఈ రాత్రియు నబ్ద మగుచున్నది. 2. కదంబములు వికసించుచున్నవి. గిరి మల్లికలు విచ్చుచున్నవి. 3. తృప్తములు చాతకములు మదించుచున్నవి. నెమళ్లును మదించుచున్నవి.

దీప మనేకోపకారములకు సమర్థమగుటచే దీపస్థానీయమగు పదము యొక్క యర్థముయొక్క రెంటియొక్కయుగాని యావృత్తిచే నావృత్తిదీపకము మూఁడు విధములు. క్రమముగ వాక్యత్రయముచే నుదాహరణము లీఁబడినవి. మఱియు,

మేఘమాల మయూరవర్గము నుత్కంఠముగాఁ జేయుచున్నది. మదనుఁడు యువకులమనము నుత్కంఠముగాఁ జేయుచున్నాఁడు. 2. పయోదపంక్తి చిరకాలోపనతమగు చాతకముల పిపాసను బాపుచున్నది. కామినుల కన్నీటిధార కాముకుల ప్రవాసాభిలాషను బోఁగొట్టుచున్నది. 3. సుందరి! నీ ముఖముచే నిర్జితమగు చంద్రబింబ మంబుదమున నణఁగుచున్నది. పద్మముకూడపయః పూరమున నణఁగుచున్నది.

30. అంబుదపంక్తి యబ్ద మగుచున్నది. అబ్దము=నీటినిచ్చునది.
ఈరాత్రియు నబ్ద మగుచున్నది. అబ్దము=సంవత్సరము.

[31]ఇట్లా వృత్తులు ప్రకృతాప్రకృతోభయ విషయములు కాకున్నను దీపక సాదృశ్యప్రాప్తి మాత్రముచే దీపక మని పేరుకలిగెను.

17. ప్రతివస్తూపమ.

పెక్కువాక్యములకు సమానధర్మ మొక్కటియైనఁ బ్రతి
వస్తూపమ యగును. ఉ॥ సూర్యుఁడెండచే రాజిల్లును.
వీరుఁడు వింటిచే విలసిల్లును.

ఎచ్చట నుపమానోపమేయ భావముకల వాక్యముల కొక సమాన ధర్మము వేర్వేఱుపదములతోఁ జెప్పఁబడునో యచట ప్రతివస్తూపమ యుండును. ప్రతివస్తు=ప్రతివాక్యార్థమందు ఉపమా=సమానధర్మము ఇందున్నది యనువ్యుత్పత్తినిఁబట్టి. ఎట్లన రాజిల్లు విలసిల్లు అని ఒక ధర్మమె యుపమానోపమేయ వాక్య ములందు వేఱుపదములచేఁ జెప్పఁ బడినది. మఱియు,

[32]గుణవంతుల సద్వృత్తము ఖలబుద్ధిచే బాధింపఁబడదు.
రత్నదీపపు శిఖ సుడిగాలిచేతను నార్పఁబడదుకదా ?
మఱియు, అమృతము నొసగు నీ పాదపంకజము నాశ్ర
యించిన వాఁడితరము నెట్లుకోరును ? మకరందముతో
నిండినయరవిందము ఉండగా మధువ్రత మిక్షురసమును
వీక్షింపదుకదా !

---

31. ప్రస్తుతమునకు నప్రస్తుతములకు నేకధర్మాన్వయముకలిగిన దీపక మగును. ప్రస్తుతములకుమాత్ర మేకధర్మాన్వయముకలిగిన నావృత్తిదీపక మగునుగదా! దీపక పదముచే నావృత్తిదీపక మెట్లు చెప్పఁబడు ననుశంక రాగా ప్రస్తుతాప్రస్తుతత్వవివక్ష వీడి రెంటియందు నేకధర్మాన్వయాంశమునుమాత్రము గ్రహించి దీపకశబ్దవ్యవహార మని యీమూలవాక్యమునకు భావము

32. స్థిరా శైలీగుణవతాం ఖలబుద్ధ్యా న బాధ్యతే ।
రత్నదీపస్య హి శిఖా వాత్యయాపి న నాశ్యతే ॥

2. త్వదామృతస్యందిని పాదపంకజే నివేశితాత్మా కథ మన్య దిచ్ఛతి ।
స్థితేఽరవిందే మకరందనిర్భరే మధువ్రతో నేక్షురసం హి వీక్షతే॥

ఇచటఁ జూడగా నుపమేయ వాక్యమున ననిచ్ఛ ఉపమానవాక్యమున నపేక్ష అని ధర్మభేద మగపడుచున్నను వీడరాని వీక్షణ (తప్పనిచూపు) మెల్ల ప్రతిషేధమునకుఁ దగదుగనుక ఇచ్ఛతోఁగూడిన వీక్షణప్రతిషేధ మిది యనిచ్ఛారూపమేయని ధర్మైక్యము కూర్చుకొనవలెను. [33]అర్థావృత్తిదీపకము కేవలప్రకృతములకుగాని కేవల మప్రకృతములకుఁగాని ధర్మైక్యమును జెప్పును. ప్రతివస్తూపమ యన్ననో ప్రకృతాప్రకృతోభయములకు నని భేదమెఱుంగవలెను.

మఱియొక భేదముకూడ కలదు. అవృత్తిదీపకము వైధర్మ్య ద్వార ముగ సంభవింపదు. ప్రతివస్తూపమయన్ననో! వైధర్మ్యద్వారమున గూడఁ గనఁబడుచున్నది. ఎట్లన,

విద్వాంసుఁడే విద్వాంసుని పరిశ్రమ నెఱుంగును.
గొడ్రాలు గొప్పప్రసవవేదన నెఱుంగదుకదా! మఱియు,
పురుషునందుత్తమగుణము లుండెనేని యవిస్వయముగనే
ప్రకాశించును. కస్తూరికామోదము నానచే నడ్డగింపఁ
గాదు గదా.

33. 'అర్థావృత్తిదీపకము కేవలప్రస్తుతములకుగాని కేవల మప్రస్తుతములకుగాని ధర్మైక్యమును జెప్పును. ప్రతివస్తూపమ యన్ననో ప్రస్తుతాప్రస్తుతోభయములకు నని యీరెంటికి భేదము' అన్నచోట ప్రతివస్తూపమ యుభయవిషయమనుట సరియేకాని యావృత్తిదీపకములకు ప్రస్తుత మాత్రగోచరత్వమే కాని యప్రస్తుతమాత్రవిషయత్వము లేదు. ఎట్లన :— కువలయానందోక్తోదాహరణములం దంతట వర్షర్తువర్ణనమే కావున తత్సంబంధులు, ప్రస్తుతములే అగు కదంబాదులకు వికాసాదిధర్మాన్వయమే కాని యప్రస్తుత ధర్మాన్వయ మొక్కటను లేదు. దండి కావ్యాదర్శమున నావృత్తిత్రయోదాహరణములందు, విన్నకోటపెద్దన కావ్యాలంకారచూడామ ణ్యుదాహరణములందు ప్రస్తుతములకె ధర్మైక్యము చెప్పెను గాని యప్రకృతములకుఁ జెప్పలేదుకావున నర్థావృత్తిదీపకమున కేవల మప్రకృతములకన్నమాట వీడు టుచితమని తోచుచున్నది. కావ్యప్రకాశ, కావ్యప్రదీప, ప్రతాపరుద్రీయ, సాహిత్యదర్పణాదులం దీయావృత్తిదీపకము పేరే లేదు.

18. దృష్టాంతము.

వాక్యార్థములం దున్న ధర్మములకు బింబ ప్రతిబింబభావ
ముండినచో దృష్టాంత మగును. ఉ॥ నీవే కీర్తిమంతుఁ
డవు. చంద్రుఁడే కాంతిమంతుఁడు.

ఏకావ్యమున నుపమానోపమేయవాక్యములం దున్న భిన్నధర్మములే బింబప్రతిబింబభావముచేఁ జెప్పఁబడునో యచట దృష్టాంతాలంకారము 'నీవే కీర్తిమంతుఁడవు' ఇత్యాదియందు కీర్తికాంతులకు బింబప్రతిబింబభావము. మఱియు,

వేలకొలఁదిరాజు లుందురుగాక. ఈతని చేతనే భూమిని
రాజన్వతినిగాఁ జెప్పుదురు. రాత్రి నక్షత్ర తారాగ్రహ
ములతో నిండిన దయ్యుఁ జంద్రునిచేతనే జ్యోతిష్మతి
యగుచున్నది.

[34]వాగ్దేవి నెందఱో సేవించుచునే యున్నారు. సారస్వత
సారమునుమాత్రము గురుకులమున శ్రమపడిన మురారి
కవి విశేషముగఁ దెలిసికొను చున్నాడు. వనచరసేనచే
నబ్ధి దాటఁబడినను దీని గాంభీర్యమునుమాత్ర మా
పాతాళము మునిగిన మందరమే యెఱుంగును.

ఓయి ! ఇందుపమానోపమేయవాక్యములందు జ్ఞాన మొకటే ధర్మముగఁ జెప్పఁబడినది గనుక ప్రతివస్తూపమ యగు ననరాదు. అచేతన

34. దేవీం వాచ ముపాసతే హి బహవస్సారం తు సారస్వతం
జానీతే నితరా మసౌగురు కులక్లిష్టో మురారిః కవిః।
అబ్ధిర్లంఘిత ఏవ వానరభటైః కింత్వస్య గంభీరతాం
ఆపాతాళని మగ్నపీవరతనుర్జానాతి మంథాచలః ॥

ఈయుదాహరణమున తెలిసికొనుచున్నాడు, ఎఱుంగును, ఇత్యాది క్రియలందాను పూర్వి (వర్ణక్రమము) యొకటి కాకపోవుటచేఁ బదావృత్తి దీపకమందతివ్యాప్తి యేలేకపోవుటవలన తద్వారణ శ్రమము విచారింపఁదగి యున్నది.

మగు మందరమందు జ్ఞానము బాధితమగుటచే నచట నెఱుంగు నను శబ్దముచే సముద్రపుటడుగు నంటుటమాత్రము వివక్షింపఁబడుటచే ధర్మైక్యము లేదు. ఇచట నుదాహరణమునఁ బదావృత్తిదీపకము కంటె భేదము పూర్వము (అర్థావృత్తి ప్రతివస్తూపమలకు) వలెనె ప్రస్తుతాప్రస్తుత విషయకము (దృష్టాంత ముభయవిషయకము పదావృత్తి దీపక మేకవిషయకము) గ నెఱుంగవలెను. ఈదృష్టాంతము వైధర్మ్య ద్వారమునఁగూడఁ గనఁబడుచున్నది.

> ఉ॥ దేవ! నీచే ఃమనస్సు గర్వాభిముఖముగఁ జేయఁబడినది.
> ఇఁక నేమికావలెను? మనశత్రువులు చంపఁబడిరి. సూర్య
> బింబ ముదయాద్రికి శిరోభూషణము కానంతవఱకే
> చీకటు లుండునుగదా!

19. నిదర్శనాలంకారము.

> సదృశవాక్యార్థముల కైక్యారోపము నిదర్శన ఉ॥ దాత
> సౌమ్యతే పూర్ణచంద్రు నకళంకత.

ఇచట నుపమేయ వాక్యార్థ మగు దాతృపురుష సౌమ్యత్వమునకు నుపమాన వాక్యార్థ మగు పూర్ణచంద్రు నకళంకత్వమునకు (యత్తచ్ఛబ్దములచే) నైక్యము నారోపించుట నిదర్శన యగును. మఱియు,

> [35]ఏది మూర్ఖునిసేవించుటో యదియరణ్యారోదనము. శవ
> శరీరమునకు నలుగుపెట్టుట. మెట్టయందు దబ్జము నాటుట.
> చవుటినేల నెక్కువవర్షించుట. కుక్కతోకను జాగఁ

35. ఆరణ్యారుదితం కృతం శవశరీర ముద్వర్తితం
స్థలేఽబ్జ మవరోపితం సుచిరమూషరే వర్షితమ్।
శ్వపుచ్ఛ మవనామితం బధిరకర్ణజాపః కృతో
ధృతోంధముఖదర్పణో యదబుధో జన స్సేవితః॥

జేయుట, చెవిటివానిచెవిలో సంకూదుట, గ్రుడ్డివాని
కద్దముఁ జూపుటయు నగును.

ఇచట ఖలసేవకు నరణ్యరోదనాదులకు యత్తచ్ఛబ్దములచే నభేదారోపము.

పదార్థవృత్తికూడ మఱొకనిదర్శన యని కొంద అందురు.
ఉ॥ నీకనుగవ నల్లకలువలకాంతిని దాల్చుచున్నది.

ఇచటఁ గనుగవయందు నల్లకలువలకాంతిరూప పదార్థము నారోపించుట నిదర్శన. మఱియు,

వియోగకాలమున గౌడాంగనల కపోల పాండిమ ఖర్జూ
రీమంజరుల గర్భరేణువులందుఁ గనఁబడుచున్నది.

మొదటియుదాహరణమునం దుపమేయమున నుపమానధర్మారోపము. ఇచటనో! ఉపమానమున నుపమేయధర్మారోపము. రెండుదాహరణములందు నొకదానిధర్మ మింకొకదానియం దుండదు. కావున తత్సదృశధర్మాక్షేపమువలన సాదృశ్యమునందుఁ బర్యవసన్న మగుట తుల్యము. ఈపదార్థవృత్తినిదర్శన లలితోపమ యని జయదేవుఁడు చెప్పెను.

యద్యపి 'వియోగకాలమున గౌడాంగనల' ఇత్యాది ప్రాచీనులచే వాక్యార్థవృత్తి నిదర్శనయం దుదాహరింపఁబడెను. అట్లయ్యు బింబప్రతిబింబ భావాపన్నవస్తువిశిష్టవస్తువుల కైక్యారోపము వాక్యార్థవృత్తి నిదర్శన, ఉపమానోపమేయములలో నొకదానియం దింకొకదాని ధర్మము నారోపించుట పదార్థవృత్తి నిదర్శనయు నను నియమము నాశ్రయించి మాచే నిందుదాహరింపఁబడెను. ఇట్లు వ్యవస్థచేయుటచే

అర్థుల మగుమాకు దాత పగునీ వుండఁగా దరిద్రముద్రతో
క్షుద్రు ననుసరించుమేము కామధేను వుండగాఁ బితుకఁ

గోరి వెనుకకాలితాపులచేఁ బొందరానికరభము ననుస
రించు చున్నాము.[36]

బుజములతో నబ్ధి దాటఁగోరువారు నీగుణములను స్తుతించిరి.

ఇత్యాదులందు వాక్యభేదము లేకున్నను వాక్యార్థవృత్తి నిదర్శనే యగును. బింబప్రతిబింబభావము నొందిన వస్తువిశిష్టముల కైక్యారోప ముండుటంబట్టి. సదృశము లగు వాక్యార్థములకు అనులక్షణవాక్యమం దున్న వాక్యార్థశబ్దముచే బింబప్రతిబింబభావము నొందిన వస్తువిశిష్ట స్వరూపము లగు ప్రస్తుతాప్రస్తుత ధర్మములు వివక్షితము లగుటవలన నీవ్యవస్థ మూలవిరుద్ధము కాదు.

ఇట్టి యర్థవివక్ష చేయుటచేతనే

[37]మనుజులకు రాజసేవ కత్తివాదరను నాకుట, సింగము
నాలింగనము చేసికొనుట, పాముమోమును ముద్దిడుకొనుట.

అనుచోటఁ ప్రస్తుతాప్రస్తుతవృత్తాంతములు భిన్నపదోపాత్తము లయ్యునని బింబప్రతిబింబభావాపన్నవస్తు విశిష్ట వ్యవహారరూపము లగు టచే వాక్యార్థవృత్తినిదర్శన యగుటకు లోపము లేదు. అందుచేతనే నిదర్శన రూపకముకంటె వేఱు. రూపకమున బింబప్రతిబింబ శూన్య ములే యగు ముఖచంద్రాదుల కైక్యారోపముకదా !

---

36. త్వయి సతి శివ దాతర్యస్మదభ్యర్థితానా
మితర మనుసరంతో దర్శయంతోర్థిముద్రామ్।
చరమచరణఘాతై ర్దుర్గ్రహం దోగ్ధుకామాః
కరభ మనుసరామః కామధేనౌ స్థితాయామ్ ॥
దోర్భ్యామబ్ధిం తితీర్షంతస్తుష్టువు స్తేగుణార్ణవమ్ ।

37. రాజసేవా మనుష్యాణా మసిధారావలేహనమ్ ।
పంచాననపరిష్వంగో వ్యాళీవదనచుంబనమ్ ॥

[38]బలి నిగ్రహమున నూర్ధ్వోత్క్షిప్త మగు హరియంఘ్రి
దండము విధివిష్టర పద్మపునాళదండమైనది మీ సంతస
మున కగుగాక.

అనువిశిష్ట రూపకోదాహరణమందును బింబప్రతిబింబ భావాపన్న వస్తువిశిష్టస్వరూపత్వము లేదు. విధివిష్టరకమలసంబంధిత్వ రూపసాధారణ ధర్మసంపాదనార్థమే వానియందు విశేషణముల గ్రహించుటవలన. 'దాతసౌమ్యత' ఇత్యాది నిదర్శనోదాహరణములందు దాతృపూర్ణ చంద్రాదుల కానందకరత్వాదికము చేతనుంబోలె నిచటి విశేషణములకు బింబప్రతిబింబత్వము (సాదృశ్యము) లేక పోవుటంబట్టి.

ఎచట విషయ విషయి విశేషణములకుఁ బరస్పరసాదృ
శ్యముచే బింబప్రతిబింబభావ ముండునో

[39]జ్యోత్స్న యను భస్మపు పూతచే ధవళములగు తార
కాస్థుల ధరించునది యంతర్ధాన వ్యసనరసికయు నగు
నీరాత్రి కాపాలికి చంద్రుఁ డను ముద్రాకపాలమందుంచఁ
బడిన సిద్ధాంజన పరిమళచూర్ణమును లాంఛన వ్యాజ
ముచే ధరించుచు నొకద్వీపమునుండి మఱొకద్వీపము
నకుఁ దిరుగుచున్నది.

అను నట్టిసావయవరూపకోదాహరణ స్థలమందును విషయ విషయులకు వానివిశేషణములకును వేర్వేఱుగ నైక్యారోపముకాని

---

38. అంఘ్రిదండో హరే రూర్ధ్వముత్క్షిప్తో బలినిగ్రహే ।
విధివిష్టరపద్మస్య నాళదండో ముదే స్తువః ॥

39. జ్యోత్స్నాభస్మచ్ఛురణధవళా బిభ్రతీతారకాస్థీ
న్యంతర్ధానవ్యసనరసికా రాత్రికాపాలికీయమ్ ।
ద్వీపాద్ద్వీపం భ్రమతి దధతీ చంద్ర ముద్రాకపాలే
న్యస్తం సిద్ధాంజనపరిమళం లాంఛనస్యఛలేన ॥

జ్యోత్స్నాదివిశిష్టరాత్రిరూప విషయమునకు భస్మాదివిశిష్ట కాపాలికీ రూపవిషయికిని విశిష్టరూపముతో నైక్యారోపము లేదు. పై లక్షణము యుక్తి నిరూపిత మగుటవలన 'మనుజులకు రాజసేవ' ఇత్యాదుల యందును వాక్యార్థవృత్తి నిదర్శనే యుక్తము. సదృశ వాక్యార్థముల కైక్యారోపము నిదర్శన యను యథాశ్రుతలక్షణము నంగీకరించువారి మతమున నిచటఁ బదార్థవృత్తినిదర్శనే కాఁదగును.

క్రియచే నసత్సదర్థముల బోధనమును మఱొక నిదర్శననుగాఁ జెప్పుచున్నారు.

ఉ॥ రాజవిరోధి నశించు నని (బోధించుచునే) చంద్రో దయము కాగా తమము క్షీణించుచున్నది. సమృద్ధికి ఫలము సుహృదనుగ్రహ మనితలంచుచు మిత్రుఁ డుద యింపగనే పద్మములందు కాంతి నర్పించుచున్నాఁడు.

ఒకఁ డొకకార్యమును జేయుచుఁ దనకార్యముచేఁబరుల కసదర్థమును గాని సదర్థమునుగాని బోధించుటయేది వర్ణింపఁబడుచున్నదో దానిని మఱొకనిదర్శననుగాఁ జెప్పుచున్నారు. అసదర్థబోధనమునందు మొదటి వాక్య ముదాహరణము. ఇచట నశించు నని బోధించుచునే అని చెప్పవలసి యుండగా 'బోధించుచునే' అనునది గమ్య మగుటచేఁ బ్రయోగింపలేదు. అందువలన రాజగు చంద్రునితోఁ గూడ విరో ధించి నాశక్రియావిశిష్టమగు తమము దృష్టాంతమగు తన నాశక్రియచే నిత రుఁడును నిట్లు రాజవిరోధి యైనచో నశించునని యనిష్ట పర్యవసన్న మగు నర్థమును బోధించుచునే నశించిన దను నర్థమును వర్ణించుటవలన నసదర్థ నిదర్శన. అట్లుత్తరవాక్యమున సూర్యుఁడు స్వోదయ సమయముననే పద్మ ములందు శోభనుంచుచు తన పద్మలక్ష్మ్యాధాన క్రియచే,సమృద్ధికి ఫలము

సుహృదనుగ్రహమే యని శ్రేయస్కరమగు నర్థమును నితరులకు బోధించుచు వర్ణింపఁబడుటచే నిది సదర్థ నిదర్శన యగును. మఱియు,

40 అల్పుఁ డున్నతపదము నొందియుఁ దేలికగనే క్రిందపడు
నని చెప్పుచు గిరిశిఖరమందున్న నీటి చుక్కలు మంద
మారుతముచేఁ గదల్పఁబడియుఁ గ్రిందఁ బడుచున్నవి.

ఇచట గిరిశిఖరమున నున్న వర్షబిందువులు పిల్లతెమ్మెరచేఁ గదల్పఁబడియుఁ గ్రిందపడుచు నల్పున కున్నతపదప్రాప్తి పతనహేతు వగు నను నసదర్థమును బోధించుచుఁ గూర్పఁబడుటచే నసదర్థ నిదర్శన.

41 గృహమేధుల కతిథి పూజనము కర్తవ్య మనిబోధిం
చుచు నుదయాద్రి తనదగ్గర కరుదెంచిన తరణినిఁ దల
మానికముగఁ దాల్చుచున్నది.

ఇచట నుదయాచలము దగ్గర కరుదెంచిన సూర్యుని శిరసున సంభావించుచు తనయందున్న రవిధారణ క్రియచే గృహమేధి గృహమున కరుదెంచిన యతిథుల కాతిథ్య మీయవలె నను సదర్థమును బోధించుచు వర్ణింపఁబడుటచే నిది సదర్థనిదర్శన.

ఈ నిదర్శనా త్రయవిషయమునఁ గొంతమంది వాక్యార్థవృత్తి పదార్థవృత్తి నిదర్శనాద్వయము అసంభవద్వస్తు సంబంధమూలక మనియు మూఁడవది మాత్రము సంభవద్వస్తు సంబంధ మూలక మనియు వ్యవహరింతురు. ఎట్లన మొదటి నిదర్శనలో వాక్యార్థముల

---

40. ఉన్నతం పద మవాప్య యోఽలఘు ర్హేలయైవస పతేదితి బ్రువన్ ।
శైలశేఖరగతః పృషద్గణ శ్చారు మారుతధుతః పత త్యధః ॥

41. చూడామణిపదే ధత్తే యో దేవం రవిమాగతం ।
సతాం కార్యాతిథేయీతి బోధయ న్గృహమేధినః ॥

క్యైక్యము సంభవింపక వాని సామ్యమునం దేలుచున్నది. రెండవ నిదర్శనయం దొకదానిధర్మ మింకొకదాని యందుండక ధర్మిసామ్యమునం బర్యవసన్న మగుచున్నది. మూఁడవనిదర్శనయందన్ననో! స్వక్రియచేఁ బరులంగూర్చి సదసదర్థ బోధనము సంభవించుచునే సామ్యమును లోఁగొనుచున్నది.

'గృహమేధులకు బోధించుచు' నిత్యాదియందు 'కారీషాగ్ని చదివించుచున్నది' యనునట్లు తత్సమర్థాచరణమందు (దానికి సమర్థులఁగాఁ జేయుటయందు) ణిచ్ ప్రత్యయ ప్రయోగము. అందువలన నెట్లు గోమయపిండాగ్ని చలినిఁబోఁగొట్టుటచే వటువుల నధ్యయన పటువులఁగాఁ జేయుచున్నదో యట్లే వర్ణ్యమాన పర్వతము తానుపమానభావముతో గృహస్థుల నుక్తబోధనపటువులఁగాఁ జేయసమర్థమగుచున్నది.

ఎట్లీపర్వతము తన దగ్గరకు వచ్చిన సూర్యుని శిరసున సంభావించుచున్నదో యట్లే గృహస్థుఁ డింటికివచ్చిన యతిథి నాతిథ్యముచే సత్కరింపవలెనని బోధనసంబంధము సంభవించుచున్నది.

20. వ్యతిరేకాలంకారము,

ఉపమానోపమేయములకు భేదముండెనేని వ్యతిరేకమగును. ఉ॥ సత్పురుషులు శైలములవలె నున్నతులు ప్రత్యుత సహజకోమలులును.

ఇది యుపమేయాధిక్య రూప మగువ్యతిరేకము. మఱియు,

పీరుఁడా! కల్పతరుపల్లవముకంటె నీ చేతి కిదివిశేషము. పల్లవము కర్ణభూషణ మగుచున్నది. నీచేయి (దానముచే) కర్ణతిరస్కారము చేయుచున్నది.

ఉపమేయన్యూనతం దెలుపు వ్యతిరేకము.

[42]అశోకమా! నవపల్లవములచే నీవు, ప్రేయసి సౌందర్యాది గుణములచే నేనును రక్తులము. నీమీదికి శిలీముఖము లరుదెంచుచున్నవి. మన్మథ ధనువునుండి ముక్తములగు శిలీముఖములు నామీదికిని వచ్చుచున్నవి. కామినీ పాదాఘాతము నీకుంబోలె నాకును బ్రియమే. మనమిద్దఱ మన్నిట సమానులమేకాని నన్నుమాత్రమీవిధి సశోకునిఁగా నొనరించెను.

ఉత్కర్షాపకర్షాన్యతరశూన్య వ్యతిరేకమున కుదాహరణము.

[43]దృఢతరనిబద్ధముష్టియుఁ గోశస్థితము మలినము నగు కృపణకృపాణములకు నాకారముచేతనే భేదము.

---

42. రక్త స్త్వం నవపల్లవై రహమపి శ్లాఘ్యైః ప్రియాయా గుణై
స్త్వా మాయాంతి శిలీముఖాః స్మరధనుర్ముక్తా స్తథా మా మపి।
కాంతాపాదతలాహతి స్తవ ముదే తద్వన్మమా ప్యావయో
స్సర్వం తుల్య మశోక కేవల మహం ధాత్రా సశోకః కృతః॥

రక్తులము=ఎఱ్ఱనిది, అనురాగముకలవాడు. శిలీముఖములు=తుమ్మెదలు, బాణములు, కామినీపాదాఘాతము=దోహదరూపము, భోగరూపము, అశోకము=చెట్టుపేరు, దుఃఖములేనిది. సశోకము=దుఃఖముతో కూడియుండుట.

43. దృఢతరనిబద్ధముష్టేః కోశనిషణ్ణస్య సహజమలినస్య।
కృపణస్య కృపాణస్య చ కేవల మాకారతో భేదః॥

యద్యపి ఉపమాన మధికగుణము ఉపమేయ మల్పగుణము నను నియమ ముండుటచే నిందుపమేయన్యూన మగువ్యతిరేకము ఉపమానమే కదా! అనుభయపర్యవసాయి వ్యతిరేకము సహజముగ నుపమానమే యగును. అందువలన వ్యతిరేకములో నంత్యభేదద్వయము నుపమాంతర్భావము నొందుచున్నను నందు సాదృశ్యము చమత్కారప్రయోజకము కాదు సరికదా ప్రత్యుత ఉపమేయన్యూనతయు నుత్కర్షాపకర్షాభావము మాత్రమే చమత్కారజనక మగుచుండుటచే దానికుపమాలంకారమునం

21. సహోక్తి.

సహభావము జనరంజక మైనచో సహోక్తి యగును.

ఉ॥ ఆరాజుకీర్తి శత్రువులతోఁగూడ దిగంతములకేగెను.

మఱియు,

[45]నీడ యలయుటచేఁగాంబోలు బాటసారులతోఁగూడ వృక్ష మూలము నాశ్రయించుచున్నది. చల్లఁదనము చిక్కుట

దంతర్భావము చెప్పవీలులేదు. పూర్వపక్ష మాపాత రమణీయముగఁ గనఁబడుచున్నను సారహీన మగుటచే గ్రంథకర్త యనువదింపలేదు.

వ్యతిరేకాలంకార విషయమున రుయ్యక మమ్మటభట్టుల వివాదమే దీక్షితజగన్నాథులకును గలుగుచున్నది. దీక్షితుడు రుయ్యక మతావలంబి, జగన్నాథుడు మమ్మట మతావలంబి.

రుయ్యకు డలంకారసర్వస్వమున 'ఉపమానముకంటె నుపమేయమున కాధిక్యముకాని విపర్యయ (న్యూనత్వ)ము కాని కలిగిన వ్యతిరేకాలంకారమగు ననెను.

మమ్మటుడు కావ్యప్రకాశమున 'ఉపమానముకంటె నుపమేయమునకు వ్యతిరేక (ఆధిక్య)ముండిన వ్యతిరేకాలంకార మనెను. జగన్నాథు డీమమ్మట మతము నవలంబించెను. దీక్షితుడు రుయ్యకమతావలంబియై యుపమానముకంటె నుపమేయ మధికగుణ మైనపుడువ్యతిరేక మైనట్లున్యూనగుణ మైనపుడుగూడ వ్యతిరేకమగుననుటయేకాక యనుభయ రూపమగు మఱొక భేదమునుగూడ గ్రహించియుదాహరించెను.

45. ఛాయా సంశ్రయతే తలం విటపినాం శ్రాంతేవ పాంథైస్సమం
మూలం యాతి సరోజలస్య జడతా గ్లానేవ మీనైస్సహ।
ఆచామ త్యహిమాంశుదీధితి రప స్తప్తేవ లోకైస్సమం
నిద్రాగర్భగృహం సహప్రవిశతి క్లాంతేవ కాంతాజనైః ॥

చేతనేమో! చేపలతోఁగూడఁ దటాకంబునడుగంటు
చున్నది. సూర్యకాంతి దప్పినొంది జనులతోఁగూడ
నీరు ద్రావుచున్నది. నిజము. నిద్ర వాడినదా యను
నట్లు కాంతలతో గర్భగృహమునఁ బ్రవేశించుచున్నది.

జనరంజక మనుటచే సముద్రతీరమున నితనితో విహరింపుము. (అనేన సార్థం విహారాంబురాశేః) అనుచో సహోక్తిలేదు.

22. వినోక్తి.

కొంచెమేదేని లేదనిచెప్పినఁ బ్రకృతమునకు హీనత కలుగుట వినోక్తియగును. ఉ॥ విద్య హృద్య యయ్యు వినయసంపద లేనిచో నింద్య యగును. మఱియు,

ఎవఁడు రామునిఁ జూడఁడో రాముఁ డెవనిని జూడఁడో వాఁడు లోకమున నిందితుఁడగును. వాని మనసుకూడ వానిని నిందించును.

ఇచట రామ దర్శనము లేకుండుటచే హీనత్వము వినా శబ్దము లేకున్నను జూపఁబడినది.

కొంచె మేదేని లేదనిచెప్పినఁ బ్రకృతమునకు రమ్యత కలిగిన నదియు వినోక్తి యగును. ఉ॥ రాజేంద్ర! నీ సభ ఖలులు లేకపోవుటచేఁ బ్రకాశించుచున్నది. మఱియు,
చంద్రోదయము కాఁగాఁ జీకటిచే పీడబడిన రాత్రివలెను,
పొగపోయిన నైశాగ్నిజ్వాలవోలె, నొడ్డువిఱిగిపడుటచేఁ
గలుషమై తిరిగి ప్రసన్న మగుచున్న గంగలాగున, నీ

శోభనాంగి యూర్వశి మూర్ఛనుండి తెలివొందుచున్నట్లు కనఁబడుచున్నది.[46]

ఇచట చీకటి మొదలగునవి లేకుండుటచే నిశాదులకు రమ్యత్వము వినాశ్యమము లేకుండగనే తెలుపఁబడినది.

23. సమాసోక్తి.

ప్రస్తుతమును వర్ణించుచుండ నప్రస్తుతము తోఁచునెడల
సమాసోక్తియగును. ఈచంద్రుఁడు రక్తుఁడగుచు నైంద్రీ
ముఖమును ముద్దిడుకొనుచున్నాఁడు. చూడుము !

ఎచటఁ బ్రస్తుతవృత్తాంతము వర్ణింపఁబడుచుండ విశేషణ సామ్య బలమున నప్రస్తుతవృత్తాంతముగూడఁ దోఁచునో యచట సంగ్రహముగఁ బ్రస్తుతాప్రస్తుతవృత్తాంతములఁ జెప్పుటచే సమాసోక్తి యగును. ఉదాహరణ మీచంద్రుఁడని. ఇచట ప్రాచ్యారంభరూప ముఖ సంబంధాత్మక మగునుదయము చంద్రునకు వర్ణింపఁబడుచుండ, చంద్రశబ్దము నందలి పుంలింగముచేతను, నైంద్రీశబ్దమునందలి స్త్రీలింగముచేతను, నైంద్రీశబ్దప్రతిపాద్య మగు నింద్రసంబంధిత్వముచేతను, నుపస్కృతమగు ముఖశబ్దగతప్రారంభ వదన సాధారణ్యమువలన, రక్తశబ్దగతారుణ

---

46. ఆవిర్భూతే శశిని తమసాముచ్యమా నేవ రాత్రి
నైశ స్యార్చి ర్హుతభుజ ఇవ చ్ఛిన్నభూయిష్ఠధూమా ।
మోహే నాంతర్వరతను రియం లక్ష్యతే ముక్తకల్పా
గంగారోధః పతనకలుషా గృహ్ణ తీవ ప్రసాదమ్ ॥

ఈపద్యము విక్రమోర్వశీయనాటక ప్రథమాంకములో కేశియను రాక్షసుని జయించి వానిచే నపహృతయై భయమూర్ఛిత యగు నూర్వశిని చెలికత్తె యగు చిత్రరేఖతోఁ గూడ రథమున నుంచి తీసికొని వచ్చుపురూరవసుడు ; మూర్ఛనుండి తెలివొందుచున్న యూర్వశిఁజూచి తత్సఖితోఁ జెప్పుసందర్భములోనిది.

కాముక సాధారణ్యమువలన, [47]ముద్దిడుకొను శబ్దగతసంబంధ కాముక వ్యాపార సాధారణ్యమువలనను, నప్రస్తుత మగు పరవనితాసక్త పురుష వృత్తాంతము తోచుచున్నది. మఱియు,

[48]చందోయి చిందులాడ, కురులు చెదర, సరములు సంచ
లింప, చెవియాకులు చెక్కిళ్లపై మెఱుగు లీన, మోము
దమ్మి చెమర్ప, నిట్టూర్పులు నిగుడఁ, గరప్రహారములతో
రసాతిరేకమున నీయింతి నీతో నాడుచుండుట నోబంతీ!
నీవు సుకృతివి.

ఇచటఁ గందుకవృత్తాంతము వర్ణింపఁబడుచుండఁ జందోయిచింద లాడ నిత్యాది క్రియావిశేషణముల సామ్యమువలన విపరీతరతాసక్త యగు నాయికకథ తోచుచున్నది. పూర్వోదాహరణమున విశేషణములు శ్లిష్టములు, నిచట సాధారణములు. సారూప్యమువలనను సమాసోక్తి కనఁబడుచున్నది. ఎట్లన,

మును పేఱువాఱిన-చోట నిపు డిసుకతిన్నెలుండెను. చెట్లు
దట్టముగ నున్న చోటఁ బలుచపడెను. విరళముగ నున్న
-చోటఁ దట్టమయ్యెను. చాలకాలమునకుఁ జూచుటచే
నీవనము వే ఱనుకొన్నను గొండలుండుటే రావన మిదే
యనుబుద్ధిని దృఢపఱుచుచున్నది. [49]

47. ముద్దిడఁకొను శబ్దమునకుఁ బ్రకృతార్థ మగు సంబంధము లాక్షణికము. అప్రస్తుతార్థ మగుకాముక వ్యాపారము ముఖ్యార్థము.

48. వ్యావల్గత్కుచభార మాకులకచం వ్యాలోల హారావళి
ప్రేంఖత్కుండలశోభి గండయుగళం ప్రస్వేది వక్త్రాంబుజమ్ ।
శశ్వద్దత్తకరప్రహార మధికశ్వాసం రసా దేతయా
యస్మాత్కందుక సాదరం సుభగయా సంసేవ్యసే తత్కృతీ ॥

49. ఉత్తరరామ చరిత్రమునందు సీతా త్యాగానంతరమున వనమున కేగిన రామ చంద్రుని వాక్యమిది.

ఇచట వన వర్ణనము ప్రస్తుత మగుచుండ వనసారూప్యమువలన గృహస్థులందు ధనసంతానాది వృద్ధిక్షయముల వ్యత్యాసము నొందిన కుటుంబముల కాశ్రయ మగు గ్రామనగరాదుల వృత్తాంతము తోచు చున్నది.

పురా యత్ర స్రోతః పులిన మధునా తత్ర సరితాం
విపర్యాసం యాతో ఘనవిరళభావః క్షితిరుహామ్ ।
బహోర్దృష్టం కాలా దపరమివ మన్యే వనమిదం
నివేశ శ్శైలానాం తదిద మితి బుద్ధిం ద్రఢయతి ॥

దీక్షితోక్త మగు నీలక్ష్యమందు రసగంగాధర కర్త జగన్నాథు డిట్లు దోషము నుద్ఘాటింపు చున్నాడు.

మమ్మటుడు కావ్యప్రకాశమున 'శ్లిష్టవిశేషణములచే నప్రస్తుతము గమ్య మైన సమాసోక్తి' అనెను.

రుయ్యకుఁ డలంకారసర్వస్వమున 'విశేషణముల సామ్యముచే నప్రస్తుతము గమ్యమైనచో సమాసోక్తి' చెప్పెను.

విశేషణసామ్యము :— శ్లిష్టత్వముచేత, సాధారణ్యముచేతను, సాదృశ్యగర్భతచేతను నగును.

విద్యానాథుడు తన ప్రతాపరుద్రీయమున ప్రకృతాన్వయి విశేషణముల సామ్యముచే నప్రస్తుతము గమ్యమైన సమాసోక్తి యని పై లక్షణమునే యనుసరించెను.

ఇట్లు ప్రాచీనులందఱు విశేషణసామ్యమే సమాసోక్తి సాధకముగఁ జెప్పుచుండ 'మును పేఱుపాఱినచోట' యను ప్రకృతలక్ష్యమునందు వనవిశేషణములు శ్లిష్టములుకాని, సాధారణములుకాని, సాదృశ్య గర్భములుకాని, కాకపోవుటచే దీక్షితుడు సర్వప్రాచీనలక్షణవిరుద్ధముగ నచట సమాసోక్తి నెట్లు చెప్పెను? సర్వప్రాచీన లక్షణపరిత్యాగము చేసి స్వ

ఈ యుదాహరణములందు ప్రస్తుతాప్రస్తుత సాధారణములగు విశేషణములబలమునఁగాని సారూప్యబలమునఁగాని యప్రకృతవృత్తాంతబోధనము ప్రకృత విశేష్యమం దారోపణార్థమే యగును. ప్రకృతముతో నన్వయములేనిదెట్లును కవిప్రయత్నవిషయము కాదుకనుక. అందువలన సమాసో క్తిలో నప్రస్తుతవృత్తాంతసమారోపమే సౌందర్యహేతువగును కాని రూపకమందువలెఁ బ్రస్తుతమునం దప్రస్తుత సమారోపములేదు. ఎందువలన ననిన;

కపోలకల్పిత లక్షణము నంగీకరించినచో నంతటను నన్నియలంకారములు నుండవలసి వచ్చుటచే నవ్యవస్థాదోషము కలుగును అని,

దీక్షితహృదయమును మన మిట్లూహింప నగును. మమ్మట లక్షణమందలి శ్లిష్టవిశేషణములచే నన్యార్థబోధన మనునది, రుయ్యకలక్షణమందలి సాదృశ్యగర్భ విశేషణ సామ్యగమ్యత్వ మనునదియు, కేవల సాదృశ్యగమ్యత్వమునకు నుపలక్షకములు. లేనిచో మమ్మట లక్షణానుసారముగ శ్లిష్టవిశేషణమాత్రముచేతనే యప్రస్తుతము గమ్య మన్నచో సాధారణవిశేషణస్థల మగు 'చందోయి చిందులాడ' నిత్యాదియం దవ్యాప్తి వచ్చును. రుయ్యకలక్షణరీత్యా శ్లిష్ట, సాధారణ, సాదృశ్యగర్భ విశేషణములచేత మాత్రమే యప్రస్తుతము గమ్యమనినచో కేవల సామ్యమాత్రముచే గమ్యమగు 'మును పేఱుపాఱినచోట' నిత్యాదియం దవ్యాప్తి సంభవించును. ఇష్టాపత్తి యనరాదు.

'పుత్త్రుఁ డగు క్రౌంచమును దండ్రి యగు హిమవంతుని
వీడి సంద్రమునం బ్రవేశించి తెక్కలం గాపాడుకొన్న
వీ (మైనాకు) డేమి సంపాదించెను'

అనుచో మైనాకుడు ప్రస్తుతము కాగా సాదృశ్యమాత్రము వలన బాలుడగు పుత్త్రుని వృద్ధుడగు తండ్రిని వీడి యుద్ధమునఁజేరి పొట్ట పోసికొను నప్రస్తుతపురుషుని వృత్తాంతము తోచుటచే సమాసో క్తి సర్వా

౧. ముఖచంద్రుఁ డనుచోట ముఖమున జంద్రత్వారోపణమునకుఁ గారణ మగు చంద్రపదమును జెప్పినట్లు చంద్రుఁడు రక్తుఁడగుచు... ముద్దిడు కొనుచున్నాఁడు, ఇత్యాది సమాసోక్త్యుదాహరణమున చంద్రు నందు జారత్వారోపమునకుఁ గారణ మగు జారవాచకపదమును జెప్పక పోవుటవలన,

౨. రాత్రియందు మేఘ మభిసారికా ముఖమును విద్యున్నయ
నములతో వీక్షించి వర్షధారలతో నీచంద్రుఁడు జారి
పోయెనా యని తలంచి మొఱపెట్టెను.

నుభవసిద్ధ మగుచున్నది. ఇచట సాదృశ్యము తప్ప పై లక్షణము లేనేలేదు. అందుచేతనే మన కువలయానందకర్త తన సమాసోక్తి లక్షణమున విశేషణములకు శ్లిష్టత్వమునుగాని సాధారణ్యమునుగాని మఱిదేనింగాని చెప్పక 'ప్రస్తుతమం దప్రస్తుతపరిస్ఫూర్తి కలిగిన సమాసోక్తి' అని, యేవిధముగనైనను, ప్రస్తుతమున నప్రస్తుతము తోఁచినచో సమాసోక్తి యని చెప్పెను.

ప్రాచీన లక్షణము వీడి స్వలక్షణము నంగీకరింప నన్నిచోట్టుల నన్నియలంకారములు సంభవించునని యవ్యవస్థాదోషమును జగన్నాథుఁ డాపాదించె నని చింతింప నవసరము లేదు. పరమప్రాచీనుడగు దండ్యాచార్యుడే తనకావ్యాదర్శమున నస్మదాదుల కలంకారకల్పనమున నధికారము నంగీకరించెనుగదా!

ఇంతియకాదు శాస్త్రములందు లక్ష్యానుసారముగ లక్షణకల్పనము కావున 'మునుపేఱుపాఱినచోట' నిత్యాదియందు కేవల సాదృశ్యముచేతనే సమాసోక్తి దీక్షితులవారిచే వివక్షింపఁబడినది.

ప్రాచీనలక్షణ తాత్పర్యవివరణముచే వానికిఁ గౌరవ మాపాదించె నేకాని ప్రాచీనలక్షణ విరోధముకాని లక్షణమున కవ్యవస్థకాని యేమియు లేదు.

అను నేకదేశవివర్తిరూపకోదాహరణ మందువలెఁ బ్రస్తుతమం దప్రస్తుతారోపమునకు గమక మైన లేకపోవుటవలన—

విద్యున్నయనములతో ననుచోట నన్ననో ! నిరీక్షణమున కనుకూల మగుటవలన నుత్తరపదార్థప్రధానరూపమయూరవ్యంసకాదిసమాసముచే సిద్ధ మగు నుత్తరపదార్థ భూతనయనముల కన్వయాను సరణమువలన మేఘమునం దనుక్త మయ్యు ద్రష్టృపురుషత్వారోపము గమ్య మని యంగీకరింపఁబడుచున్నది.

3. ఈ సమాసోక్తియం దట్లు నిరీక్షణము (గమకము)వలె ఓ రాజ ! నీవు రాగా నీసముద్రము వణకుచున్న దేమి ? ఇత్యాది వాక్యమందు సేతు కర్తృత్వాదికమువలె నప్రస్తుతాసాధారణ ధర్మమున్ను చెప్పఁ బడక పోవుట వలనను,

౪. శ్లిష్టసాధారణాది విశేషణములచే బోధితము లగు ప్రస్తుతాప్రస్తుత వృత్తాంతములలో నప్రస్తుత(జార) వృత్తాంతమునకు విద్యున్నయన ములలో నయనమునకుంబోలె ప్రాధాన్యమున్ను లేకపోవుటవలనను, అట్లు ప్రాధాన్య ముండినచో దానిననుసరించి నీవు సేతుమంథనకర్త వనుస్థలము నందువలెఁ బ్రకృతమునందనుక్త మయ్యు నప్రకృత సమారోపము నంగీకరింతుము. ఏవంచ, అప్రస్తుత వాచకము, అప్ర స్తుతగమకము, అప్రస్తుతా సాధారణ ధర్మము, అప్రస్తుత వృత్తాంతప్రాధాన్యము నను నీ నాల్గింటిలో నొకటియు నిచట లేక పోవుటవలన విశేషణప్రతిపాదితాప్రస్తుత వ్యవహార సమారోపము మాత్ర మిందు చమత్కారజనకము కాని యప్రస్తుత సమారోపము చమత్కార జనకము కాదు.

విద్యున్నయనమువలె సమాస సంపాదిత శ్రౌతప్రాధాన్యము లేకున్నను శ్లిష్టములు సాధారణములు నగువిశేషణములచేఁ బ్రతిపాది

తము లగు ప్రస్తుతాప్రస్తుత వృత్తాంతములు రెండును భిన్నపదోపాత్త విశేషణములవలె సాక్షాద్విశేష్యములతోడనే యన్వయించుటవలన నార్థికప్రాధాన్య మున్నదే? యన్నను శ్లిష్టసాధారణ విశేషణములచే సంపాదింపఁబడిన పరనాయికా ముఖచుంబన రూపాప్రస్తుత వృత్తాంత మేవిధముగను బ్రస్తుతముతో నన్వయింపక పోవుటచే నసంబద్ధాభిధాన ప్రసంగభీతిచే దానిని ప్రస్తుత విశేష్యమం దారోపించుటవలనఁ బ్రస్తుత మున నప్రస్తుత సమారోపము నంగీకరింపరాదు. (అసంబద్ధాభిధాన ప్రసంగ పరిహారము తుల్యమే కావున నప్రస్తుత ధర్మియందే ప్రస్తుత వృత్తాంతము నన్వయింపరాదా? యన్నచోఁ జెప్పుచున్నాఁడు). ప్రస్తుతవిశేష్యమం దప్రస్తుత వృత్తాంతాన్వయమునకు యోగ్యతలేనట్లే యప్రస్తుత మగు జారాదియందును బ్రస్తుతవృత్తాంతాన్వయమునకు యోగ్యత లేదు. ఇట్లు యోగ్యతారూప వినిగమకము లేకపోగా నసంబద్ధప్రలాప భీతిచే సమప్రధానము లగు ప్రస్తుతాప్రస్తుత వృత్తాంత ములలో నొకదాని యారోప మింకొక విశేష్యమం దవశ్యమంగీకరింప వలసి యుండగా శ్రుత (వినిగమక) మగుప్రస్తుత విశేష్యమునందే యప్రస్తుత వృత్తాంతారోపము చమత్కారజనక మనుట యుక్తము.

ఓయి! ఇట్లప్రస్తుతధర్మి సమారోపము నంగీకరింపనిచో 'విశేషణ సామ్యముచే నప్రస్తుతము గమ్యమగుచో సమాసోక్తి' ప్రస్తుతమందున్న విశేషణముల సాధారణ్యముచే నప్రస్తుతము గమ్యమైనచో సమాసోక్తి ఇత్యాది రుయ్యక విద్యానాథాది ప్రాచీనుల సమాసోక్తి లక్షణములు కుదురకపోవలసివచ్చును—ప్రస్తుతమునందు శ్లిష్టములు సాధారణములు మున్నగు విశేషణములచేఁ బ్రతిపాదిత మగు ననురాగపూర్వక వదన చుంబనాద్య ప్రస్తుత వృత్తాంతముయొక్క సమారోపమునకు మాత్రమే చమత్కారజనకత్వము నంగీకరించుటచే విశేషణ సామ్యసంపాదిత కాముకాద్య ప్రస్తుత ధర్మివ్యంజన నపేక్షింపకపోవుటవలన. అన్నచోఁ

జెప్పుచున్నారము. అప్రస్తుత జారసంబంధిగాఁ దెలియఁబడని పరవనితా వదనచుంబనాద్యారోపము చమత్కారజనకము కాకపోయినను నప్రస్తుతకాముకాది సంబంధిగాఁ దెలియఁబడిన పరవనితాముఖచుంబనాద్యారోపము చమత్కారజనక మగును. అట్టి వృత్తాంతమే రసానుగుణ మగుటంబట్టి.

అప్రస్తుతజార సంబంధముతోఁ గూడిన వృత్తాంతమును బోధించుటకు విశేషణములకు సామర్థ్యము లేదు కావున విశేషణ పదములందలి శ్లేషాదిసామర్థ్యముచే స్వరూపముతోఁ బ్రతిపాదిత మగువదన చుంబనాదిచేఁ దత్సంబంధియగు కాముకాదిక మభివ్యక్తము కాగాఁ దిరిగి వదన చుంబనాదియందు కాముకసంబంధిత్వజ్ఞానము కలుగును. ఎట్లు మనచే స్వరూపముతోఁ జూడబడిన రాజాశ్వాదికము తత్సంబంధి యగు రాజాదినిఁ దెలుపఁగాఁ దిరిగి యాయశ్వాదియందు రాజసంబంధిత్వ జ్ఞానము కలుగునో యట్లె విశేషణసామ్యముచే వాచ్యశోభాకరమగు నప్రస్తుత జారవ్యంజనాపేక్ష కలదు. అట్లప్రస్తుత జారవ్యంజనము నపేక్షించుట వలననే శ్లిష్టవిశేషణ సమాసోక్తియందువలెనే సాధారణ విశేషణ సమాసో_క్తియందును నప్రస్తుత వ్యవహార సమారోపమే యని ప్రాచీనుల ప్రవాదము. కందుకమందు, చందోయి చిందులాడ నిత్యాది విశిష్టవనితా సేవ్యత్వము, కాముక సంబంధిగానే యారోపింపఁ దగిన దగుటవలన సహజముగనే కందుకమం దావనితాసేవ్యత్వ ముండుటచే నచట నారోపమే యనవసర మగుటంబట్టి.

ఇంతియకాదు. సారూప్యనిబంధనగా నుదాహరింపఁబడిన సమాసోక్తియం దప్రస్తుతవృత్తాంతము వాచ్యము కానిదై యప్రస్తుతసంబంధ యుక్తవృత్తాంతరూపముగనే తెలియఁబడుటచే నయ్యప్రస్తుత సంబంధ యుక్త వృత్తాంతరూపముగనే యచట నా యప్రస్తుత వృత్తాంతమున కారోపము సిద్ధించుటవలన మఱియొక సమాసోక్తియందును నట్లే

యారోపించుట యుక్తముకావున ప్రాచీనుల లక్షణములుకూడ సమన్వితములే యని తలఁపఁదగును.

24. పరికరము.

ప్రకృతార్థము నుపపాదించు నర్థములను సూచించు విశేషణము లుండినచోఁ బరికర మగును.

ఉ॥ సుధాంశుశేఖరుఁడగు శివుఁడు మీతాపమును బోగొట్టును.

ఇచట సుధాంశుశేఖరుఁడను విశేషణము తాపహరణసామర్థ్యాభివ్యంజకము. మఱియు,

[50]నీదయవలనఁ గుసుమాయుధుఁడ నయ్యు నేనొకవసంతునే
సహాయునిగాఁగొని పినాకపాణియగు హరునిధైర్యమును
గూడ హరింతును వేయువిలుకాండ్రు నాకేమి లెక్క?

ఇచట పినాకపాణియను హరవిశేషణము, కుసుమాయుధుఁ డను సహామర్థ విశేషణమున్ను సారాయుధత్వా సారాయుధత్వాభిప్రాయ వ్యంజకములు.

[51]సర్వాశుచినిధానము కృతఘ్నము వినాశి నింద్యము నగు
శరీరముకొఱకుఁగూడ మూఢులుపాతకము లొనరింతురు.

ఇచట శరీరవిశేషణములు అది హేయమగుటచే సంరక్షింపఁదగినది కా దను నభిప్రాయసూచకములు. మఱియు,

ఓరాజ! నేను నీగుణబృందము నెట్లు వర్ణింప శక్తుఁడ
నగుదును? ఒకటిగానున్న వేదగణమును శాఖారూప

---

50. తవ ప్రసాదాత్కుసుమాయుధోపి సహాయమేకం మధుమేవ లబ్ధ్వా।
కుర్యాం హరస్యాపి పినాకపాణే ర్ధైర్యచ్యుతిం కే మమ ధన్వినోఽన్యే॥

51. సర్వాశుచినిధానస్య కృతఘ్నస్య వినాశినః।
శరీరకస్యాపి కృతే మూఢాః పాపాని కుర్వతే॥

మున విస్తరింపఁజేయలేదు. పుట్టనుండిపుట్టను. నారా
యణుని నాభీకమలమునుండి బయలువెడల లేదు. మహా
భాష్యమును రచింపలేదు. చిత్రార్థమును బృహత్కథను
జెప్పలేదు. ఇంద్రగురువుతు గాను.[52]

ఇచట 'వేదగణమును విస్తరింపఁజేయలేదు' ఇత్యాది విశేషణములు తనయందు వ్యాసాద్యసాధారణ కార్యకర్తృత్వనిషేధరూపముగ 'నేను వ్యాసుఁడనుగాను' అను సభిప్రాయవ్యంజకములు. ఇందులో మొదటి రెండుదాహరణములందు నొక్కొక్కవిశేషణము. తరువాతిలక్ష్యములం దొకవిశేష్యమున కనేకవిశేషణములు. వానిలో మొదటియుదాహరణమున నన్నివిశేషణములు నొక యర్థమం దభిప్రాయమును సూచించునవి, పదార్థరూపములును. రెండవ యుదాహరణమున భిన్నాభిప్రాయసూచకములు, వాక్యార్థరూపములును. ఇదిభేదము. ఈయుదాహరణములందు వంగ్యార్థ మున్నను ధ్వనివ్యవహారము లేదు. శివునకుఁ దాపహరణమందు మదనునకు శివప్రతాపహరణమునందు కైముతికన్యాయమున సర్వథన్వి ధైర్యాపహరణమందు శరీరసంరక్షణకై పాప మాచరించువారి మూఢత్వమందు తనకు వర్ణనీయరాజగుణ కథనాసామర్థ్యమందును వాచ్యము లగువానియందే యంగమగుటంబట్టి. వాచ్యమునకు సహకారియగుటచేతనే వ్యంగార్థము వాచ్యపరికర మగుటవలనఁ బరికరమని యీయలంకారమునకుఁ బేరు.

కొందఱు ప్రయోజనములేని విశేషణములను జెప్పిన నపుష్టార్థత్వ దోషము సంభవించును గావున నాదోషము లేకపోవుటయే సప్రయో

52. వ్యాస్థం నైకతయా స్థితం శ్రుతిగణం జన్మీ న వల్మీకలో
నాభౌ నాభవ మచ్యుతస్య సుమహద్భాష్యం న చాభాషితమ్ ;
చిత్రార్థాం న బృహత్కథామచకథం సుత్రామ్ణి నాసం గురు
ర్దేవ త్వద్గుణబృంహపద్గ న మహం కర్తుం కథం శక్నుయామ్ ॥

జన విశేషణమునకు ఫలముకాని యేయలంకారము కాదు. ఒకవిశేష్యమునకు సాభిప్రాయానేక విశేషణములు చెప్పుటలో నధికచమత్కారముండుటవలన నీపరికర మలంకారములలోఁ బరిగణింపఁబడిన దందురు. వస్తుతస్తు అనేకవిశేషణము లుండిననే పరికర మను నియమము లేదు. శ్లేష యమకాదులం దపుష్టార్థదోషము లేకపోవుటచే నం దొక్క సాభిప్రాయవిశేషణ మున్నను విచ్ఛిత్తివిశేష ముండుటంబట్టి పరికర మగును. ఎట్లన,

> [53]తనదైవమునువీడి యన్యదైవము నారాధించువాఁడుభయ
> లోక భ్రష్టుఁడై పాపమును నొందును. వనవదనవద్గిరి
> సుత్రాములలో వనవద్గిరిచేతనే మనము సదైవతకులము
> అనవత్సుత్రామునితో నేమిపని ?

ఇచట పురుహూతపూజోద్యుక్తు లగు నందాదులఁగూర్చి భగవంతుఁ డగుకృష్ణునివాక్యము. గోవర్ధనపర్వతమే మనకురక్షకమగుటచే దైవతము. అదియే పూజనీయము కాని యరక్షకుఁ డగు నింద్రుఁడు మనకు దైవతము కాఁడు. అను నర్థపరము కాఁగా వనవత్తు అను గోవర్ధనగిరి విశేషణము కాననములు కాలువలు మున్నగునవి కలుగుట వలన పుష్ప ఫల మూల జల తృణాదులచే నాటవికుల మగు మనకు మనధనము లగు గోవులకు నిదియే రక్షక మను నభిప్రాయవ్యంజకము. ఇట్లు యమక స్థలమున సాభిప్రాయ మగు విశేషణ మొక్కటి చెప్పినను చమత్కార విశేషము కలుగుటవలన సాభిప్రాయవిశేషణ మున్నచోఁ నలంకారగ

53. అతియజేత నిజాం యదిదేవతా ముభయత శ్చ్యవతే జుషతే ప్యఘమ్ ।
క్షితిభృతైవ సదైవతకా వయం వనపతానవతా కి మహేంద్రుహా ॥

వనవ దనవ ద్గిరిసుత్రాములలో = గిరియు సుత్రాముఁడు = గిరిసుత్రాములు. వనవాన్, అనవత్ = వనవదనవంతములు. వనవద్గిరి = కాననములు కాలువలు కలకొండ. అనవత్సుత్రాముఁడు = రక్షింపనిఇంద్రుడు.

ముండినపుడు యమకములేని సుధాంశుశేఖరుఁ డనుచోటను నలంకార ముండుట కొటంకి ముండరాదు. ఇంతియకాక ఏకపదార్థహేతుక మగు కావ్యలింగ మలంకార మని సర్వసమ్మతముకదా? అట్లే యొక్క విశేషణ మున్నను నది సాభిప్రాయ మైనచో నలంకార మగుట యుక్తమే యగును.

25. పరికరాంకురము.

ప్రకృతార్థము నుపపాదించునర్థమును సూచించు విశేష్య ముండినచోఁ బరికరాంకుర మగును. ఉ॥ దేవుఁ డైన చతుర్భుజుఁడు నాలుగు పురుషార్థముల నిచ్చును.

ఇచట చతుర్భుజుఁడనువిశేష్యము పురుషార్థ చతుష్టయదానసామర్థ్య వ్యంజకము. మఱియు,

రాజ! నీగుణములను ఫణీంద్రుఁడు చెప్పఁగలఁడు. కార్త వీర్యుఁడు వ్రాయఁగలఁడు. ఇంద్రుఁడు చూడఁగలఁడు. మానవమాత్రుఁడ నగు నే నెక్కడ? నీగుణము లెక్కడ?

ఫణీంద్రుఁడు మొదలగు విశేష్యపదములు సహస్రముఖత్వాద్యభిప్రాయ సూచకములు.

26. శ్లేష.

అనేకార్థక శబ్దములకూర్పు శ్లేష. అది ప్రకృతవిషయము నప్రకృత విషయము నుభయ విషయము నగును.

ఉ॥ సర్వోఽగంగామదీధరత్ = కొండను భూమిని ధరించినవాఁడు, గంగను ధరించినవాఁడు, సర్వుఁడు మాధవుఁడు మిమ్ము రక్షించుగాక. హరిణాహితసక్తినా = మృగముచే నంకరూపమున నుంచఁబడిన సంగము కలం.

సూర్యునిచే కృతసంగముకల. యబ్జతుల్యము నీముఖము.
ఉచ్చరద్భూరికీలాలుఁడు వాహినీపతి ప్రకాశించెను.

అనేకార్థకశబ్దముల కూర్పు శ్లేష. అది ప్రకృతానేక విషయము అప్రకృతానేకవిషయము ప్రకృతాప్రకృతానేకవిషయము ననిత్రివిధము. సర్వదః డిత్యాదులు క్రమముగ నుదాహరణములు. అందు సర్వదుఁడు మాధవుఁడు అని స్తుతివిషయు లగుటచేఁ బ్రకృతములగు హరిహరులకీర్తనము ప్రకృతశ్లేష. అబ్జము కమలము అబ్జుఁడు చంద్రుఁడు అవి యుపమానమాత్రము లగుటచే నప్రకృతముల కీర్తన మప్రకృతశ్లేష. వాహినీపతి = సేనాపతి, సముద్రుఁడును. వారిలో యుద్ధమున శస్త్రప్రహారణములచే రక్త మోడుచున్న సేనాపతి వర్ణనమే ప్రకృతము. కనుక ప్రకృతాప్రకృత శ్లేష. మఱియు

[54] ఏ దయామయునిచే నపరాధి యయ్యు నండజ (పాము, కాకి) మాదరింపఁబడెనో ఆపూతనామరణ ఖ్యాతుఁడగు ప్రభువు మాకు శరణ మగుఁగాక. లుబ్ధశిలీముఖములచేనాకులితములు వనవృద్ధములు నగు కమలములకు

54\. 1. త్రాతః కాకోదరో యేన ద్రోగ్ధాపి కరుణాత్మనా
పూతనామారణఖ్యాత స్స మేస్తు శరణం ప్రభుః ॥

కాకోదరశబ్ద ముభయార్థకముగఁ దెలుగున రాకపోవుటచే సామాన్య వాచకమును నప్రసిద్ధార్థకము నయ్యు, అండజపదముతో చెప్పఁటి,

పూతనామరణఖ్యాతుఁడు = పవిత్ర నాముఁడు రణప్రసిద్ధుఁడు (గా ఁడుదు) పూతన మరణముచేఁ బ్రసిద్ధుఁడు (కృష్ణుఁడు)

శ్లో. నీతానామాకులీభావం లుబ్ధై ర్భూరిశిలీముఖైః ।
సదృశే వనవృద్ధానాం కమలానాం త్వదీక్షణే ॥

లుబ్ధశిలీముఖములు = వేటగాని బాణములు, ఆసక్తములగు తుమ్మెదలు. వనవృద్ధములు = అడవిలో పెఱిగినవి, నీటిలో పెఱిగినవి, కమలములకు = హరిణములకు, పద్మములకు.

నీకన్నులు సమానములు [3] ఉదయారూఢుఁడు కాంతి
మంతుఁడు రక్తమండలుఁడు ఈరాజు మృదులములగు
కరములచే లోకమనోహరుఁ డగుచున్నాఁడు.

వీనిలో మొదటిదానియందు స్తుతివిషయు లగుటచేఁ బ్రకృతు లగు రామకృష్ణులకు శ్లేష. రెండవదానిలో నుపమానము లగుటచే నప్రకృతము లగుపద్మహరిణములకు శ్లేష. మూఁడవదానిలో రాత్రి వర్ణన ప్రస్తావమునఁ బ్రకృతుఁడు నభివర్ణితుఁడు నగు చంద్రునికి నప్రకృతుఁడు నభిషిక్తుఁ డగు రాజునకును శ్లేష.

ఇచ్చట ప్రకృతాప్రకృత శ్లేషోదాహరణమున శబ్దశక్తి మూల ధ్వనినంగీకరించు ప్రాచీనాలంకారికుల యభిప్రాయము, ప్రకృతా ప్రకృతాభిధాన మూలకోపమాద్యలంకారము వ్యంగ్య మనికాని అప్రకృతార్థమే వ్యంగ్యమను నభిప్రాయము కాదు. అప్రకృతార్థముకూడ శబ్దశక్తిచే ప్రతిపాద్యమై అభిధేయ మగుటచే వ్యంజన నపేక్షింపక పోవుటంబట్టి.

యద్యపి ప్రకృతార్థము ప్రకరణబలమువలన శీఘ్రముగ బుద్ధికిఁ దోచినపిమ్మట నే నృపతి తద్గ్రాహ్యాధనాది వాచకములగు రాజకరాదిపదముల యన్యోన్య సన్నిధాన బలమున వానివానిశక్త్యంతర వికాసముచే నప్రకృతార్థము స్ఫురించును. అయినను అంతమాత్రముచే దానికి వ్యంగ్యత్వములేదు. శక్తిచే నర్థము ప్రతిపాదింపఁబడుచుండగా నేవిధమునను వ్యక్తి నపేక్షింపక పోవుటవలన. ప్రకృతార్థాభిధానము ముగిసిన పిదప నప్రకృతార్థము తోచుచున్న దన్నచో నది మిక్కిలి గూఢశ్లేష

3. అసావుదయమారూఢః కాంతిమాన్ రక్తమండలః।
రాజా హరతి లోకస్య హృదయం మృదులైః కరైః॥

ఉదయారూఢుడు = ఉదయపర్వతము నొందినవాడు, వృద్ధినొందుచున్నవాడు. రక్తమండలుడు=ఎఱ్ఱనిబింబముకల, అనురక్తమగురాజ్యముకలవాడు. రాజు=చంద్రుడు, రాజు. కరములు = కిరణములు, పన్నులు.

యగుగాక. (గూఢశ్లేష-అప్రకృతమగుటచే ద్వితీయార్థము శీఘ్రముగ దోపకుండుట)

వేఱుచోటను గూఢశ్లేషయున్నది. ఎట్లన,

55 ఈకొండ అతిజరఠములు నతిగురువులు నలఘువిలంబి పయోధరోపరుద్ధములు నెల్లప్పుడు ప్రాణుల కగమ్యరూపములు పరిణత దిక్కరికలు నగు తటులను ధరించు చున్నది.

ఓషధిపతి సమీపమున లేకపోగా సూర్యకాంతములు మందాగ్నినొందుచున్నవి. తమము పుష్టినొందుచున్నది. చూపులు తిమిరజన్యదోషము నొందుచున్నవి.

ఇచటసమాసోక్త్యుదాహరణములందు ప్రస్తుతార్థము సందర్భవశమున శీఘ్రముగ బుద్ధికిఁ దోచినపిదప విశేషణసామ్యమువలన నప్రకృతమగు వృద్ధవేశ్యావృత్తాంతము, రోగివైద్యవృత్తాంతముకూడ తోచుచున్నదికదా! అందు సమాసోక్తి అభంగశ్లేష యను టందరకు నభిమతమే. ఇట్టితరస్థలములందును గూఢశ్లేషను ధ్వనిగాఁదలంపరాదు.

---

55. అయ మతిజరఠాః ప్రకామగుర్వీ రలఘువిలంబిపయోధరోపరుద్ధాః।
సతత మసుమతా మగమ్యరూపాః పరిణతదిక్కరికా స్తటీర్బిభర్తి ॥

అలఘువిలంబి పయోధరోపరుద్ధములు=గొప్పమబ్బులతోఁ గూడినవి (చరియలు) గొప్ప స్తనములతో గూడినవారు (వృద్ధవేశ్యలు)

2. మంద మగ్నిమధుర్యమోపలాః దర్శితశ్వయథు చాభవత్తమః।
దృష్టయ స్తిమిరజం సిషేవిరే దోష మోషధిపతే రసన్నిధౌ ॥

ఓషధిపతి= చంద్రుడు, వైద్యుడు. మందాగ్నిని= ప్రకాశములేమిని. మందాగ్నిని=రోగవిశేషము. తమము=చీకటి, శోథరోగము, తిమిరజన్యదోషమును-కనబడకుండుట, తిమ్మిరిరోగము.

[56] ద్వారకయందు యువకులు, రమ్యములు కావున పతా
కల నొందుచున్నవి, వివిక్తలు కావున రాగమును వృద్ధి
నొందించుచున్నవియు సమద్వలీకలు నగు వలభులను వల్ల
భలతో సమముగ సేవించిరి.

ఇచట విభక్తిభేదముండుటచే ద్వితీయాంత విశేషణ ప్రతిపాదితము
లగు నర్థాంతరములకు శబ్దశక్తిచే వల్లభలతో నన్వయములేదు.

[57] ఈకొండయం దధికపయస్సంపదను వహించునపి వాయుజ
వేగముచే సంక్షోభమునొందింపఁబడినవి. మహాసర
స్సులు సంబద్ధరామలక్ష్మణము లగు వాల్మీకివాక్యాల
సాధర్మ్యమును ధరించుచున్నవి.

అనుచోట విభక్తిభేద మున్నను శ్లేషాక్షేపక మగుసాధర్మ్యమున్నట్లు
ఇచట సాధర్మ్యమున్న కూర్పఁబడకపోవుటచే నాక్షిప్త శ్లేష యగుట
కును వీలులేదు. సమ మను క్రియావిశేషణ మున్నను నది సహార్థ
ము గుటచేత నుపపన్నమగుచు వల్లభలందు శ్లిష్టవిశేషణార్థాన్వయము
కంటెఁ బూర్వమందు శీఘ్రముగఁ దోపనిదై సామ్యార్థము నొందదు.
అందువలన నర్థసౌందర్యబలముననే వల్లభలందు శ్లిష్టవిశేషణార్థాన్వ

56. రమ్యా ఇతి ప్రాప్తవతీః పతాకా రాగం వివిక్తా ఇతి వర్ధయంతీః।
యస్యామసేవంత నమద్వలీకా స్సమం వధూభి ర్వలభీర్యువానః॥

పతాకలను=జండాలను, సౌభాగ్యములను వివిక్తలు=నిర్జనములు, పవిత్రలు.
నమద్వలీకలు = వంగిన చూరుకొయ్యలుకలవి, (వాచూరులు) వంగినవళిత్రయముకలవారు
వల్లభలు.

57. ఏతస్మిన్నధికపయశ్శ్రియంవహంత్యః సంక్షోభం పవనభువా జవేననీతాః।
వాల్మీకేరరహితరామలక్ష్మణానాం సాధర్మ్యం దధతి గిరాం మహాసరస్యః॥

అధికపయస్సంపదను= ఎక్కువనీటిని 'అధికపయః' ఈపదమువ్యస్తమై వాల్మీకి
వాక్యాలం దన్వయించును-కోతుల కథలుకలవని.

సంబద్ధ రామలక్ష్మణములు=భర్తలతోఁగూర్పబడినసారసవనితలు కలవి, సరస్సులు.
వాక్యాలకు ప్రసిద్ధమే.

యాను సంధానమని గూఢశ్లేషము. పిమ్మట శ్లేషబలముననే సమశబ్దముననె సామ్యార్థకల్పనము కావున వాచ్యమే యగు నుపమాలంకారమున కీశ్లేష యంగ మగును. ఇఁక విస్తరింపరాదు. అందువలన శ్లేష త్రైవిధ్యము సిద్ధము.

ఏవంచ శ్లేష ప్రకారాంతరముచేతను ద్వివిధము. ఉదాహరణగతము లగు నబ్జ, కీలాల, వాహినీపత్యాది శబ్దములందు పరస్పరవిలక్షణ మగు పదభంగము నపేక్షింపక యనేకార్థముల క్రోడీకరించుటచే నభంగశ్లేష. సర్వదుఁడు మాధవుఁడు, 'యోఽగంగాం' హరిణాహితస క్తి, ఇత్యాదిశబ్దములందు పరస్పర విలక్షణమగు పదభంగము నపేక్షించి యనేకార్థ క్రోడీకారమువలన సభంగశ్లేషయని. అందు సభంగశ్లేష శబ్దాలంకారము అభంగశ్లేష అర్థాలంకారము అని రుయ్యకాదులు. రెండును శబ్దాలంకారములే యని మమ్మటాదులు. రెండు నర్థాలంకారములే యని దీక్షితులు. దీని వివరము చిత్రమీమాంసయందుఁ జూడఁదగును.

27. అప్రస్తుతప్రశంస.

ప్రస్తుత వృత్తాంతవ్యంజక మగు నప్రస్తుతవృత్తాంతకథన మప్రస్తుత ప్రశంస యగును. ఉ॥ ఇంద్రునికంటె నితరుల యాచింపని యీ చాతక మొక్కటే శకుంతములలో ధన్యము.

ఎచట నప్రస్తుతవృత్తాంతవర్ణనము ప్రస్తుత వృత్తాంతమును బోధించుటలోఁ బర్యవసాన మొందునో యచట నప్రస్తుత ప్రశంసాలంకారము. అప్రస్తుత వర్ణనముచే ప్రస్తుత వృత్తాంతా వగమనమున్న ప్రస్తుతాప్రస్తుతములకు సంబంధ ముండినచే సంభవించును. ఆసంబంధము సారూప్యముగాని సామాన్య విశేషభావముగాని కార్యకారణభావముగాని యగుచున్నది. అందు సామాన్యవిశేషభావములో సామాన్యమువలన విశేష

బోధనము విశేషమువలన సామాన్యబోధనము నని రెండువిధములు. మఱియు కార్యకారణభావమందును గార్యమువలనఁ గారణబోధనము కారణమువలనఁ గార్యబోధనము నని రెండువిధములు. సారూప్యమందొక్కభేదమే కావున నీయప్రస్తుతప్రశంస నైదువిధములు చెప్పియున్నారు. కార్యము, కారణము, సామాన్యము, విశేషము, ప్రస్తుతము కాగా తదన్యమును, తుల్యము ప్రస్తుతము కాగా తుల్యమును బోధించుటచే నైదువిధము లని. అందు సారూప్యనిబంధనా ప్రస్తుత ప్రశంసోదాహరణము ఆచాతక మొక్కటే యనునది. ఇచట నప్రస్తుత మగుచాతకము యొక్క ప్రశంస, ప్రశంసార్హుఁడగుటచేఁ బ్రకృతుఁడు చాతకసదృశుఁడు నగుక్షుద్రుల నడుగ కొనని మానవంతునియందుఁ బర్యవసాన మొందుచున్నది. మఱియు,

> [58]కృత్రిమముగ గూర్పఁబడిన సటలతో జటిల మగు నంస
> భిత్తి కలశునకము మృగరాజ పదవియం దారోపింపఁబడి
> నను మత్తేభకుంభ విదళనాసక్త మగు సింహముయొక్క
> నాదము నెట్లుచేయగలదు ?

ఇచట శునకనింద నిందార్హుఁడగుటచేఁ బ్రకృతుఁడు శునకసదృశుఁడు కృత్రిమ వేషవ్యవహారాదిమాత్రముచే విద్వాంసునివలె నటించుమూర్ఖుని యందుఁ బర్యవసాన మొందుచున్నది. మఱియు,

> [58]లోపల నెక్కువఛిద్రములు వెలుపలనెక్కువ కంటకములు
> కల కమలనాళగుణములు భంగశీలము లెట్లు కాకుండును?

---

58. ఆబద్ధకృత్రిమసటా జటిలాంసభిత్తి
రారోపితో మృగపతేః పదవీం యది శ్వా ।
మత్తేభకుంభ తటపాటనలంపటస్య
నాదం కరిష్యతి కథం హరిణాధిపస్య ॥

58. అంతశ్ఛిద్రాణి భూయాంసి కంటకా బహవో బహిః ।
కథం కమలనాళస్య మాభూవన్ భంగురా గుణాః ॥

ఇచట కమలనాళవృత్తాంతకీర్తనము కమలనాళసదృశులందు, బయట ఖలులు కాచుకొనియుండ నింటఁ బుత్త్రాదులతోఁ గలహించు పురుషు నందుఁ బర్యవసాన మొందుచున్నది. ఇట్లు లక్ష్యలక్షణములందు బ్రశంసాశబ్దము స్తుతి, నిందా, స్వరూపకథన, సాధారణ మగు కీర్తన మాత్రపరముగా నెఱుంగవలెను. సామాన్య నిబంధనాప్రస్తుతప్రశంస:—

క్రోధముతోఁగూడినశత్రువును పేక్షించునరులు పాదయాం
దగ్ని నుంచి గాలివాలుగా నిద్రించుచున్నారు.

ఇచట పూర్వమే విరోధియగు శిశుపాలునందు రుక్మిణీహరణాదికముచే వైరమును దృఢ పఱచుకొన్న కృష్ణునికి శిశుపాలుని విషయమై యుదాసీనత తగ దని చెప్పఁదగిన యర్థము ప్రస్తుతమై యుండ దానిం దెల్పుటకు సామాన్యము చెప్పఁబడినది. మఱియు;

[59] బహుభంగుల భిన్నములగు సౌహార్ద స్వర్ణ రేఖలకుఁ
బరోక్ష (చాటు) మను పరీక్షానికషోపలమొకటి కలదు.

ఇచట నీ వెదుటవలెఁ జాటునను నాకు హితమాచరింతువేని నప్పుడు నీవు నిక్కమగు సఖుఁడ వని విశేష మగు ప్రస్తుతము చెప్పవలసియుండ సామాన్యము చెప్పఁబడినది.

విశేషనిబంధనాప్రస్తుతప్రశంస:-

అంకాధిరోపితమృగుఁడు చంద్రుఁడు మృగాంకుఁ డని
చెప్పఁబడు చున్నాఁడు. నిష్ఠురక్షిప్త మృగప్రాగము
కేసరి మృగాధిప మనఁబడెను.

ఇచట కృష్ణునుద్దేశించిన బలభద్రవాక్యము మార్దవదూషణపరము కాగాఁ బూర్వసందర్భమును బట్టి క్రూరుఁడే ఖ్యాతి నొందునుగాని మృదుశీలుఁడు ఖ్యాతి నొందఁ డనుసామాన్యము చెప్పవలసియుండఁ

59 సౌహార్దస్వర్ణ రేఖాణా ముచ్చావచభిదా జుషామ్ ।
పరోక్ష మితి కోప్యస్తి పరీక్షానికషోపలః ॥

పదోద్బోధనకై యప్రస్తుత మగు విశేషము చెప్పబడినది. ఇట్లే బృహత్కథాదులందు సామాన్యముగ నొకానొకయర్థమును బ్రస్తుతముగాఁ జేసికొని దానిని వివరించుటకై చెప్పిన యప్రస్తుత కథావిశేషోదాహరణములం దీయప్రస్తుత ప్రశంసాలంకారమే యని యెఱుంగవలెను.

కారణ నిబంధనాప్రస్తుత ప్రశంస :—

[60] బ్రహ్మ దమయంతీ వదన నిర్మాణమున కిందు మండలము
నుండి సారమును హరించెఁగాఁబోలు నందుచేతనే మధ్య
బిలమునుండి యాకసపు నలుపు కనబడుచున్నది.

ఇచట నప్రస్తుత మగు నిందు మండలగతముగా నుత్ప్రేక్షింపబడిన, దమయంతీ వదననిర్మాణమున కగు సారాంశహరణ రూపకారణముచే తత్కార్యరూపము, వర్ణనీయ మగుటచేఁ బ్రస్తుతము, దమయంతీ వదన గతము నగు లోకోత్తర సౌందర్యవిశేష మూహింపఁబడుచున్నది. మఱియు, నా వరదరాజ స్తవమందు

[61] ప్రతిమాసమందు వేఱగు చంద్రులు నీపాదము నాశ్ర
యించి దేహక్షయము కాఁగా లబ్ధమగు దివ్యపదమున
కభిముఖులై లావణ్య మను పుణ్యరాశిని మిత్ర మగు
నీమోమునం దుంచి సూర్యునిఁ బొందుచున్నారు. నిజము

ఇచట నప్రస్తుత చంద్రకర్తృకముగా నుత్ప్రేక్ష్యమాణము లావణ్య పుణ్య విన్యాసరూపము నగు కారణముచేఁ దత్కార్యము, అనన్యముఖ

60. హృతసార మివేందుమండలం । దమయంతీవదనాయ వేధసా ।
కృతమధ్యబిలం విలోక్యతే । ధృతగంభీరఖనీఖనీలిమా ॥

61. ఆశ్రిత్య నూన మమృతద్యుతయః పదం తే
దేహక్షయోపనత దివ్యపదాభిముఖ్యాః ।
లావణ్యపుణ్యనిచయం సుహృది త్వదాస్యే
విన్యస్య యాంతి మిహిరం ప్రతిమాసభిన్నాః ॥

సాధారణమునగు ననంతకోటి చంద్రలావణ్యము, భగవన్ముఖమందున్నట్లు చెప్పుటచేఁ బ్రస్తుతముగాఁ దెలియుచున్నది. (దానినే వివరించుచున్నాఁడు)

చంద్రుఁడు పుట్టినప్పుడెల్లఁ గ్రొత్తయగుచున్నాఁడు. (నవోనవో భవతి జాయమానః) అను మంత్ర సామర్థ్యమువలనగాని వృద్ధిక్షయములచే భేదము లేకున్నను భేదాధ్యవసాయమువలనఁగాని ప్రతిమాసము వేఱుగ వర్ణింపఁబడినాఁడు. అందుచేఁ గాల మనాది కనుక అతీత చంద్రు లనంతకోటు లని తేలినది. ఆసమస్త చంద్రుల విష్ణుపద (ఆకాశ) సమాశ్రయణము శ్లేషమహిమచే భగవంతుని చరణసమాశ్రయముగ నధ్యవసానము చేయఁబడినది. భగవంతుని పాదముల నాశ్రయించిన వారికి దేహక్షయము కాగాఁ బరమపదప్రాప్తి యభిముఖ మగుట, అప్పుడే తన మిత్రవర్గమునందు పుణ్యరాశినుంచుటయుఁ బిమ్మట సూర్య మండల ప్రాప్తియు నను నీసర్వము శ్రుతి (తత్సుకృత దుష్కృతే విధూనుతే తస్య ప్రియా జ్ఞాతయ స్సుకృతముపయం త్యప్రియా దుష్కృతం) వలన సిద్ధము కావున తదనుసారముగా వారి కమావాస్యారూపదేహ క్షయకాల మాసన్నముకాగా సూర్యమండల ప్రాప్తికిఁ బూర్వము ప్రత్యక్షసిద్ధ మగు పుణ్యరూప లావణ్యనాశమును నిమిత్తముగాఁ జేసి కొని చంద్రసాదృశ్యముచే బరిపుష్టసౌహార్దము కల భగవన్ముఖమందు లావణ్యన్యాస ముత్ప్రేక్షింపఁబడినది. యద్యపి మిత్రు లధికముగ నుండిన నల్పపుణ్యమే సంక్రమించును. అయినను నిచట మిత్ర మను నేకవచనముచే భగవంతుని ముఖమున కితరముఖములకంటె నతిశయము వెల్లడింపఁబడినది. అందువలన భగవన్ముఖముననే సకల చంద్రుల సమస్తలావణ్య పుణ్యవిన్యాసోత్ప్రేక్షణముచేఁ బూర్వమున వర్ణింపఁబడిన ప్రస్తుతార్థము స్పష్టముగనే తెలియుచుండెను. ఆలోచింపగ శ్రుతియందు సూర్యమండల ప్రాప్త్యనంతరమున విరజానదీతరణము, దానితరువాతనే సుహృదులందు సుకృతసంక్రమణము ననియున్నను నాత్మప్రతిపాదక

శాస్త్రమునందలి ప్రయోజనానుసారముగా దానికిఁ బూర్వాపరీభావము మార్పఁబడుటచే దాని ననుసరించి మిత్రుఁనం దుంచి మిహిరునిఁ బొందుచున్నా రని చెప్పఁబడినది.

కార్యనిబంధనా ప్రస్తుత ప్రశంస:—

[62]నాథ! నీపాదనఖధావనోదకమునం (గంగతో) దగిలిన నఖ కాంతికణికలు సముద్రమునఁగలిసి జలధిమథనముచే గట్టిపడి(సముద్ర నవనీతమగు)చంద్రపదము నొందినవి, నిజము.

ఇచట భగవత్పాదాంబుజప్రక్షాళన తోయరూప మగు గంగయందు లత్తుకరసమువలె గలిసి, దానితో సముద్రమునఁ బ్రవేశించిన భగవత్పాద నఖకాంతికణికల పరిణామముగనూహింపఁబడినదియు, సముద్రనవనీతపద వాచ్యము కార్యము నగు చంద్రునిచేఁ దత్కారణ మగు భగవత్పద నఖ కాంత్యుత్కర్ష ప్రతీయమాన మగుచుండెను. మఱియు,

[63]ఈకామిని గమనసౌకుమార్యము చూచినచో హంస గర్వమును వీడును. మాటలు వినినచోఁ గోయిల మౌన ముద్ర వహించును. శరీరమార్దవమును కనినచో మాలతి కఠినశిలాసదృశ యగును. వేయేల? కమల కాంతినిఁ గాంచినచోఁ గాషాయమును గట్టును.

ఇచట నాయికాగమన సౌకుమార్యాదులు వర్ణనీయ మగుటచేఁ బ్రస్తుతములు కాగా నుచితముగ నుత్ప్రేక్షింపఁబడిన హంసగత గర్వ

---

62. నాథ త్వదంఘ్రినఖధావనతోయలగ్నా స్తత్కాంతిలేశకణికా జలధిం ప్రవిష్టాః। తా ఏవ తస్య మథనేన ఘనీభవంత్యో నూనం సముద్రనవనీతపదం ప్రపన్నాః ॥

63. అస్యాశ్చేద్గతిసౌకుమార్య మధునా హంసస్య గర్వైరలం
సంలాపో యది ధార్యతాం పరభృతై ర్వాచంయమత్వవ్రతం ।
అంగానా మకఠోరతా యదిదృషత్ప్రాయైవ సా మాలతీ
కాంతిశ్చేత్కమలా కిమత్ర బహునా కాషాయ మాలంబతాం ॥

శాంత్యాది రూపకార్యము లభిహితములు. ఇట్టియుఁ బూర్వోదాహరణమునందువలె గతిసౌకుమార్యాదిరూప వస్తుకార్యములు కాక, తన్నిరీక్షణాదులకార్యము లగుచున్నవి.

తిర్యగ్జంతువుల చిత్తమునందు సిగ్గుండినచో చమరీమృగ
ములు పార్వతీకేశపాశమును జూచి వాలములందు
వాత్సల్యమును వదలుకొనును. సందియము లేదు.

అను నుదాహరణాంతరమందు నట్లే (నిరీక్షణకార్యమగుటే) స్పష్టము. శరీరమార్దవ మను మూఁడవ వాక్యమునందు వర్ణనీయమాగు సౌకుమార్యాతిశయ నిరీక్షణకార్యత్వముకూడ కఠినశిలాప్రాయత్వ రూపార్థలబ్ధమగు మాలతీకఠోరతయందు వివక్షింపఁబడలేదు. ప్రతియోగి విశేషగత (వేఱువస్తువునందున్న) కాఠిన్యము అంగసౌకుమార్యాతిశయజ్ఞానకార్యమే కాని యంగసౌకుమార్యాతిశయ కార్యము కాకపోవుటంబట్టి. ఈబుద్ధి కార్యత్వమున్న నీయంగమార్దవముచూడగా (త్వదంగమార్దవేదృష్టే) ఇత్యాది తుల్యయోగితోదాహరణమందు నట్లే స్పష్టము.

[64] అర్థకార్యమందువలెనే బుద్ధికార్యమందును గార్యనిబంధనత్వముండకపోదని ప్రాచీను లిట్టివి (జ్ఞానకార్యములు) కార్యనిబంధనాప్రస్తుతప్రశంసయందుదాహరించిరి. నిజమున కప్రస్తుతప్రశంసయందు సంబంధపంచకముకంటె నధిక మున్ననుదోషములేదు. అప్రస్తుతప్రశంసయందు ప్రస్తుతాప్రస్తుతముల కైదువిధములే సంబంధములని నియమింపసాధ్యము కాదుకదా! సంబంధాంతరములందును నదియుండుటంబట్టి ఎట్లన,

64. ఓయి! కార్యరూపాప్రస్తుతార్థ మెచటఁ బ్రస్తుతకారణమును దోఁగఁ జేయునో యది కార్యనిబంధనాప్రస్తుతప్రశంస యని చెప్పఁబడును. ఉదాహరణము లం దట్లుండుట లేదు. మాలతీకఠోరత్వాది రూపాప్రస్తుతార్థము అంగమార్దవము యొక్క కార్యము కాదని నీవే చెప్పితివికదా! ఇట్లే ప్రస్తుతమగు కామినీగమన సౌందర్యాతిశయాదికముయొక్క నిరీక్షణమే కారణ మగుటచేతను స్వరూపముతో కామినీగమననిష్ఠ సౌందర్యాతిశయాదికము కారణము కాకపోవుటంబట్టియు అని శంకించినఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

[65] శ్రీహరీ! యీచంద్రకిరణములు నీనిట్టూర్పు గాలిచే నిబుసముగాఁజేయఁబడిన స్మితరూప మగు నాధ్యాత్మికాది తాపత్రయౌషధపు పొల్లువోలె లోకమంతటను వ్యాపించుచున్నవి.

ఇట నప్రస్తుతము లగు చంద్రకిరణములు భగవంతుని మందస్మిత రూప మగు దివ్యౌషధీ ధాన్యవిశేషముయొక్క కడంగరచయము (పొల్లు రాశి) గా నుత్ప్రేక్షించుటచే భగవంతుని మందస్మితము చంద్రకిరణ సారరూప మను నొక యుత్కృష్ట తెలుపఁబడుచున్నది. ధాన్యవిశేష మునకు కడంగరచయమునకు కార్యకారణభావసంబంధములేదు. అందుచే సహోత్పత్త్యాదిక మను సంబంధాంతరమునుగూడ నాశ్రయింపవలసినదే.

ఇట్లుపమానోపమేయ పదార్థముల నాశ్రయించి వానిలోఁ గవి ప్రౌఢోక్తికల్పిత కార్యకారణభావ నిబంధనరూపాప్రస్తుత ప్రశంస లుదాహరింపఁబడినవి. మఱొకచోటఁగూడ నిది కనఁబడుచున్నది.

[66] కాళిందీ! చెప్పుము. కుంభోద్భవ! నే నంబుధిని. నాశత్రువు పేరుతో నన్నేల పిలుచుచున్నావు? నేను నర్మదను. నా సవతిపేరుతో నన్నేల పిలుతువు? నీవు నర్మదవైన నీకీ నైల్య మేల కలిగెను? మాళవాంగనల కాటుకకంటి నీటిచేత. వారికేమి వచ్చెను? కుంతలదేశపురాజు కోపించెను.

---

65. త్వాపత్రయౌషధవరస్య తవస్మితస్య నిశ్వాసమందమరుతా నిబుసీకృతస్య।
ఏతే కడంగరచయా ఇవ విప్రకీర్ణా జైవాతృకస్య కిరణాజగతి భ్రమంతి॥

66. కాళింది బ్రూహి కుంభోద్భవ జలధి రహం నామగృహ్ణాసి కస్మాత్
శత్రోర్మే నర్మదాహం త్వమపి వదసి మే నామ కస్మాత్సపత్న్యాః।
మాలిన్యం తర్హి కస్మా దనుభవసి మిళత్కజ్జలై ర్మాళవీనాం
నేత్రాంభోభిః కిమాసాం సమజని కుపితః కుంతలక్షోణి పాలః॥

ఇచట వారి కేమినచ్చె నని మాళవాంగనల రోదన కారణ మడుగ వారిప్రియ మరణరూపకారణమునుజెప్పక కుంతలుఁడు కోపించెనని ప్రియ మరణమునకుం గారణమును జెప్పుటచేఁ గారణ నిబంధనాప్రస్తుత ప్రశంస. మాళవదేశమున కేగిన కుంతలరాజు వారిని జయించెనా? యని యడుగ వారి మరణానంతరమున జరిగిన జలధి నర్మదాప్రశ్నోత్తర రూపకార్యము జెప్పఁబడినచో నిచటనే కార్యనిబంధనయు నగును. కారణనిబంధన యందు ప్రశ్న శాబ్దము. ఇందు ప్రశ్న మార్థము నని భేదము.

28. ప్రస్తుతాంకురాలంకారము.

ప్రస్తుతవర్ణనము ప్రధానమగు ప్రస్తుతాంతరమును వ్యంజింపఁ జేసినచోఁ బ్రస్తుతాంకురమగును. ఉ॥ భృంగమా! మాలతి యుండఁ గంటకవిశిష్ట మగు కేతకి కొఱ కేల యాసపడుదువు?

ఎచట వర్ణ్యమాన మగుప్రస్తుతముచే నభిమత మగు వేఱొక ప్రస్తుతము తోచునో యచటఁ బ్రస్తుతాంకురము. ఉత్తరవాక్య ముదాహరణము. ఇచట ప్రియతమునితో నుద్యానమున విహరించు నొకయువతి భృంగమునుగూర్చి యిట్లు చెప్పెను. కావున వాచ్యార్థము ప్రస్తుతమయ్యెను. పిలువరానిభృంగమును బిలుచుటచే వాచ్యము కాకపోవుటవలన నప్రస్తుతమెయగు వాచ్య మిచట స్వసదృశమగు ప్రస్తుతమును బోధించుటకై చెప్పఁబడిన దనుటకు వీలులేదు. మార్గ్యాదికముచే భృంగాదులం బిలుచుట, లోకమందు కలదు కావున. పథిక శాఖోటక తరువుల సంభాషణము.

ఓయి! నీవెవరవు? చెప్పుచున్నాను. నన్ను దృష్టశూన్య మగు శాఖోటకముగా నెఱుంగుము. వైరాగ్యముతో చెప్పుచున్నట్లున్న దే? బాగుగా గ్రహించితివి. ఎందు

[67] చేత నీవైరాగ్యము? ఇక్కడ దారికెడమవైపున వట వృక్ష మున్నది. పాంథులు దాని నన్నివిధముల సేవింతురు. దారిలోనున్నను నానీడకూడ పరోపకారి కాజాల కున్నది. (దానిమీఁద దయ్యము లుంటఁగాఁబోలు)

అనుచో చేతనాచేతన ప్రశ్నోత్తరమువలె తిర్యక్కులం బిలుచుటయు నసంభావితము కాకపోవుటంబట్టి, ఇట్లు ప్రస్తుతము వాచ్యార్థము నగు భృంగోపాలంభనముచేఁ గ్రూరులు చుట్టుకొనియుంటచే దుష్ప్రాప యగు పరవనితతోడఁగాని, విటసర్వస్వాపహరణ శీలయగుటచే పొందరాని వేశ్యతోఁగాని కంటకములతో వ్యాప్తమగు కేతకితో సదృశయగు దానితోఁ బ్రవర్తించు ప్రియతము నుద్దేశించి కులాంగన, సౌందర్యాభిమానవతియునగు వక్త్రి చేసిన యుపాలంభము తెలుపఁబడుచున్నది. మఱియు,

[68] ఓభ్రమరమా! రారావు నోర్చు సుమనోలతలం దంత వరకు లోల మగు మనసును సంతోషపెట్టుము. బాలయు నజాతరజస్కయు నగు నవమల్లికా కలిక నకాలమున వ్యర్థముగ నేలపీడింతువు?

ఇచటను నుద్యానమధ్యమునఁ జరించుచున్న భృంగమునుగూర్చిన యుపాలంభ మగుటచే వాచ్యార్థముకూడఁ బ్రస్తుతము. ఇదియుఁ బ్రౌఢాంగనలుండగా బాలికను రతికై బాధించు కామి వినుచుండగా

67. క స్త్వం భోః కథయామి దైవహతకం మాం విద్ధి శాకోటకం
వైరాగ్యాదివ వక్షి సాధువిదితం కస్మా దిదం కథ్యతే।
వామేనాత్ర వట స్తమధ్వగజన స్సర్వాత్మనా సేవతే
న చ్ఛాయాపి పరోపకారకరిణీ మార్గస్థితస్యాపి మే॥

68. అన్యాసు తావదుపమర్దసహాసు భృంగ
లోలం వినోదయ మనస్సుమనోలతాసు।
బాలామజాత రజసం కలికామకాలే
వ్యర్థం కదర్థయసి కిం నవమల్లికాయాః॥

నొకానొక విదగ్ధ చెప్పుటచే నాకామింగూర్చి యుపాలంభము తెలియు చున్నది. మఱియు

[69] ఈనళిని కాదంబచంచుక్షతమగు కోశద్వంద్వమును ధరించు చున్నది. ఈచూతలత పుంస్కోకిలాస్వాదిత మగు కిస లయమును ధరించుచున్నదని దీర్ఘికాతటమం దొకరితో నొకరు చెప్పుకొనుచున్న సఖులవాక్యమును విని, యా యువతి కొంగుతోఁ గుచతటమును, గరమున నోష్ఠమును గప్పుకొనెను.

ఇచట ఈ యని నళినీవ్యక్తివిశేష నిర్దేశముచేతను దిగుడు బావి యొద్దున అనుమాటచేతను వాచ్యార్థము ప్రస్తుతమగుట స్పష్టము. ప్రస్తుతాంతరమున్ను వాక్యోత్తరభాగమందు కవిచే స్వయముగనే వెల్ల డింపఁబడినది.

ఇందులో మొదటి రెండుదాహరణములందు నన్యాపదేశ ధ్వని యని లోచనకారుఁ డనెను. (దానినే చెప్పుచున్నాఁడు) అప్రస్తుత ప్రశంసలో వాచ్యార్థ మప్రస్తుతముకావున వర్ణనీయము కాకపోవుటచే నచట నభిధ పర్యవసన్నము కాకపోగా నభిధచే ప్రస్తుతార్థ మభివ్యక్త మగుట యలంకారము. ఇచటనో, వాచ్యము ప్రస్తుత మగుటచే నభి ధాశక్తి సమాప్తి నొందగా నర్థసౌందర్యబలముచే నభిమతార్థము వ్యక్త మగుట ధ్వనియే యగును. నిజమున కిదియు నలంకారమేకాని ధ్వని కాదని చిత్రమీమాంసయందు [70] వ్యవస్థ చేయఁబడినది.

69. కోశద్వంద్వమియం దధాతి నళినీ కాదంబచంచుక్షతం
ధత్తే చూతలతా నవం కిసలయం పుంస్కోకిలాస్వాదితం ।
ఇత్యాకర్ణ్య మిథస్సఖీజనవచస్సా దీర్ఘికాయాస్తటే
చేలాంతేన తిరోదధే స్తనతటం బింబాధరం పాణినా ॥

70. వాచ్యము ప్రస్తుత మయ్యు నదే ముఖ్యమను తాత్పర్యము లేక పోవు టచే నభిధ సమాప్తము కాకపోవుటంబట్టి యలంకారమే యని.

తృతీయోదాహరణ మలంకారమగుటలో నెవనికి నభ్యంతరము లేదు. ధ్వనికారుఁడు చెప్పియున్నాఁడు.

శబ్దార్థశక్తిచే సంపాదితమయ్యు వ్యంగ్యార్థమును గవి తిరిగి యెచట స్వోక్తిచే వెల్లడించునో యది ధ్వనికంటె వేఱగు నలంకారమే యని. ఇవి సారూప్యనిబంధనోదాహరణములు.

సంబంధాంతర నిబంధనములగు ప్రస్తుతాంకురములఁగూడ వాచ్యవ్యంగ్యము లతికష్టమునఁ బ్రస్తుతము లగుటచే నుదాహరింపఁదగిన వానిని దిఙ్మాత్రముగ నుదాహరించుచున్నాఁడు.

[71] ఉ॥ ఓకన్నులారా! శివరాత్రి సమీపించుచున్నది. మీరా
రప్రమత్తములై మెలకువగ నుండుఁడు. మీదగ్గర
మీవంటి మిత్రుఁడొకఁ డుదయింపఁగలఁడు.

ఇచట శివసారూప్యమువలెనే దానిలో నేకదేశమగుటచే నుదాహరణమందు వాచ్యమగు లలాటలోచనముకూడ శివరాత్రిమాహాత్మ్యప్రయుక్తమగుటచే వర్ణనీయము కావున తద్ద్వారముగ శివసారూప్య మంతయు గమ్యము. (ఇచట నేకదేశ్యేకదేశభావము సంబంధము.) మఱియు,

[72] ఓసర్వమంగళా! కేశపాశపు చీకటికాంతి పుంజముచే బందీ
కృత మగు బాలార్కకిరణముంబోలె నున్న సింధూరమును

---

71. రాత్రిశ్శివా కాచన సన్నిధత్తే విలోచనే జాగ్రతమప్రమత్తే ।
సమానధర్మా యువయోస్సకాశే సఖా భవిష్యత్యచిరేణ కశ్చిత్ ॥

72. వహంతీ సింధూరం ప్రబలకబరీ భారతిమిర
త్విషాం బృందైర్బందీకృతమివ నవీనార్కకిరణం
తనోతు క్షేమం నస్తవ వదనసౌందర్యలహరీ
పరీవాహస్రోతస్సరణిరివ సీమంతసరణిః ॥

ధరించునదియు నీవదన సౌందర్యలహరీ నిర్గమనమార్గ
మనునట్లున్న నీపాపట మాకు క్షేమముఁ గలిగించుఁగాక.

ఇచట వర్ణనీయ మగుటచేఁ బ్రస్తుతమగు పాపటను వదనసౌందర్య తరంగములకు నిర్గమనమార్గము (పొల్లుకలింగలు) గ నుత్ప్రేక్షించుటచే నిండు చెరువువలెఁ దూముకుఁ గారణమై తనచోట నిముడని సౌందర్య సమృద్ధి తోఁచుచున్నది. వదనసౌందర్యముకూడ వర్ణనీయమగుటచేఁ బ్రస్తుతమే. మఱియు,

[73]అంగసంగి యగు నంబుజకాండము భృంగకాంతి నొందు
చున్నది. శ్వాసానిలమువలన నాసామౌక్తిక మింద్ర
నీలమణి యగుచున్నది. కుచములం దుంచిన కర్పూరము
కూడ దీపమగుచున్నది. కరములందు ధారగఁబోసిన
నీరు కాలిన యినుమునందలి నీటివలె హరించుచున్నది.

ఇచట నాయికావిరహాసహత్వాతిశయమును బ్రకటించుటకై సంతాపవత్కార్యములగు మృణాళమాలిన్యాదులును వర్ణనీయములుగ వివక్షింపఁబడుటచే వానిమూలమున సంతాపము గ్రహింపఁదగినది.

ఏకావ్యమునఁ గార్యమూలమునఁ గారణబోధ గూర్పబడునో యచట ననుమానాలంకారమేకాని యప్రస్తుతాంకురాప్రస్తుతప్రశంసలుండవు ఎట్లన,

పీనస్తన జఘనముల సంగమున నుభయభాగములందు

---

73. అంగాసంగి మృణాళకాండమయతే భృంగావళీనాం రుచిం
నాసామౌక్తిక మింద్రనీలసరణిం శ్వాసానిలాద్గాహతే।
దత్తేయం హిమవాలుకాపి కుచయోర్ధత్తే క్షణం దీపతాం
తప్తాయః పతితాంబువత్కరతలే ధారాంబు సంలీయతే॥

వాఁడినది, సన్ననినడుము తగులక నడుమువఁ బచ్చినిది, చిక్కినచేతులచలనములచేఁ జెదరిన రచనఁకలదియు నగు నీ తామరాకుసెజ్జ కృశించిన సాగరికా సంతాపము నూహింపఁజేయుచున్నది.[74]

29. పర్యాయోక్తము.

గమ్య మగు విషయమును వేఱువిధముగఁ జెప్పుట పర్యాయోక్తము. ఉ॥ రాహువధూకుచముల వ్యర్థమొనరించినవానికి నమస్కారము.

గమ్యముగ వివక్షింపఁబడినదానినే వివక్షితరూపముకంటె సుందరతరమగు రూపాంతరముతోఁ జెప్పుట పర్యాయోక్తమగును. ఉత్తరవాక్యముదాహరణము. ఇచట భగవంతుఁడు వాసుదేవుఁడు తన యసాధారణరూపముతో గమ్యుఁడై యాతఁడే రాహువధూకుచ వైయర్థ్యకారకత్వరూపమగు రూపాంతరముతోఁ జెప్పబడెను. మఱియు,

[75]ఎవనిపాదము లోకమును జూచునో యాలోక మెవని పాదమును జూడదో వారిద్దఱు జగద్గురు వగు నీవిద్య నెఱుఁగరు.

ఇందు గౌతమ పతంజలులు తమ యసాధారణరూపముల గమ్యులై రూపాంతరములతోఁ జెప్పఁబడిరి. మఱియు,

---

74. పరిమ్లానం పీన స్తనజఘనసంగాదుభయత
స్తనోర్మధ్యస్యాంతః పరిమిళనమప్రాప్య హరితం।
ఇదం వ్యస్తన్యాసం ప్రశిథిలభుజాక్షేపవలనైః
కృశాంగ్యాస్సంతాపం వదతి నళినీపత్రశయనం॥

75. లోకం పశ్యతి యస్యాంఘ్రిః స యస్యాంఘ్రిం న పశ్యతి।
తాభ్యామప్యపరిచ్ఛేద్యంవిద్యా విశ్వగురోస్తవ ॥

[76]ఓనల! నీకటికి డోఁదము శిరీషకోరకపు మూర్ధవాభిమానము సణఁచు నీపాదముల నెంతదూరము ప్రయాసపెట్టఁ దలఁచినది? తెలుపుము.

ఇచట నెంతదూర మేగఁదలంపను గమ్యమాన విషయమే పాదముల నెంతదూరము ప్రయాసపెట్టదలంపు అనువిధముగఁ జెప్పబడినది. మఱియు

[77]ఎవని కంబుధి నిషంగము. లోకప్రసిద్ధులు వ్యాసాదు లెవని వాహనముల వహింతురో పాతాళమెవనికి భూషణముల పెట్టె, ఆకాశము పూదోట, ఇంద్రాదులు శాటీపాలురు మదనుఁడు చందనతరువు నగునో యట్టి దేవతాసార్వ భౌమునకు నమస్కరించు చున్నాను.

ఇచట నెవనికి వేదములు వాహనములు, నాగములు భూషణములు నిత్యాది ఆయావాక్యార్థముల వివక్ష కలుగుచుండగా వేదత్వాద్యాకారమున వ్యంగ్యములే యగు వేదాదులు వ్యాసాది శిక్షణీయత్వాది రూపమునఁ జెప్పఁబడినవి. ఇంతేకాక దేవతాసార్వభౌముఁ డగుటను స్పష్టపఱచుటకు విశేషణవిశేష్యభావవ్యత్యాసముచేఁ దెలుపఁబడినవి.

ఈవిషయమున నలంకారసర్వస్వకారుఁడును "గమ్యమునే వేఱువిధముగఁ జెప్పుట పర్యాయోక్తము" అను నీ సంప్రదాయాగత లక్షణమునే యంగీకరించెను, కాని

---

76. నివేద్యతాం హంత సమాపయంతౌ శిరీషకోశమ్రదిమాభిమానం।
పాదౌ కియద్దూరమిమౌ ప్రయాసే నిధిత్సతే తుచ్ఛదయం మనస్తే॥

77. దేవం వందే శరధి శరధిం దేవతాసార్వభౌమం
వ్యాసప్రష్ఠా భువనవిదితా యస్య వాహాధివాహాః।
భూషాపేటీ భువనమతలం పుష్కరం పుష్పవాటీ
శాటీపాలాశ్శతమఖముఖాశ్చందనద్రుర్మనోభూః॥

[78] ఎవఁడు చక్రపుదెబ్బయను కఠినశాసనముచేతనే రాహు
వధూజనమునకు రతోత్సవము నాలింగనాది శూన్య
ముగను జుంబనమాత్ర శేషముగను జేసెను.

---

78. చక్రాభిఘాతప్రసభాజ్ఞయైవ చకార యో రాహువధూజనస్య।
ఆలింగనోద్దామవిలాసవంధ్యం రతోత్సవం చుంబనమాత్రశేషమ్॥

ఈ పద్యవిషయమున ఉద్భటానందవర్ధనాభినవగుప్తమమ్మటరుయ్యక దీక్షిత జగన్నాథాద్యాలంకారిక బృందమునకు పర్యాయోక్తాలంకారమే యభిమతము. దానిలక్షణముకూడ "వ్యంగ్యమును సుందరమగు భంగ్యంతరముతో శబ్దశక్తిచేఁ దెలుపుట, యనియే.

ఈ విషయమున నప్పయదీక్షితు డిట్లుచెప్పెను.

ఈ పద్యమున భగవంతునియందు రాహువధూసురత కర్మకాలింగన రహితచుంబనమాత్ర శేషకర్తృత్వము వాచ్యము. వాసుదేవత్వము వ్యంగ్యము. అభినవగుప్తాలంకార సర్వస్వకారాది ప్రాచీనులన్ననో! లక్షణమును లక్ష్యమును కష్టముగ నన్వయించిరి. వారు చెప్పినట్లు రాహుశిరశ్ఛేదాదికము వ్యంగ్యమన్నచో ప్రస్తుతముచే నింకొక ప్రస్తుతము తోఁచినచో ప్రస్తుతాంకురమని నేను కల్పించిన ప్రస్తుతాంకురమే యగును. వాచ్యవ్యంగ్యములు రెండును ప్రస్తుతములే కనుక వాసుదేవత్వము వ్యంగ్యమన్న పర్యాయోక్తమగును. ప్రాచీనులు వృథాశ్రమనొందిరిఅని.

దీనికి జగన్నాథుని జవాబేమిటంటే ?

వాసుదేవత్వ మెప్పటికి వ్యంగ్యముకాదు. 'ఎవఁడు......ఒనరించెనని' యచ్ఛబ్దవాచ్యమగు వాసుదేవుఁడు విశేషణమగుటచే వాసుదేవత్వము వాచ్యమే యగుటవలన. శబ్దశక్తిప్రతిపాదితమగుదానికెట్లును వ్యంగ్యత్వ మిష్టముకాదు. కావుననే ప్రాచీనులు క్లిష్టగతినవలంబించుట:- ఎట్లన ? అభినవగుప్తుఁడు ధ్వన్యాలోకలోచనమున నుద్భటోక్తమగు "అన్యవిధమున, జెప్పఁబడునది పర్యాయోక్తము" ను లక్షణమును జూపి దానియర్థ మిట్లు వివరించెను. చెప్పఁబడుననుమాటచే (అభిధీయత ఇత్యుక్త్యా) అన్యము=వాచ్యముకంటె నన్యము అని యర్థము.

అను ప్రాచీనోదాహరణమునుమాత్రము వేఱుగా సమన్వయించెను. రాహువధూగతమగు విశిష్టరతోత్సవముచే దత్కారణమగు రాహుశిర శ్ఛేదము గమ్యమగుచున్న దని.

అన్యవిధమున్ను=వాచ్యముకంటె వేఱగు వ్యంగ్యమే. అన్యవిధమున ననుచో తృతీయార్థ ముపలక్షణము:- ఇంతకు వ్యంగ్యోపలక్షితమగుచుఁ జెప్పఁబడినది పర్యాయోక్త మని ఫలితార్థము. వ్యంగ్య ముపలక్షణమ గుటచే ప్రధానముకాదుకనుక వాచ్యమే చమత్కారి యగుటచే ప్రధాన మగుటవలన ధ్వనికంటె విలక్షణమగు పర్యాయోక్తమని. ఇచట వ్యంగ్య మేమన దానినతడె యచటనె చెప్పెను. ఇచట వాసుదేవ ప్రతాపము వ్యంగ్యముగ వివక్షింపఁబడినది కాని యది చమత్కారి కాకపోవుటచే పర్యాయోక్తమేయగునని.

ఏతావతా దీక్షితులవారుచెప్పిన వాసుదేవత్వము వ్యంగ్యమను విషయము అభినవగుప్తపాద పర్యంతమగు ప్రాచీనుల కెవరికి నభిమతము కాదనుట స్పష్టమే. వాసుదేవత్వము "ఎతడు...చేసెన"ని యచ్ఛబ్ద వాచ్యమగుటవలన, వ్యంగ్యముకాఁదగదని తేలుటచేతనే వారు క్లిష్టగతి నవలంబింపవలసి వచ్చెను.

అలంకార సర్వస్వకారుడును "గమ్యమునుగూడ వేఱువిధమున నభిధానము పర్యాయోక్తము" అని లక్షణమును జెప్పి పిమ్మట నిట్లు శంకించుకొని సమాధాన మొసగెను. గమ్యమగుదానికే యభిధానము సంభవింపకుండుటవలన కార్యాదిద్వారమునసే చెప్పుట. యని అట్లు చెప్పుటచే "చక్రపుదెబ్బయను" ఇత్యాద్యుదాహరణమున వాచ్యము రాహువధూసురతము నాలింగనరహితముగను చుంబనమాత్ర శేషము గను జేయుట, దానికిఁ గారణము రాహుశిరశ్ఛేదము. అదే వ్యంగ్యము కాని దీక్షితోక్తమగు వాసుదేవత్వము కాదు. అది 'యెతడు' అను యచ్ఛబ్దవాచ్యము, ప్రకరణలబ్ధము నగుటవలన.

ఇట్లు మమ్మట పక్షమందును యచ్ఛబ్దవాచ్యుఁడు ప్రకరణలబ్ధుడు నగు భగవంతునియందు రాహువధూసురతచుంబన మాత్ర శేషకర్తృ త్వము వాచ్యము కాగా రాహుశిరశ్ఛేదకర్తృత్వమే వ్యంగ్యముకాని

ఏవంచ గమ్యమగుదానినే చెప్పుట యనులక్షణమున కసంభవము నాశంకించుకొని చెప్పుచున్నాడు. ఏది గమ్యమగునో దానికే శక్తిచే దీక్షితోక్తమగువాసుదేవత్వ మిదివరలోఁ జెప్పినకారణముననే వ్యంగ్యము కాదు. ఏవంచ దీక్షితులవారు సర్వప్రాచీనాలంకారి కాభిమతమునకు విరుద్ధముగనే చెప్పినట్లు తేలినది.

ఈ విషయమున చంద్రికాకర్త జగన్నాథుడు చెప్పినదానిని దూషించి దీక్షితులవారు చెప్పినదానిని సాధించుచున్నాఁడు. ఎట్లనః— పర్యాయోక్తములో విషయమగు వాసుదేవత్వరూపమున నవగమనము విశేషణమర్యాదాలభ్య మగుటచే సుందరము కాదనునది యాలోచింపనిమాట. ఎందుచేత? పర్యాయోక్తమున వ్యంగ్యముకంటె వాచ్యమే సుందరమగుట సర్వసమ్మతవిషయముకదా! ప్రకృతమందు వాచ్యమగు రాహువధూసురత చుంబనమాత్రశేష కర్తృత్వమునకే వ్యంగ్యమగు వాసుదేవత్వముకంటె చమత్కారిత్వ మిష్టమే యగును. వాసుదేవత్వము సుందరము కానేకాదు. వాసుదేవత్వమే సుందరమైనచో ధ్వనియే యగునుకాని పర్యాయోక్తాలంకారము కానేకాదు. అలంకారసర్వస్వ ఖండనప్రవృత్త మగుదీక్షితగ్రంథమునకు అలంకారసర్వస్వగ్రంథవిరోధ ముసు జూపుట మంచిదికాదు.

ఇంతేకాక అలంకారసర్వస్వమును దీక్షితు డనుసరించె ననుటయు మోసగింపే దీక్షితులవారు "కువలయానందారంభమునఁగాని చిత్రమీమాంసారంభమునఁగాని సర్వస్వగ్రంథవిరుద్ధముగ నేమియు చెప్పనని ప్రతిజ్ఞ చేసిరా? ఇంతియకాదుసరికదా! తన యభిమతమును మాత్రమే యంగీకరించుచు విరుద్ధాంశమును ఖండించుచునే వచ్చిరి. అందువలన జగన్నాథోక్తములు దూషణములే కావు. అని

ఈచంద్రికాకారుడగు వైద్యనాథుడు చెప్పినదంతయు బాగున్నది కాని సర్వప్రాచీనానభిమతముకావున వాసుదేవత్వము వ్యంగ్యముకాదన్న జగన్నాథునిదూషణమునకు సమాధానము చెప్పక దానికి వ్యంగ్యత్వము సాధింపకయే వాసుదేవత్వరూపవ్యంగ్య మసుందరమన్న దానినిమాత్రమే గ్రహించి యుప్పాపత్తి చెప్పుట యేమిన్యాయమో ఊహింపరాదు.

బోధనము సంభవింపకపోవుటవలన కార్యాదిద్వారముననే యభిధానము లక్షణమందు వివక్షింపఁబడినదని లక్షణమునుగూడ క్లిష్టముగ సమన్వ యించెను.

లోచనకారుఁడగు అభినవగుప్తపాదుఁడును "వేఱువిధమునఁ జెప్పఁ బడునది పర్యాయోక్తము"ను నీలక్షణమునే యంగీకరించి దాని యుదా హరణమందును వాచ్యమగు కార్యముచేఁ గారణమును వ్యంగ్యముగఁ జూపి యందు లక్షణమును లక్ష్యనామమును క్లిష్టముగ సమన్వయించెను. వాచ్యముకంటె నన్యవిధమగు వ్యంగ్యముతో నుపలక్షితమగుచు నేది చెప్పఁబడునో యది (వ్యంగ్యోపలక్షిత మగుచుఁ జెప్పఁబడునది) పర్యా యమగు = ప్రకారాంతరమగు, వ్యంగ్యముతో నుపలక్షితముగఁ జెప్పఁ బడునది పర్యాయోక్తమని,

ఈక్లేశమంతయు నెందులకో యెఱుంగము. గమ్యమగునదే రూపాంతరమున వాచ్యమగుటయుండెనో యుదాహరణములు చూపఁ బడినవి కదా! 'చక్రపుదెబ్బయందలి కఠినశాసనముచే' నను ప్రాచీనో దాహరణముకూడ స్వరూపముతో గమ్యమగు భగవంతునికి విశిష్ట రతోత్సవకారిత్వరూపముతో నభిధాన ముండుటచేఁ జక్కఁగ సమన్వితమే యయ్యెను. అందు రాహుశిరశ్ఛేదమే గమ్యమన్నచోఁ బూర్వోక్త రీతిగఁ బ్రస్తుతాంకురమే యగును.

ప్రస్తుత మగు, రాహుశిరోమాత్రావశేషముచే నాలింగము వంధ్యత్వాద్యాపాదనరూపము వాచ్యము నగు భగవద్రూపాంతరము ఉపపాదితము కాగా నావాచ్యముచే వాసుదేవత్వరూపముతో భగవ ద్దవగమనము పర్యాయోక్తమునకు విషయము.

సుందర మగువ్యాజముచే నిష్టమును సాధించుకొనుటయుఁ
బర్యాయోక్తమగునందురు. నేను చూతలతను జూచుట
కేగుచున్నాను. మీ రిద్దఱు నిచట నుండుఁడు.

ఇచట నాయికను నాయకునితోఁగూర్చి మాతలతా దర్శనవ్యాజమున వెళ్లుచున్నసఖి వారికి స్వేచ్ఛాసంపాదన మను నిష్టమును సంపాదించుట పర్యాయోక్తము. మఱియు,

[79] ఓరాధ! నీయొడిలోదాచిన నాబంతి నిమ్మని యామె
నీవిని విప్పుచున్నకృష్ణుఁడు మీకు సంతసము నిచ్చుఁగాక.

మొదటి యుదాహరణమున నితరులయిష్టమును సాధించుట. ఇచటనో! బంతి యున్నదా? యని పరీక్షించుటకు కోకముడి విప్పుట యనువ్యాజముతో తనకోరికను నెరవేర్చుకొనుట, ఇదిభేదము.

30. వ్యాజస్తుతి.

నిందాస్తుతులచే స్తుతినింద లభివ్యక్తమైనచో వ్యాజస్తుతి
యగును స్వర్నదీ! నీకు వివేకమేది? పాపులఁగూడ
స్వర్గము నొందించు చున్నావు దూతి! మంచిది. మఱి
మంచిది. నాకై దంతములచేతను గోళ్లచేతను గాయ
పడితివి. ఇంతకంటె నేమిచేయవలయును?

నిందచే స్తుతి యభివ్యక్త మగుటకాని స్తుతిచే నింద వ్యక్త మగుట కాని వ్యాజస్తుతి యగును. స్వర్నదీ! నీకు వివేక మేది? ఇత్యాద్యుదాహరణమందు వివేకము లే దను నిందావ్యాజముచే గంగ సుకృతిని వలెనే పాతకినిఁగూడ స్వర్గము నొందించుచున్న దను వ్యాజరూపనిందచే గంగాప్రభావాతిశయస్తుతి, దూతి! మంచిదనునుదాహరణమందు నాకై మహాక్లేశ మనుభవించితి వను వ్యాజరూపస్తుతిచే నీవు క్రీడించుట కేగితివేకాని నాకొఱ కేగలేదు దూతికాధర్మవిరుద్ధకారిణి వగు నిన్నుగూర్చి సిగ్గగుచున్నది, అనునిందయు వ్యక్తమగుచున్నది. మఱియు,

---

79. దేహి మత్కందుకం రాధే పరిధానవిగూహితం ।
ఇతి విస్రంసయన్నీవీం తస్యాః కృష్ణో ముదేऽస్తు వః ॥

రాజ! నీశౌర్యమున నేమి? యుద్ధ మొనరింప నీ వొక
గుఱ్ఱము నెక్కఁగా నీశత్రువులు సప్తసప్తి(ఏడుగుఱ్ఱములు)
(రవి) సమారూఢులగుచున్నారు.

శివునియర్ధభాగమును హరియు నింకొకయర్ధము గిరిజయు
గైకొనిరి. దేవ! ఇట్లు భూతలమందు హరునిలేమి
కలుగగా గంగ సాగరమును శశికళ యాకసమును నాగ
ములు పాతాళమును బొందెను. సర్వజ్ఞత్వ మీశత్వము
నిన్ను, బొందెను. నన్ను భిక్షాటనము పొందెను.
(చిరకాలసేవితుఁ డగురాజునకు కవి చెప్పినవాక్యమిది)

ఇచట మొదటియుదాహరణమున సప్తసప్తిపదములోని శ్లేషమూల నిందావ్యాజముచే స్తుతి వ్యక్తమగుచున్నది. రెండవ యుదాహరణ మందు సర్వజ్ఞుఁడవు సర్వేశ్వరుఁడవు ననువ్యాజరూపరాజస్తుతిచే నాదు వైదుష్య దారిద్ర్యాదుల నన్నింటి నెఱింగియు నెక్కువగ నిచ్చి రక్షింపఁ గలిగియు నాకించుకయు నీవు. అనునింద వ్యక్తమగుచున్నది. ఇదంతయు నిందాస్తుతు లేకవిషయ మగుటలో నుదాహరణము.

భిన్నవిషయ మగుటలో నుదాహరణము. నిందచే స్తుతి వ్యక్త మగుట యెట్లన,

[80]వానర! నీవెవరు? రామరాజభవనమున సందేశహరుఁ
డను. వెనుక వచ్చి లంకఁ గాల్చిన హనుమంతుఁ డిప్పు
డెక్కడి కేఁగెను? ఇంద్రజిత్తుచేఁ గట్టఁబడె నని కపికులము
కొట్టితరిమివేయగా బెదరిన యావనమృగము హనుమం

80. కస్త్వం వానర రామరాజభవనే లేఖార్థసంవాహకో
యాతః కుత్ర పురాగతస్సహనుమాన్నిర్దగ్ధలంకాపురః ।
బద్ధో రాక్షససూనునేతి కపిభిస్సంతాడితస్తర్జితః
స వ్రీడాత్తపరాభవో వనమృగః క్వాస్తీతి న జ్ఞాయతే ॥

తుఁడు సిగ్గుచే పరాభూతుఁడై యెక్కడి కేఁగెనో యెఱుఁగ రాదు.

ఇచట హనుమన్నిందచే నితరవానరస్తుతి వ్యక్తము. స్తుతిచే నిందాభివ్యక్తి యెట్లన,

[81] ఓకురంగమ! మాటిమాటికి ధనికులమోము చూడవు. వారి గరువపు పలుకులు వినవు. ఆసతో వారికడ కేగవు. సకాలమున గరికపరకలం దిని నిద్ర వచ్చినపుడు నిద్రింతువు. అట్లుండుటకు నీ వెక్కడేమితప మొనరించితివో నాకుఁ జెప్పుము.

ఇచట కురంగస్తుతిచే రాజసేవచే ఖిన్నుఁడగు తనయొక్కనింద వ్యక్తమగుచున్నది. ఇది యప్రస్తుతప్రశంసాపిశేష మని యలంకారసర్వస్వకారుఁ డనెను. అందుచేత నేకదా! (దీనికి బోధింపఁబడుచున్న దను ముందుపదముతో నన్వయము) సారూప్యనిబంధనాప్రస్తుత ప్రశంసోదాహరణాంతరము వైధర్మ్యముతోఁగూడఁ జూడఁబడుచున్నది. ఎట్లన,

సౌగంధిక కల్హార సంబంధులు సుఖశీతలములు నగు నీవనవాయువులు అడ్డులేక యిందీవరశ్యాముని రాముని సేవించుచున్నవో యవి ధన్యములుకదా!

ఇచట వాయువులు ధన్యము లను నప్రస్తుతార్థమువలన నే నధన్యుఁడ నని వైధర్మ్యముచేఁ బ్రస్తుతార్థము ప్రతీయమాన మగుచున్న దని బోధింపఁబడినది.

దండి యీసారూప్య నిబంధనయే అప్రస్తుతప్రశంస కాని కార్య

81 యద్వక్త్రం ముహురీక్షసే న ధనినాం బ్రూషే న చాటూన్మృషా
నైషాం గర్వవచశ్శృణోషి. న చ తాన్ప్రత్యాశయా ధావసి ।
కాలే బాలతృణాని ఖాదసి పరం నిద్రాసి నిద్రాగమే
తన్మే బ్రూహి కురంగ కుత్ర భవతా కింనామ తప్తం తపః ॥

కారణభావాదినిబంధన యగునది యప్రస్తుతప్రశంస కాదు. అని యిట్లుదాహరించెను.

> ఆసమయమునందలి స్తుతి యప్రస్తుతప్రశంస యగును.
> వనమందు హరిణములు పరులసేవింపక యప్రయత్నలబ్ధ
> ము లగు జలతృణాది వస్తువులతో సుఖముగ జీవించు
> చున్నవి.

రాజానుసరణ క్లేశముచే దుఃఖితుఁ డగునభిమానిచే నిచట నప్రస్తుతమే యగు నీమృగవృత్తి కొనియాడఁబడుచున్నది.

నిజమున కిచట వ్యాజస్తుతి యగుటే యుక్తము. స్తుతిచే నిందాభివ్యక్తి యను యప్రస్తుతప్రశంసకంటె విశేష ముండుటంబట్టి. అటుకానిచోఁ బ్రసిద్ధవ్యాజస్తుత్యుదాహరణములందును నప్రస్తుతము లగు నిందాస్తుతులచే బ్రస్తుతము లగు స్తుతినిందలు గమ్యము లయినంత మాత్రమున వ్యాజస్తుతి యంతయు నప్రస్తుతప్రశంసయే కావలసివచ్చును.

[82]ఏవంచ ఈవిధముగ నెచట నొకదానిస్తుతివివక్షచే మఱియొక దాని స్తుతి చేయఁబడిన నచటను వ్యాజస్తుతియే యగును. అన్యస్తుతి వ్యాజముచేఁ దదన్యస్తుతి యను నర్థానుగమ ముండుటవలన. ఎట్లన,

> తరుణీ! యీశుకశాబక మేకొండమీఁద నేమిపేరిటి తప
> మొనరించెనో ! నీయధరారుణ మగు దొండపండును
> గొరుకుచున్నది.

ఇచట శుకశాబకస్తుతిచే నాయికాధరసౌభాగ్యాతిశయస్తుతి యభివ్యక్త మగుచున్నది.

---

82. శిఖరిణి క్వనునామ కియచ్చిరం కిమభిధానమసావకరోత్తపః ।
తరుణి యేన తవాధరపాటలం దశతి బింబఫలం శుకశాబకః ॥

1

31. వ్యాజనింద.

ఒకని నిందచే మఱియొకనికి నింద గమ్యమైనచో వ్యాజనింద యగును. ఉ॥ ఓబ్రహ్మదేవుఁడా! పూర్వ మెతఁడు నీతల నొకదానినే హరించెనో అతఁడు నింద్యుఁడు.

ఇచట దారుణపరిణామము కల సంసారమును బ్రవర్తింపఁజేయువిధి యొక్కనింద హరనిందచే నభివ్యక్తమై వ్యాజనింద యగుచున్నది. మఱియు,

ఓకాకమా! నీ వఱచుకొనుము. నీత ప్పేమున్నది? సహకారతరువున సరళమగు కోకిలతో సహవాస మొనరించిన విధియే విశేషముగ నిందింపఁ దగినవాఁడు.

ఈవ్యాజనింద యేయాలంకారికునిచేతను జెప్పఁబడకున్నను అన్యస్తుతిచే నితరునిస్తుతి వ్యక్తమగు నను నైదవవ్యాజస్తుతికిఁ బ్రతిద్వంద్వి యగును.

ఓయి! అన్యస్తుతిచే నన్యస్తుతి అన్యనిందచే నన్యనిందయు గమ్యమగుచోట వ్యాజస్తుతి వ్యాజనిందాలంకారముల నంగీకరించినచో స్తుతినిందారూప అప్రస్తుతప్రశంసోదాహరణములందు అప్రస్తుతప్రశంస చెప్ప వీలులేదు. ఆయుదాహరణములుకూడ వ్యాజస్తుతి వ్యాజనిందావిషయములగుటవలన నన్నని చెప్పుచున్నాఁడు. (వేఱుచోటఁ బ్రసిద్ధమగు నలంకారద్వయ మొకచో కలియుట దోషము కాదనిసమాధానము చెప్పుచున్నాడు.) స్తుతి నిందారూప మగు నప్రస్తుతవృత్తాంతమువలన సరూపవృత్తాంతము ప్రతీయమాన మగు "లోపల నెక్కువఛిద్రములు" ఇత్యాది స్థలమందు, లబ్ధావకాశ యగు సారూప్యనిబంధనాప్రస్తుతప్రశంస యిచటను నున్నచో దానిని వారింపరాదు.

అన్యస్తుతిచే నన్యస్తుతి యన్యనిందచే నన్యనిందయు ననువ్యాజస్తుతి వ్యాజనింద లుండిన నవియు స్వేచ్ఛగ నుండనచ్చును గాని యప్రస్తుత ప్రశంసను వీడ వీలులేదు. యద్యపి కాకమా నీవలుచుకొను మిత్యాది కావ్యమందు విధినిందచేత తన్మూల కాకనిందచేతను నవిశేషజ్ఞుండగు రాజుయొక్క నిందయు రాజుచే విద్వాంసునితో సమముగ గౌరవింపబడిన మూర్ఖుని నిందయు తోచుచుంటచే నచట సారూప్యనిబంధనా ప్రస్తుతప్రశంసయు నున్నది. అట్లుండినను నాయప్రస్తుతప్రశంస వ్యాజ నిందామూలమ్మ యగుటచే మొదట తోచిన వ్యాజనిందయు నచట వారింపరానిది. ఏవంచ యీయప్రస్తుతప్రశంస వ్యాజనిందామూలకము వ్యాజ నిందారూపము నగుటచేఁ జమత్కారాతిశయజనక మగును. ఇక్లే వ్యాజస్తుతిమూలకము వ్యాజస్తుతిరూపము నగు నప్రస్తుతప్రశంసయుఁ గనఁబడుచున్నది. ఎట్లన,

[83]లావణ్యధనవ్యయమును లెక్కచేయలేదు. గొప్పక్లేశమును బొందెను. ఉదాసీనుల (విటుల) హృదయము నందు చింతాజ్వరమును జనింపజేసెను. ఈదీనురాలు ననురూపరమణుఁడు లేకుంటచే చెడిపోయెను. (సౌమ్ముపోక, గొప్పప్రయాసపురాక, ప్రజలబాధ, నిరర్థకారంభము సిద్ధింప) ఈతలోదరినిసృజించు విరించి యేమి తలంచెనో కదా!

ఇచట నప్రస్తుతపు తరుణియొక్క సృష్టి నిందా వ్యాజముచేతను తరుణీ నిందావ్యాజముచేతను తరుణీ సౌందర్యప్రశంస, ప్రశంసనీయముగ కవిచే

83 లావణ్యద్రవిణవ్యయో న గణితః క్లేశో మహానార్జితః
స్వచ్ఛందం చరతో జనస్య హృదయే చింతాజ్వరో నిర్మితః।
ఏషాపి స్వగుణానురూపరమణాభావాద్వరాకీ హతా
కోఽర్థశ్చేతసి వేధసా వినిహితస్తన్వ్యామిమాం తన్వతా ॥

వివక్షింపఁబడిన స్వకాంత్వముయొక్క సృష్టి నిందావ్యాజముచేతను కవిత్వపు నిందావ్యాజముచేతను శబ్దార్థముల చమత్కారాతిశయ ప్రశంసయందు బర్యవసన్న మగును. యద్యపి ఈవాక్యమందలి వాచ్యార్థవిషయ మంత సమంజసముగాలేదు. ఈనికల్పములు (తలంపులు) వీతరాగునివని కల్పింప శక్యముకాదు. అతనియందు శృంగార ముండకపోవుటచే, రసమున కననుగుణ మగుటవలన, విరాగి కిట్టి విషయములందు బ్రవృత్తిలేకపోవుటవలనను. రక్తుని వనియుఁ దలంపరాదు. వానితలంపులందీ దీనురాలి కనుమత్నితవాక్యము చెడిన దనుసమంగళవాక్యము ననుచితములగుటవలన ననురూపరమణుఁడు లేకుంటచేననున దసలే తగని దగుటవలనను. నే నాతరుణికిఁ దగ నను తలంపు కూడ రాగి యగువాని కనుచితమే యగును గదా!

తథాపి వివక్షితమగు స్వకనితాసౌందర్యరూప ప్రస్తుతార్థమందసామంజస్య మించుకంతయు లేదు. వాచ్యార్థ మసమంజసముగానుండుటవలననే ప్రాచీను లీకావ్యము నప్రస్తుత ప్రశంసాపరముగ చెప్పిరి. (వాచ్యార్థ మసమంజసముగ నున్నను నప్రస్తుతప్రశంస యుపపన్నమగుటంబట్టి.)

32. ఆక్షేపాలంకారము.

తాను చెప్పినదానినే కొంచె మాలోచించి కారణము
చూపి నిషేధించుట నాక్షేప మందురు. ఉ॥ చంద్ర!
నిన్నుఁ జూపుము. వలదులే! ప్రియాముఖ మున్నది.

[84]ఇచటఁ గోరినచంద్రదర్శనము ప్రియాముఖ ముండుటచే ననవసరముగఁ దలంచి వలదులే! ఇత్యాదిచే సూచింపఁబడిన నిషేధ మాక్షేపము. మఱియు,

84. ఇచట కైమర్థ్యమును జెప్పుపంచమప్రతీపమునుగాఁ దలంచి దీనికి గతార్థతశంకింపరాదు. ఆకైమర్థ్యము నిషేధమునుకూర్చి కారణముకావున నప్రధానమగుటంబట్టి.

85 ఓకవివరులారా ! సాహిత్యసముద్రమును మధించుట వలనఁ గలిగిన కావ్యామృతమును రక్షింపుఁడు. కావ్యార్థచోరులు రాక్షసులవలె దాని నపహరించుట కధికమగుచున్నారు. పోనిండు ! అందఱు స్వేచ్ఛగ గ్రహింతురుగాక. కవీశ్వరుల కెక్కడను లోపములేదు. దేవతలు రత్నముల నెన్నిటినో యపహరించిన నిప్పటికి సముద్రుఁడు రత్నాకరుఁడేకదా !

ఇచట మొదటివాక్యమున ప్రార్థితమగు కావ్యార్థచోరులనుండి రక్షణ మును సముద్రగత రత్నరాశివలె స్వలిఖితార్థవైచిత్ర్యముల కక్షయ త్వము నాలోచించి నిషేధించుట ఆక్షేపము.

కొంతమంది నిషేధాభాసమునుగూడ నాక్షేపముగానే తలంతురు. ఉ॥ నేను దూతిని గాను. ఆమెతనుతాపము కాలానల సదృశముఁగ నున్నది.

అలంకార సర్వస్వకారాదులు కొందఱిట్లు చెప్పుచున్నారు. నిషేధ మాత్ర మాక్షేపము కాదు. ఏ నిషేధము బాధితమగుచు నర్థాంతర మందు బర్యవసాన మొందినదై కించిద్విశేషమును సూచించునో యది యాక్షేపము.

ఎట్లన దూతి చెప్పుచు నేను దూతిని కా నను నిషేధము బాధి తము కావున నాభాసరూపమై సంఘటనకాలమునకుఁ దగిన దొంగమా టల విడిచి నిజము చెప్పుటయందు బర్యవసాన మొందుచు నీవిప్పుడే

85. సాహిత్యపాథోనిధిమంథనోత్థం కర్ణామృతం రక్షత హేకవీంద్రాః ।
యత్తస్య దైత్యా ఇవ లుంఠనాయ కావ్యార్థచోరాః ప్రగుణీభవంతి ॥
గృహ్ణంతు సర్వే యదివా యథేచ్ఛం నాస్తి క్షతిః క్వాపి కవీశ్వరాణాం।
రత్నేషు లుప్తేషు బహుష్వమర్త్యైరద్యాపి రత్నాకర ఏవసింధుః ॥

వచ్చి నాయికను రక్షింపఁదగు నను విశేషమును సూచించుచున్నది. మఱియు,

> రాజేంద్ర! మేము సందేశహారులము కాము. జగత్కు-
> టుంబి వగునీ కిప్పుడు శత్రువెవ్వఁడు కనఁబడఁడు.

ఇచట సందేశహారులు చెప్పుచు మేము సందేశహారులము కామను నిషేధముభాధితమై సంధికాలమునకుఁ దగిన కైతవవచనములవీడుటచే యథార్థవాదిత్వమునఁ బర్యవసన్న మగుచు నీకు శత్రుభావముతోఁ జూడఁదగినవాఁడు లేఁడు. అందఱురాజులు భృత్యభావమున సంరక్షింపఁదగినవారే యను విశేషమును సూచించుచున్నది.

> విధి వ్యక్తమై నిషేధము తిరోహితము కాఁగా నదియు
> నాక్షేప మగును. మనోహర! నీవేఁగు మేఁగినచో
> నేనచటఁ బుట్టుదును.

ఇచట నీవేఁగుము. అనువిధి వ్యక్తము వల దనునిషేధము కప్పబడినది. కాంతుఁడేఁగు దేశమందు తనపుట్టుకను గోరుచుఁ దనమరణమును సూచించుటచే గమననిషేధ మంతర్భావితమైయున్నది. మఱియు,

> 86 నీయాత్ర నన్నెంతోకాలము బాధింపదు. నీ వేఁగదలఁ
> చిన నేఁగుము. సందేహమేల ?
> ఇచటను నన్నెంతోకాలము బాధింప దని తనమరణ
> సూచనముచే గమననిషేధ మంతస్స్థిత మయ్యెను.

33. విరోధాభాసము.

> విరోధ మాపాతరమణీయముగ భాసించినచో విరోధా
> భాసమగును. ఉ॥ తన్వీ ! హారములు లేనివయ్యు నీకుచ
> ములు హారులే యగును.

---

86. న చిరం మమ తాపాయ తవ యాత్రా భవిష్యతి ।
యది యాస్యసి యాతవ్యమలమాశంకయాపి తే ॥

ఇందు హారరహితములయ్యు హారులు=మనోహరము లను శ్లేష మూలకము విరోధాభాసము. మఱియు,

> [87]ఆనలుని వలని భయముచే శత్రురాజులవలె విరుద్ధధర్మములుగూడ భేదము (ఆశ్రయభేదము) వీడెను గాబోలును. అందుచే నానలుఁడోజముచే మిత్రజిత్తయ్యు నమిత్రజిత్తును చారదృక్కయ్యు విచారదృక్కును నయ్యెను.

విరోధ సమాధానరూపోత్ప్రేక్షాప్రధానము విరోధాభాస మని పూర్వముకంటె భేదము.

34. విభావనాలంకారము.

1. కారణములేకున్నను గార్యము పుట్టుట విభావన.

ఉ॥ లక్షకపూయకున్నను బదద్వయము రక్తముగనున్నది.

ఇచట లక్షకపూత యను కారణము లేకున్నను పదములందు రక్తిమ చెప్పఁబడినది. స్వభావసిద్ధ మగు రక్తవర్ణము పదములందుండుటచే విరోధము లేదు. మఱియు,

> త్రాగకుండగనే మదించినహంసలు కలది, సమ్మార్జనము లేకయే నిర్మలాకాశము, శుద్ధిచేయకయే నిర్మలోదకము నగు లోకము మనోహరముగ నుండెను.

ఇచట పానాదిప్రసిద్ధహేతువులు లేకున్నను మదాదికార్యములు కూర్పఁబడెను. వర్ణ్యమానశరత్సమయమే వానికి హేతువు కావున విరోధములేదు. మఱియు,

---

87. ప్రతీపభూపైరివ కిం తతో భియా విరుద్ధధర్మైరపి భేత్తృతోఝ్ఝితా ।
అమిత్రజిన్మిత్రజిదోజసా స యద్విచారదృక్చారదృగప్యవర్తత ॥

[88]సుందరికి జుట్టుముడుచుటచే సురభినఖమగు రాజకరముతో
బూనకుసుమమయ్యు లత వృంతాసక్త భ్రమర యయ్యెను.

ఇచట లతయందు పువ్వులు లేకున్నను తుమ్మెదలున్నట్లు చెప్పఁబడినది. ఆతుమ్మెదలుండుటకు కామినీకబరీసంక్రాంత సౌరభములగు నరపతినఖములసంబంధరూప మగుకారణాంతరము విశేషణద్వారమునఁ జూపుటచే విరోధములేదు.

2. కారణ మసమగ్రముగానున్నను కార్యోత్పత్తి యగు టయు విభావన యగును. ఉ॥ తీక్ష్ణములు కఠినములును కాని బాణములచే మదనుఁడు లోకమును జయించు చున్నాఁడు.

ఇచట లోకవిజయమును సాధించుటలోఁ గారణములగు బాణములకు తీక్ష్ణత్వాది గుణవైకల్యము వర్ణింపఁబడినది. మఱియు,

ఉపవనపవన కంపితములగు చూతచంపక రేణువులు దారి నడుచువారికన్నులం బడకున్నను వాని సాశ్రువులం జేయుచున్నవి.

ఇచట బాష్పోద్గమన హేతువుల కసమగ్రత్వము స్పర్శక్రియారాహిత్యమె.

ఈ రెండవ విభావనను దండి విశేషోక్తి యనెను. అందు మొదటియుదాహరణమున మన్మథ మహిమాతిశయ రూపవిశేషము, రెండవయుదాహరణమున చూతచంపక రేణువుల కుద్దీపకతాతిశయరూప విశేషమున్ను చెప్పఁబడుటంబట్టి మేము తీక్ష్ణత్వాదివైకల్యముకూడ విశిష్టకారణాభావరూప మగుటచే విభావనగాఁ జెప్పితిమి

88. వరతనుకబరీవిధాయినా సురభినఖేన నరేంద్రపాణినా।
అవచితకుసుమాపి వల్లరీ సమజని వృంతనిలీనషట్పదా॥

3. ప్రతిబంధకమున్నను కార్యోత్పత్తి యైనచో మూఁడవ విభావన యగును. ఉ॥ రాజా ! నీయసిభుజంగము నరేంద్రులనే కఱచుచున్నది.

ఇచల నరేంద్రులు విషవైద్యులు పాముకాటునడ్డగించు మంత్రౌషధులుకలవారు శ్లేషచేఁగ్రహింపఁబడిరి. కావున ప్రతిబంధకమున్నను కార్యోత్పత్తి అయ్యెను. మఱియు,

[89] 4. ఓరాజేంద్ర! నీప్రతాపతపనుఁ డాతపత్రములేనిశత్రుగణమును వీడి యాతపత్రమున్న శత్రుగణమునే తాపపెట్టుచున్నాడు. చిత్రము! కారణము కానిదానినుండి కార్యము పుట్టుట నాలవ విభావన. ఉ॥ ఈవీణానినాదము శంఖమునుండి పుట్టుచున్నది. ఏమి యద్భుతము!

ఇచట శంఖముగఁ గమనీయమగు కామినీకంఠము, వీణానాదముగ కామినీగీతమును నధ్యవసానము చేయఁబడుచున్నది. కావున నకారణమునుండి కార్యోత్పత్తి.

5. కార్యవిరుద్ధమగు కారణమునుండి కార్యము పుట్టుటయు నొకవిభావన యగును. ఉ॥ శీతాంశుకిరణములాతన్విని తాపపెట్టుచున్నవి. కష్టము.

ఇచట తాపనివర్తకము లగుటచే తాపవిరుద్ధములగు చంద్రకిరణములచేఁ దాపోత్పత్తి చెప్పఁబడినది. మఱియు,

---

89. చిత్రం తపతి రాజేంద్ర ప్రతాపతపన స్తవ ।
అనాతపత్రముత్సృజ్య సాతపత్రం ద్విషద్గణం ॥

[90] కుమారసూర్యుఁ డుదయింపఁగాఁ గువలయోల్లాసము నక్షత్రభాతియుఁ గన్పట్టుచున్నది. శత్రురాజకుమారుల పాణిపద్మములు ముణుచుకొనుచున్నవి. మఱియు,

[91] వివేకములేని కుచద్వంద్వము ముల్లోకముల బాధించుఁ గాక. శ్రుతిపరిచితికల కనుగవకు జనమారణ మనుచితము.

పూర్వోదాహరణములందు కారణము కార్యవిరోధియగుట స్వాభావికము. ఇచట నన్ననో శ్రుతి పరిచయరూపాగంతుకగుణమూలకము. ఇదియే భేదము.

6. కార్యమువలనఁ గారణ ముత్పన్నమగుట యాఱవ విభావన. ఉ॥ నీకరమనుకల్పవృక్షమునుండి కీర్తి సముద్ర ముదయించెను. మఱియు,

[92] కొండయందు లత పుట్టునుగాని యెప్పుడు లతయందుఁ గొండ పుట్టదుకదా! ఇప్పుడు దానికి విపరీతముగ నీకన కలతయందు గిరిద్వయ ముదయించెను.

35. విశేషోక్త్యలంకారము.

సంపూర్ణ కారణమున్నను గార్యము పుట్టకుండుట విశేషోక్తి. ఉ॥ మన్మథదీపము మండుచున్నను మనసునందు

---

90. ఉదితే కుమారసూర్యే కువలయముల్లసతి భాతి నక్షత్రం ।
ముకుళీభవంతి చిత్రం పరరాజకుమారపాణిపద్మాని ॥
నక్షత్రభాతి=నక్షత్రములకాంతి. అక్షత్రభాతి=రాజకులమునకుఁ బ్రకాశము లేమి. నక్షత్రభాతి, అక్షత్రభాతి, అనియుపదవిభాగము.

91. అవివేకి కుచద్వంద్వం హంతునామ జగత్త్రయం ।
శ్రుతిప్రణయినోరక్ష్ణోరయుక్తం జనమారణం ॥

92. జాతా లతా హి శైలే జాతు లతాయాం నజాయతే శైలః ।
సంప్రతి తద్విపరీతం కనకలతాయాం గిరిద్వయం జాతం ॥

స్నేహక్షయము కాలేదు. మఱియు,

సంధ్యయనురాగవతి, దివసమామె పురస్సరము, అట్ల య్యుఁగలయికలేదు. దైవగతి యతిచిత్రముకదా !

36. అసంభవాలంకారము.

ఒకకార్యము పుట్టునని తలంపనట్లువర్ణించుట అసంభవాలంకారము. ఉ॥ గోపబాలకుఁడు కొండ నెత్తునని యెవఁ డెఱుంగును ? మఱియు,

[93]ఈ సముద్రము నీటికి ముఖ్యస్థానము రత్నాకరము నని మేము దీనినాశ్రయించితిమి. కాని యింతలో నీముని (అగస్త్యుఁడు) దీనిని పుడిసిలించి వాడుపాఱుమకరాదులు కల్లున ట్లాచమించునని యెవఁ డెఱుంగును?

37. అసంగత్యలంకారము.

కార్యకారణములకు భిన్నదేశములందునికి విరుద్ధమగుచో నసంగతి యుండును, ఉ॥ జలధరములు విషముఁద్రావఁ బథికాంగనలు మూర్ఛ నొందిరి.

ఏకార్యకారణములకు వేఱుచోనునికి విరుద్ధమగునో వానికూర్పు అసంగత్యలంకారము.

ఇచట విషపాన మూర్ఛలకు భిన్నదేశత్వము మఱియు, ఖల భుజంగుని యీవధక్రమము చిత్రము. ఒకనిచెవి కొఱికిన మఱొకని ప్రాణము పోవును. ఒకానొక

---

93. అయం వారామేకో నిలయఇతి రత్నాకర ఇతి
శ్రితోస్మాభి స్తృష్ణాతరళితమనోభిర్జలనిధిః।
క ఏవం జానీతే నిజకరపుటీ కోటరగతం
క్షణాదేనం తామ్యత్తిమి మకరమాపాస్యతి మునిః॥

చోట కార్యకారణముల యసాంగత్యమునకు సమా
ధానము కూర్చుటచేతను నసంగత్యలంకారము.

94 ఓదమయంతీ ! అతి దీర్ఘము నలసంబంధియునగు సంకల్ప
సోపానపరంపరను నీవారోహింప నిన్ను ధ్యానించుటచే
నీ స్వరూపమును దాల్చిన యీ నలుఁడు నిట్టూర్చు
చున్నాఁడు.

విరుద్ధ విశేషణమువలన కార్యకారణములకు భిన్న దేశత్వము విరు
ద్ధము కానిచోట నసంగతిలేదు. ఎట్లన,

95 సుముఖి భ్రూచాపవల్లిని వక్రము చేయునంతలో కటాక్ష
బాణములు నాగుండెను బగుల గొట్టుచున్నవి.

ఒకచోఁ జేయఁదలంచినదాని మఱొకచోఁజేయుట, అట్లే
యొకకార్యమును జేయఁదలంచువాఁడు దానికి విరుద్ధ
కార్యమును జేయుటయు నసంగతి యగును. 96ఉ॥ కృష్ణా!
భూమి నపారిజాతను (శత్రువులులేనిదాని) గాఁ జేయఁ
దలఁచి స్వర్గము నట్లు (పారిజాత తరువులేనిదిగ) చేసితివి.
పూర్వము గోత్రోద్ధార (భూమినిరక్షింప) ప్రవృత్తుఁడ
వయ్యు గోత్రభేదన మొనరించితివి.

ఇచటఁ గృష్ణునితో నింద్రుని సోపాలంభవచనము దెట్లున్నది. భువి
యందు జేయఁగోరినదగుటచే నచటఁ జేయఁ దగిన యపారిజాతత్వము

94. అజస్రమారోహసి దూరదీర్ఘాం సంకల్పసోపానతతింతదీయాం ।
శ్వాసాన్సవర్ష త్యధికం పునర్యద్ధ్యానాత్తవ త్వన్మయతామవాప్య ॥

95. భ్రూచాపవల్లీం సుముఖీ యావన్నయతి వక్రతాం ।
తావత్కటాక్షవిశిఖైర్భిద్యతే హృదయం మమ ॥

96. అపారిజాతాం వసుధాం చికీర్షన్ద్యాం తథా కృథాః ।
గోత్రోద్ధారప్రవృత్తోపి గోత్రోద్భేదం పురా కరోః ।

స్వర్గమందు జేయఁబడినదని యొకయసంగతి. పూర్వము గోత్రము (భూమి) నుద్ధరించుటయందుఁ బ్రవృత్తుఁడవు వరాహరూపివగు నీచే దానికి విరుద్ధమగు గోత్రముల (కొండల) భేదనము డెక్కలనఱకుడుచేఁ జేయఁబడినదని మఱొకయసంగతి. ఈ రెండును శ్లేషోత్థాపితములే. మఱియు,

97 వీరుఁడవగు చోళేంద్ర! నీనష్టశత్రువుల భార్యలకు నేత్ర
ములందు కంకణము తొడలందు పత్రవల్లియు కరము

---

97. 1 త్వత్ఖడ్గఖండిత సపత్నవిలాసినీనాం భూషా భవంత్యభినవా భువనైకవీర।
నేత్రేషు కంకణమథోరుషు పత్రవల్లీ చోళేంద్రసింహ తిలకం కరపల్లవేషు ॥

2 మోహం జగత్త్రయభువామపనేతుమేతదాదాయ రూపమఖిలేశ్వరదేహభాజాం
నిస్సీమకాంతి రసనీరధినామునైవ మోహం ప్రవర్ధయసి ముగ్ధవిలాసినీనాం ॥

కంకణము = గాజు, నీటిబొట్టు పత్రవల్లీ = ఆకులతోఁగూడిన తీగ, మకరికాది పత్రరచన తిలకం = బొట్టు, తిలోదకము. పై రెండు 96, 97 విషయములలోని నాలుగుదాహరణములందును జగన్నాథపండితుడు దోషము నిట్లు ప్రకటించెను.

ఇందలి ద్వితీయాసంగతిభేదోదాహరణము ప్రథమాసంగతి లక్షణమునకును, తృతీయాసంగతి భేదోదాహరణము పంచమ విభావనా లక్షణమునకును, లక్ష్యము లగునని యిట్లు సమన్వయించెను. ఎట్లన? "కార్యహేతువులకు భిన్నదేశములందునికి విరుద్ధమగుచో నసంగతి యగు"నని కదా చెప్పఁబడినది. "తెలిసికొనును, కోరును, యత్నించును, చేయును," అను క్రమమున కార్యమునుగూర్చి యిచ్ఛకు కారణత్వ ముండనేయున్నది. కనుక ప్రకృతమున కారణమగు పారిజాతరాహిత్యచికీర్ష భూమియందును కార్యమగు పారిజాత రాహిత్యము స్వర్గమందును నుండుటచే మొదటి యసంగతికి దీనికి భేదమేమియు లేదు.

ఇట్లే మూఁడవయసంగత్యుదాహరణము పంచమవిభావనాలక్షణమునకు లక్ష్యమగును.

విరుద్ధకారణమునుండి కార్యముపుట్టుట ఐదవవిభావన. గోత్రోద్ధారహేతువు కావున గోత్రోద్భేద విరుద్ధమగు గోత్రోద్ధారవిషయకప్రవృత్తిచే గోత్రభేదనోత్పత్తి చెప్పఁబడినది. ఏతావతా తృతీయాసంగతి భేదము పంచమవిభావనలో నంతర్భవించుటచే దానిని జెప్పుట సంగతము కాదు.

లందుఁ దిలకము ననునవి నూతనాలంకారము లగు
చున్నవి.

ఓ సర్వేశ్వరా! ముల్లోకముల మోహమును బోఁగొట్ట
నీరూపము (కృష్ణస్వరూపము) నా దాల్చియు నిరవధిక
కాంతిరస సముద్రమగు నీరూపము చేతనే ముద్దరాం
డ్రకు మోహమును బెంపొందించుచున్నావు.

ఇచట మొదటియుదాహరణమునఁ గంకణాదులను హస్తాదులందు
జేయుట ప్రసిద్ధము కనుక చెప్పలేదు. అగుధాతువుచే నగుటకుపకరించు
కార్యరూపమగు వేఱుచోఁజేత ఆకర్షింపఁబడును గావున లక్షణసంగతి.

38 విషమాలంకారము.

అన్యోన్య మననురూపములగు పదార్థములకు సంబంధము
వర్ణింపఁబడినచో విషమాలంకార మగును. ఉ॥ ఈశిరీష
మృద్వంగి యెక్కడ? అట్టి మదనజ్వర మెక్కడ?

ఇచట అతి మృదువగుటచేతను నతిదుస్సహమగుటచేతను ననను
రూపములగు నంగనామదనజ్వరములకూర్పు విషమము.

[98] చంద్రుఁడా! మృగాక్షి మోముగోముతో సాదృశ్య

ఇట్లే 'నేత్రములందు కంకణము' ముల్లోకముల మోహము నిత్యాదియందును,
కంకణత్వ నేత్రాభరణత్వములకు మోహనివర్తకత్వ మోహజనకత్వములకు విరుద్ధములగు
వానికి ఒకచో నునికి చెప్పుటచే విరోధాభాసాలంకారమగుటయే తగునుగాని యసంగతి
భేదముగఁ జెప్పుట తగదని.

దీనికి చంద్రికాకారు డేదో సమాధానము చెప్పెను. కాని యది యంత తృప్తి
కరముగ లేకుండుటచే ననువదింపలేదు.

98. అభిలషసి యదీందో! వక్త్రలక్ష్మీం మృగాక్ష్యాః
పునరపి సకృదబ్ధౌ మజ్జ సంక్షాళయాంకమ్ ।
సువిమలమథ బింబం పారిజాతప్రసూనైః
స్సురభయ వదనో చేత్త్వం క్వ తస్యా ముఖం క్వ ॥

మును గోరుదువేని తిరిగి సముద్రములో మునుఁగుము.
మచ్చను గడిగికొనుము. పిదప స్వచ్ఛమగు బింబమును
పారిజాతపుష్పములతోఁ బరిమళింపఁ జేసికొని మృగాక్షి
మోముపోలిక నొందితినని చెప్పుము. లేనిచో నీవెక్కడ?
ఆ మెమోమెక్కడ ?

మొదటిచోట వస్తువుండఁగాఁ గూర్చుట, ఇటఁ జంద్రునకు వదనలక్ష్మికి
నూహింపఁబడినకూర్పు. ఇది భేదము.

కారణమునకు విలక్షణమగు కార్యము పుట్టుట మఱొక
విషమము. ఉ॥ నీనల్లని కత్తినుండి తెల్లనికీర్తి పుట్టు
చున్నది.

ఇచట కారణగుణములు కార్యమందుచొచ్చు నను న్యాయమునకు
విరుద్ధముగ నల్లని కత్తివలనఁ దెల్లనికీర్తి పుట్టుట. కార్యకారణము
లకు నివర్త్యనివర్తక సంబంధమున్నచో నైదవవిభావనయు, విరుద్ధగు
ణము కలిగినచో నీ విషమభేదమును నగునని భేదము.

ఇష్టార్థమునకుఁ బ్రయత్నించుటవలన ననిష్టప్రాప్తియు విష
మము. ఉ॥ ఎలుక భక్ష్యమునం దాశచే పాములపెట్టెను
గొఱికె పాముచే భక్షింపఁబడెను.

ఇష్టమగు నర్థమును గూర్చి ప్రయత్నించిన వానికిష్టము సమకూర
కుండుటే కాక యనిష్టముకలిగిన నదియు విషమమగును. ఎట్లంటే
భక్ష్యము నొందఁగోరి సర్పపేటికను గొఱికె యందుఁ బ్రవేశించిన
మూషకమునకు భక్ష్యము లభింపక పోవుటయేకాక తనకు హానియుఁ
గలిగెను. మఱియు,

[99] కృష్ణ! నీవు గోపాలుఁడవు కావున కడుపునిండఁ బాలు

---

99. గోపాల ఇతి కృష్ణ త్వం ప్రచురక్షీరవాంఛయా ।
శ్రితో మాతృస్తన క్షీర మప్యలభ్యం త్వయా కృతమ్ ॥

త్రాగఁగోరి నిన్నాశ్రయించితిని. నీవు తల్లి పాలుకూడ
లేకుండఁ జేసితివి. (ముక్తినిచ్చితివి.)

అర్థప్రాప్తిరూప మగు నిష్టార్థ ప్రయత్నమువలన నిష్టము లభింపక పోవుటలోను ననిష్టము లభించుటలోఁగూడ నిది యుదాహరణము.

అనర్థ పరిహార రూపేష్టార్థ మునకై ప్రయత్నమువలన నారెంటికి నుదాహరణము.

భూమిమీద సైంహికేయ భయమున నాకాశమందు
చంద్రు నాశ్రయించిన శశమునకు దాని యాశ్రయమున
కును నాసైంహికేయుని (రాహు) వలన భయము సంభ
వించెను. ప్రేయసీ! చూడుము.

ఇక్కడ శశమునకు బాలసింహమువలని యనర్థపరిహారము లభింపమి మాత్రమె కాక స్వాశ్రయమగు చంద్రునకు రాహువువలన ననర్థము కూడ సంభవించెను.

పరులకు బాధకలిగించుట యనునిష్టార్థమునకుఁ బ్రయత్నము చేయ నాయుభయము కలుగుట కుదాహరణము.

రావణుఁ డాంజనేయునితోఁకను గాల్పఁగోరి దాని నంటిం
పఁగా దానివలన నిప్పుడు తనపురము మాత్రము కాలి
పోయెను.

పురముమాత్ర మను నేవకారార్థముచేఁ బరుల కనిష్టములేమి స్పష్ట మయ్యెను. 'అనిష్టముయొక్క ప్రాప్తియు' నను వాక్యమునం దనిష్ట ప్రాప్తి కను పదమునకు నప్యర్థకమగు 'యు' శబ్దముచే గ్రహింపఁబడిన ఇష్టానవాప్తి శబ్దమునకును విషమపదముతోఁ బ్రత్యేకము నన్వయము. అట్లన్వయించుటచేఁ గేవలానిష్టప్రాప్తి కేవలేష్టానవాప్తియు నని వేర్వేఱు విషమాలంకారద్వయము చూపఁబడినదగును.

వానిలో ననిష్టప్రాప్తిమాత్ర మెట్లన

[100] పద్మాతపత్ర ప్రియవగు నోతన్వీ! దిగుడు బావిలో తామరగింజను వేయఁగోరుచుంటివా? వెఱ్ఱిదానా! ఇది కలికాలము. లోకము కృతజ్ఞము కాదు. ఈపద్మము నీముఖకాంతినే హరించును.

ఇచట పద్మాతపత్రమును బొందు కోరికతో తామర వి త్తనమును నాటిన యామె కాలాభ ముండనేయున్నది. అధికముగ ముఖకాంతిని హరించుట యను ననిష్టప్రాప్తియుఁ గలిగెను.

ఇష్టానవాప్తిమాత్ర మెట్లన?

కృష్ణా! డస్సితివి. కొండను వీడుము. మేము భరింతు మని గోపకులు పలుకఁగా నతడు పట్టువిడిచి బరువుచే వారిబుజములు వంగి వ్యర్థముకాఁగా నవ్వుచున్న విష్ణువు విజయము నొందుగాక.

ఇచ్చట, నాలోచింపగాఁ గొండ మీఁద పడుట యను ననిష్టప్రాప్తి ప్రసక్తమైనను భగవంతుని కరకమలస్పర్శ మహిమచే నది కలుగలేదు. శైలధారణ రూపేష్టానవాప్తి మాత్రమే సంభవించెను. మఱియు,

[1] ఓతన్వీ! మృగాంకుఁడు లోకమునఁ దనకలంకమును బోగొట్టుకొనుటకు నీముఖముగాఁ బుట్టెను. నీమోము నందును దిలకవ్యాజమునఁ గలంకమును గల్పించు చున్నావు. స్త్రీలాశ్రితునిఁ గలంకిఁగాఁ జేయుదురుగదా.!

---

100. పద్మాతపత్రరసికే సరసీరుహాస్య, కిం బీజమర్పయితుమిచ్ఛసి వాపికాయాం।
కాలః కలిర్జగదిదం న కృతజ్ఞమజ్ఞే, స్థిత్వా హరిష్యతి తవైవ ముఖస్యలక్ష్మీమ్ ॥

1. లోకే కలంకమపహాతుమయం మృగాంకో, జాతో ముఖం తవపునస్తిలకచ్ఛలేన।
తత్రాపి కల్పయసి తన్వి కళంకరేఖాం నార్యస్సమాశ్రితజనంహి కళంకయంతి ॥

ఇచట ననిష్ట పరిహారరూప మగు నిష్టావాప్తి కలిగెను. మఱియు,

[2] పుత్త్రులులేని నాకీశాపముకూడ వరమే యగుచున్నది గదా! కట్టెలతో వృద్ధినొందు దహనుఁడు కృషి కర్హ మగు భూమినిఁ గాల్చుచున్నను బీజాంకురములఁ గను దానిగాఁ జేయుచున్నాఁడు.

ఇచట పరున కనిష్టమునొందించుట యనునిష్టము లభింపమి యగును. సహజముగ ననిష్టమగు మునిశాపము మహాపురుషార్థ మగు పుత్త్రలాభము తప్పక యగునని సూచించుటచే దానిని దశరథుఁడు వరముగనే సమర్థించుటంబట్టి.

ఎచట నొకానొకఁడు తనకార్యమునకై మఱొకనిఁ బంపగా వాఁడు నియోగించిన వానికార్యము నుపేక్షించి తనకార్యమునే సాధించుకొనునో అచటగూడ నిష్టావాప్తి రూపవిషమాలంకారమే యగును. ఎట్లు?

ప్రియుకొఱకు పంపఁబడినదూతి యతనియందే సక్త యయ్యెను. సఖులారా! నా తెలివితక్కువనుగాని యదృష్ట ఫలమునుగాని చూడుఁడు.

అతనియందే లగ్నయయ్యె ననుటచే నాయకునందు దూతికిఁగల స్వేచ్ఛ చూపఁబడినది. మఱియు,

[3] నపుంసకముకదా! యని ప్రియకై మనస్సు పంపఁబడెను. ఆమన సన్ననో యామెయందే క్రీడించుచున్నది. పాణినిచే మనము మోసగింపఁబడితిమి.

---

2. శాపోప్యదృష్టతయానన పద్మశోభే, సానుగ్రహో భగవతా మయిపాతితోయం।
కృష్యాం దహన్నపి ఖలు క్షితిమింధనేద్ధో, బీజప్రరోహజననీం దహనః కరోతి॥

3. నపుంసకమితి జ్ఞాత్వా ప్రియాయై ప్రేషితం మనః।
తత్తు తత్రైవ రమతే హతాః పాణినినా వయమ్॥

ఇవి యన్ని విధముల నిష్టానవాప్తి కుదాహరణములు. ఒకానొక ప్పుడు ఇష్టావాప్తితోఁగూడిన యిష్టానవాప్తి కుదాహరణము. దీక్షిత కృతవరదరాజ స్తవమందు.

[4] ఓ దేవ! సూర్యుఁడు నీచరణ కిరణకాంతియం దాసచేఁ దనకిరణ సమూహము రాత్రులలో ప్రభాతపర్యంత మగ్నియందుకాల్చి యాకిరణ సమూహ మగ్నినుండి యెత్తగా నించుకసేపు రక్తముగ నుండుటచే నీతఁడు వీతసంతాపుఁ డగుచు నంతలో నెఱుపు తగ్గగా నను దినము సంతాపము నొందుచునే యుండెను. మఱియు,

[5] ఓ శ్రీహరీ! ఈచంద్రుఁ డంబుజకోశముయొక్క ముద్రా భంగముచే నధికశోభనొందిన మిత్రకరముల లాభముచే బూర్ణిమనాఁడు నీవదనసామ్యము నొందియుఁగ్రమముగా క్షీణించుచు నన్యాయార్జిత విత్త మప్పుడే నశించునని చెప్పుచున్నాఁడు.

ఇచట మొదటియుదాహరణమున సూర్యకిరణముల కగ్నిప్రవేశన మాగమసిద్ధము. సూర్యుఁడు తన కిరణములందు భగవంతుని చరణ కిరణములతో సదృశమగు నరుణిమను బొందఁగోరి వాని నగ్నియందుఁ

4. భానుర్నిశాసు భవదంఘ్రిమయూఖశోభా
లోభాత్ప్రతాప్య కిరణోత్కర మాప్రభాతమ్।
తత్రోద్ధృతే హుతవహా త్తణలు స్తరాగే
తాపం భజత్యనుదినం న హి మందతాపః॥

5. త్వద్వక్త్రసామ్యమయ మంబుజకోశముద్రా
భంగా త్తతత్సుషమమిత్ర కరోపక్లృప్త్యా।
లబ్ధ్వాపి పర్వణివిధుః క్రమహీయమాన
శ్శంసత్యనీత్యుపచితాం శ్రియమాశు నాశామ్॥

గాల్చినట్లు కల్పించి వాని కుదయకాలమందుండు నరుణిమను గాల్చి తీసిన బాణములకువలె నగ్ని సంతాపనమువలనఁ గలిగిన యరుణిమనుగాఁ గల్పించి సూర్యున కంత ప్రయత్నముచేఁగూడ దాత్కాలికేష్టప్రాప్తియే కాని సార్వకాలికేష్టప్రాప్తి లేదని చూపఁబడినది.

రెండవయుదాహరణమున భగవంతుని ముఖశోభ నొందఁగోరు చంద్రునకు మిత్రశబ్దశ్లేషచే సూర్యుని స్నేహితునిగాఁ గల్పించి సూర్య కిరణమునకు కమలకోశవికాసనమును జంద్రానుప్రవేశనమును, సుహృ త్ప్రాణికి భగవంతుని ముఖసంపన్నిధాన మగు కోశగృహముయొక్క ముద్రామోచనము చేసి దానినుండి గ్రహించిన భగవంతుని ముఖకాం తితోఁ జంద్రు నలంకరించుటకై చేసిన చంద్ర స్పర్శ రూపమునుఁ గల్పించి, యంతగొప్పప్రయత్నము చేసినను బూర్ణిమనాఁడుమాత్రమే భగవంతుని ముఖసామ్యరూప మగు నిష్టావాప్తి కలుగుచున్నది కాని సార్వకాలికేష్టప్రాప్తి కలుగలేదని చూపఁబడినది.

ఒకానొకచో నిష్టావాప్తి లేకున్నను నిష్టప్రాప్తి భ్రమమూలక ముగఁగూడ చమత్కార విశేషముకలుగుచున్నది.

[6] ఓభల్లాలభూపాల! నీశత్రునగరమునఁ దిరుగుచున్న. భిల్లాం గన చెదరిపడిన రత్నములం దీసికొని చంద్రనిప్పులనుకొని వానిమీఁద మంచిగంధపు దునకలనుంచి కన్నులుమూసి కొని యూఁదుచుండగా శ్వాసామోదమునకు వచ్చిన తుమ్మెదగుంపును జూచి ధూమభ్రమ నొందెను.

---

6 భల్లాలక్షోణిపాల త్వదహితనగరే సంచరంతీ కిరాతీ
రత్నాన్యాదాయ కీర్ణాన్యురుతర ఖదిరాంగార శంకాకులాంగీ।
క్షిప్త్వా శ్రీఖండఖండం తదుపరి ముకుళీ భూత నేత్రాధమంతీ
శ్వాసామోదప్రసక్తై ర్మధుకరపటలై ర్ధూమశంకాం కరోతి ॥

ఇచట నెక్కువగా నగ్నిని సంపాదించుప్రయత్నమువలన నది లభింప కున్నను లభించినదనుభ్రాంతి ధూమభ్రమనొందె ననుటచేఁ జూపఁ బడినది.

39. సమాలంకారము.

పరస్పరము ననురూపములగు రెండువస్తువుల సంబంధము వర్ణింపఁబడినచో సమాలంకార మగును. ఉ॥ మంచి హారము కుచమండలమును, దనకుఁ దగినచోటుగాఁ జేసి కొనెను.

ఈసమాలంకారము ప్రథమవిషమమునకుఁ బ్రతిద్వంద్వి యగును. మఱియు,

ఓనరసరాజ! చంద్రమండలమును కౌముదివలెను, శివుని గంగవలెను, కీర్తి యనురూపుఁడవగు నిన్నాశ్రయించి ప్రకాశించుచున్నది. మఱియు,

[7] ఇది చిత్రముచిత్రము ఆశ్చర్యమాశ్చర్యము గొప్ప చిత్రము విచిత్రము. వేఁపచెట్ల కాస్వాదనీయమగు ఫలస మృద్ధియు దానిందిననేర్పుగల కాకలోకమును గూర్చు టలో బ్రహ్మ దైవవశమునఁ గృతార్థుఁడయ్యెను.

మొదటి యుదాహరణము స్తుతిలోఁ బర్యవసాన మొందును. ఇది నిందయందుఁ బర్యవసన్నమగును ఇది భేదము.

7. చిత్రం చిత్రం బత బత మహచ్చిత్ర మేతద్విచిత్రం
జాతో దైవాదుచితఘటనా సంవిధాతా విధాతా।
యన్నింబానాం పరిణతఫలస్ఫీతి రాస్వాదనీయా
యచ్చైతస్యాః కబళనకళాకోవిదః కాకలోకః॥

కార్యమునకు గారణముతో సమాన రూపత్వముకూడ సమమే యగును. ఉ॥ ఓలక్ష్మీ! ఉప్పునీటిలోఁ బుట్టిన నీకు నీచాసక్తి తగినదే.

ఇది ద్వితీయవిషమము నకుఁ బ్రతిద్వంద్వి యగును. మఱియు,

కారుచిచ్చునుండి పుట్టినపొగ మబ్బై వానచేఁ గార్చిచ్చు నార్పుచున్నది. ఇదిన్యాయమే. కారుచిచ్చు కానన మును గాల్చుటలేదా? మఱియు,

[8] మొదట హాలాహలాగ్నిచేయూత నొంది బాల్యమున హరునినేత్రాగ్నితో మైత్రిఁ జేసి యౌవనమున రాహు ముఖవిషముచే నంతరంగీకృతుఁ డగు నీచంద్రుఁడు నన్ను కిరణములచే బాధించుచున్నాఁడు. ఇది తగినదే.

మొదటి యుదాహరణమునఁ గారణ స్వభావాను రూపము కార్యము. ఇచట కారణీభూత దుష్టసంసర్గానురూపము కార్య మని భేదము.

ఒకకార్యమునకుఁ బ్రయత్నింప ననిష్టము లేకుండ నది సిద్ధించినను సమమగును. ఉ॥ వారణార్థి వగునీకు వారణ లాభము యుక్తము కాకుండునా?

ఈ సమాలంకారము అనిష్ట ప్రాప్తియు (అనిష్టస్యాప్య వాప్తిశ్చ) ననుచో నప్యర్థక 'యు' శబ్దముచే సంగ్రహింపఁబడిన విషమత్రయము నకు బ్రతిద్వంద్వి. ఇష్టప్రాప్తివలన ననిష్టము సంభవింపక పోవుటం బట్టియు. ఇచ్చట గజార్థియై రాజునాశ్రయించుచు, ద్వారపాలురచే

8. ఆదౌ హాలాహలహుతభుజా దత్తహస్తావలంబో
బాల్యే శంభోర్నిటలమహసా బద్ధమైత్రీ నిరూఢః।
ప్రౌఢో రాహోరపి ముఖవిషేణాంతరంగీకృతోయ
స్సోయం చంద్ర స్తపతి కిరణైర్మామితి ప్రాప్తమేతత్॥

వారింపఁబడు వానింగూర్చి పరిహాసవచన మీయుదాహరణము. ఇచట ననిష్ట మగువారణము ప్రాప్తమైనదికదా! యిది యుదాహరణమెట్లగు నని శంకింపరాదు. రాజద్వారమునందు క్షణమాపుట తలంపబడినదే. కనుక దానినంగీకరించి ప్రవర్తించువానికి విషమోదాహరణము లందు వలె తలంపకయె మహానర్థము సంభవింపకపోవుటంబట్టి.

ఇంతియకాక తలంపని గొప్ప యనిష్ట ముండినను శ్లేషమహిమచే నిష్టార్థప్రాప్తి యున్నచోటను సమాలంకారము తప్పసిదే. ఎట్లన,

ఓరాజా! ఉన్నతగజములమీఁద నూరేగఁగోరి చిరకాలమునుండి నిన్నాశ్రయించి యిచట నుంటిని. నీవును నాకు [9] చ్చాటనముఁ జేసితివి. గొప్పవారిసేవ వ్యర్థము కాదుగదా!

---

9. ఉచ్చైర్గజైరటనమర్థయమాన ఏవ
త్వామాశ్రయన్నిహ చిరాదుషితోఽస్మి రాజన్ ।
ఉచ్చాటనం త్వమపి లంభయసే తదైవ
మామద్య, నైవ విఫలా, మహతాం హి సేవా ॥

ఉచ్చాటనము=దూరముగ వెళ్లఁగొట్టుట, ఎత్తగు సేనుగులమీద నూరేగుట, పై విషయమున జగన్నాథుఁడిట్లు దోషమును జూపుచున్నాడు. అప్పయ దీక్షితులు 'వ్యాజస్తుతియందు స్తుతిచే నిందాభివ్యక్తి వివక్షింపగా విషమాలంకారము' అని చెప్పెను. అది సరికాదు. ఎందుచేత? ఈపద్యమున వ్యాజస్తుత్యలంకారమని తానే చెప్పెను. అదెనిందాభివ్యక్తిలేక సంభవింపదు. కావున వ్యాజస్తుతిలోని నిందవలన విషమాలంకారమెట్లు కలుగును? నిందామూలముననేకదా విషమాలంకారముండును. వ్యాజస్తుతిచేతనే చమత్కారము పూర్తియగుచుండెను కాని విషమాలంకారముచేత కాదు. అని.

దీనికి జవాబుగనే చంద్రికాచమర్మ ప్రకాశకర్తలు— ఉచ్చాటనశబ్దముచే దూరముగవెళ్లకొట్టుటయను ననిష్టార్థమును గ్రహించినప్పుడే 'అనిష్టముయొక్క ప్రాప్తియు విషమమే' అను విషమాలంకారము తోచును పిదప నిందతోచును. తదనంతరము వ్యాజస్తుతి యగును. ఏవంచ విషమాలంకారము వ్యాజస్తుతి కంగమగుటవలన నంగాంగిభావముచే సంకరము. దానివలన విషమాలంకారము నుండుననిరి.

ఇట నాలోచింపగా వ్యాజస్తుతియందు స్తుతిచే నిందాభివ్యక్తి వివక్షింపగా విషమాలంకారమయ్యు మొదటిదగు స్తుతిరూపవాచ్యము వివక్షించినచో సమాలంకారము కాకతప్పదు.

ఇష్టే నిజమగు నిష్టప్రాప్తి యున్నను శ్లేషచే నసత్యమగు ననిష్టార్థ ప్రసిద్ధి యున్నచోఁగూడ సమాలంకారమునకు హానిలేదు. ఎట్లన,

[10] నఖలుశస్త్రము కర్తవ్యము. అని తండ్రిచే నియమింపఁబడి
యాశస్త్రమునే చేసెను. తండ్రియాన తప్పలేదు.

ఇచట తండ్రియాన తప్పలేదనుటచే విరోధాలంకారము వ్యక్తమగుటకై 'నఖలు' అనుచో (సంస్కృతమున న,ఖలు) పదద్వయ విభాగ రూపమగు రూపాంతరముయొక్క వివక్ష యున్నను నఖమును గోయునది (నఖంలునాతి) నఖలు అను నేకపదముచే వాస్తవికార్థాంతరము కల రూపాంతరమును గ్రహించినచో సమాలంకారము నుండనే యున్నది.

ఈ విషయమున దీక్షితులవారి యద్యపీత్యాది మూలవాక్యప్రభావ మిదియని తోచును.

పైపద్యవిషయమునందే విషమాలంకారముకూడ నున్నది. విరుద్ధమగు సమ విషమాలంకారముల కొక్కచోనినికి యెట్లు? అంశమాత్రమును గ్రహించి. ఆయంశ మెద్దియన ? "గొప్పవారిసేవ వ్యర్థముకాదుకదా" అను నర్థాంతరన్యాసముచే జెప్పఁబడిన వాచ్యార్థ మగు స్తుతిరూపము, దానికనుగుణముగ ఉచ్చాటనశబ్ద శ్లేషచే లభించిన ఉన్నతగజాటనరూపము,ననగు స్తుతిరూపార్థము. ఈయంశము నాధారముగఁగొని సమాలంకారము.

ఉన్నతగజాటనమును గోరి నిన్నాశ్రయించిన నాకుచ్చాటనము (దూరముగఁ బంపుట) నొసగితివి. నేను నీచసేవ చేసితిని. ఇసీ ! అని తోచుచున్న నిందారూపార్థమునుబట్టి ఇష్టార్థమునకుద్యమింప ననిష్టప్రాప్తి రూపవిషమాలంకారము నుండును. ఈవిధముగ రెండలంకారములున్నను స్తుతిరూప వాచ్యార్థమును మాత్రము గ్రహించి సమాలంకార ముపపన్నమగును.

10. శస్త్రం నఖలు కర్తవ్యమితి పిత్రా నియోజితః ।
తదేవ శస్త్రం కృతవాన్పితురాజ్ఞా న లంఘితా ॥

శ్లేషచేఁ బ్రాప్తమగునది, నిజముగ లేనిదియునగు నిష్టప్రాప్తి ప్రతీతి మాత్రముచేఁ గలుగు సమాలంకారమున కుదాహరణ మిదివఱకే చెప్పఁబడినను 'వారణలాభము యుక్తమనుచో నల్పానిష్ట ప్రతీతియు' 'ఉన్నతగజముల మీఁద' అనుచో నుత్కటానిష్ట ప్రతీతియు నుండు టచే నుదాహరణాంతరమును జెప్పుచున్నాఁడు.

[11] ఓతన్వీ! తపము సుగతికమగు ననుమాట నిజము. పద్మము నీటియందు సూర్యునిఁ జూచుచుఁ దపమొన రించి నీపాదముగఁబుట్టి యన్నికమలములకంటె సుంద రమై యుత్తమగతి ననుభవించుచున్నది.

40. విచిత్రాలంకారము.

తనకోరికకు విపరీతమగు ప్రయత్నము చేసినట్లు వర్ణిం చిన విచిత్రాలంకార మగును. ఉ॥ సత్పురుషులు మూడులోకములలోని జనులకంటె నున్నతిని బొందఁ గోరి యణగిమణగి యుందురు. మఱియు,

దేవా! ఖలవదనమును మలినముగాఁ జేయుటకు నీకీర్తి లోకములను నిర్మలము చేయుచున్నది. మిత్రుల సంతోషపెట్టుటకు నీప్రతాపము మిత్రునిగూడ నెదు ర్కొనుచున్నది.

41. అధికాలంకారము.

విశాలమగు నాధారముకంటె నాధేయము నధికముగ వర్ణించుట యధికాలంకారము. ఉ॥ బ్రహ్మాండనివాస మగుసముద్రమందు నీగుణము లిముడవు.

---

11. సత్యం తపస్సుగత్యై య త్త్వాంబుషు రవిప్రతీక్షం సత్ ।
అనుభవతి సుగతిముజ్జం త్వత్పదజన్మని సమస్తకమనీయమ్ ॥

ఇచట సముద్రమున ననంతబ్రహ్మాండములు బుద్బుదప్రాయములని యాధారమున కతివైశాల్యము చెప్పి యందు నీగుణము లిముడవని యాధేయములగు గుణముల కాధిక్యము వర్ణింపఁబడినది. మఱియు,

[12] ప్రలయకాలమునఁ బ్రపంచము నిముడ్చుకొన్న శ్రీకృష్ణుని శరీరమున లోకములు సవికాసముగ నుండెను. కాని యచట నారదాగమమువలనఁ గలిగినసంతోష మిముడ దాయెను. గొప్ప ఆధేయముకంటె నాధారము నెక్కువగ వర్ణించుటయు నధికమే. ఉ॥ ఓదేవ ఈ నీగుణములకు విశ్రాంతిస్థానమగువాగ్బ్రహ్మ మెంతటిదని చెప్పఁగలము?

ఇచట ఈ నీగుణములని ప్రత్యక్ష దృష్టమగు మహావైభవముతోఁ గూడినట్లు చెప్పఁబడిన గుణములకు విశ్రాంతిస్థాన మనిసుఖస్థితినిఁ దెల్పుటచే నాధారమగు వాగ్బ్రహ్మ కాధిక్యము వర్ణింపఁబడినది. మఱియు,

మహారాజా! త్రిభువన గర్భ మెంతవిశాలమైనది! నీకీర్తి యపరిమితమైనను నిం దిముడుచున్నదే!

ఇచట నాలోచింపగా రెండుదాహరణములందున వాగ్బ్రహ్మ మెంతటిది! త్రిభువనగర్భ మెంతవిశాలమైనది! అని ఆధారములు ప్రశంసింపఁబడుచున్నను అల్పములుగా సిద్ధమగు శబ్దబ్రహ్మ భువనోదరములు గుణయశోరాసులకంటె గొప్పనగుటచే నధికరణములగాఁ గల్పించియే ప్రశంసించుటచే వానిప్రశంస ప్రస్తుతగుణ యశోరాశి ప్రశంసయందే పర్యవసాన మొందుచున్నది.

42. అల్పాలంకారము.

సూక్ష్మమగు నాధేయముకంటె నాధారము సూక్ష్మమని వర్ణించిన నల్పాలంకారము. ఉ॥ మణిమయాంగుళీయక మిప్పుడు నీకరమున జపమాలగా నున్నది.

12. యుగాంతకాలప్రతిసంహృతాత్మనో, జగంతి యస్యాం సవికాసమాసత।
తనౌ మము స్తత్ర న కైటభద్విష స్తపోధనాభ్యాగమసంభవా ముదః॥

ఇచట రత్నపుటుంగర మంగుళి మాత్రపరిమితమగుటచే సూక్ష్మము. అదియు విరహిణీకరమున కంకణమువలెఁ బ్రవేశించి జపమాలవలె వ్రేలు చున్నది యనుటచే నుంగరము కంటెను గరము విరహముచేఁ గృశించి సూక్ష్మముగ నున్నదని చూపఁబడినది. మఱియు,

నీనడుము కంటెను సన్నమగు తామరదారముకూడ
నీచనుగవనడుమ నిముడకున్నది.

43. అన్యోన్యాలంకారము.

పరస్పర ముపకారముచేసికొన్నట్లు వర్ణించిన నన్యోన్యా లంకార మగును. ఉ॥ రాత్రి చంద్రునిచేఁ బ్రకాశించును, చంద్రుఁడు రాత్రిచేఁ బ్రకాశించును. మఱియు,

[13] బాటసారి పైకిఁ (ప్రపాపాలికను) జూచుచు విరళాంగు ళియై నీరు త్రాగుచున్నాఁడు. అట్లే ప్రపాపాలికయు నీటిధారను సన్నము చేయుచున్నది.

ఇచట పథికుఁడు తనయందాసక్తితోఁ బానీయదానవ్యాజముచేఁ జాలకాలము తనమోమును జూడఁగోరినకాంతకు వ్రేళ్లెడముచేసి చాల సేపు నీరుపోయుట కవకాశముఁ గలిగించుటచే నుపకారము చేసెను. అట్లే ప్రపాపాలికయు జలపానవ్యాజముఁతోఁ దనముఖమును జూడఁగోరు పథికునకు నీరు సన్నధారతోఁ బోసి చాలసేపు నీరు త్రాగుట కవ కాశము గల్పించుటచే నుపకారము చేసెను. ఇట్లిద్దఱి కార్యములచేతను వారివారి కుపకారమున్నను బరస్పరోపకారముకూడఁ దప్పింపరానిదే.

44. విశేషాలంకారము.

ఆధారము లేకుండగ నాధేయమున్నట్లు వర్ణించిన విశేషా లంకార మగును. ఉ॥ సూర్యుఁడస్తమించినను దీపము

13 యథోర్ధ్వాక్షః పిబత్యంభః పథికో విరళాంగుళిః
తథా ప్రపాపాలికాపి ధారాం వితనుతే తనుమ్ ॥

లందున్న సూర్యకిరణములు చీకటినిఁ బోఁగొట్టుచున్నవి.
మఱియు,

[14] నీరులేనిచోట కమలము దానియందు కువలయములు ఇవన్నియును బంగారుతీఁగయందునున్నవి. ఆబంగారుతీఁగెయు సుకుమార సుందరము. ఈ యుత్పాతపరంపర యేమి? చెప్పుము.

ఇచట మొదటియుదాహరణమునఁ బ్రసిద్ధాధారమగు సూర్యుఁడు లేకున్నను దత్కిరణములకు దీపమందునికి చెప్పఁబడినది. రెండవదానియందుఁ బ్రసిద్ధాధారము సలిలము లేకున్నను గమల కువలయములకు వేఱుచోటస్థితి చెప్పఁబడినది.

ఒకచోటఁ బ్రసిద్ధాధారములేనివాని కాధారాంతరము లేకయే ప్రలయపర్యంతస్థితిని వర్ణించుట కలదు. ఎట్లన,

స్వర్గమున కేఁగినయాకవుల యుదారవాక్కులు (కావ్యములు) కల్పపర్యంతము లోకముల సంతసింపఁ జేయుచున్నవి. అట్టికవు లేలపూజ్యులు కాకుందురు?

ఇచట కవులులేకున్నను వారివాక్కుల కాధారాంతరమును జూపకయె ప్రలయపర్యంతస్థితి వర్ణింపఁబడినది.

ఒకవస్తు వనేకస్థలములందు వర్ణింపఁబడుచున్నను విశేషమగును. ఉ॥ లోపల, వెలుపల, ముందర, వెనుక అన్ని దిక్కులందు నాకామెయే కనఁబడుచున్నది. మఱియు, వత్స! రామ! మనసునుండి బయటి కేఁగలేదు. అన్ని

14. కమలమనంభసి కమలే కువలే ఏతాని కనకలతికాయామ్।
సాచ సుకుమారసుభగేత్యుత్పాతపరంపరా కేయమ్॥

దిక్కులందుఁ గనఁబడుచున్నావు. నాసంతాపముచేతనే వనమున కేఁగితివని యూహింపఁ బడుచున్నావు.

మూఁడవభేదమును దెల్పుచున్నాఁడు.

ఒకకార్యమున కారంభముచేయ మఱొకయసాధ్యకార్య మగునట్లువర్ణించుటయు విశేషాలంకార మగును. రాజ! నిన్నుఁ జూచుచున్ననాకు కల్పవృక్షము కనఁబడుచున్నది. మఱియు,

స్ఫురద్రూపము ఉత్కటప్రతాపాగ్ని నిరవద్యవిద్యయుఁ గలనిన్ను సృజించువిధిచేఁ గ్రొత్తమదనుఁడు నూతన సవిత నవగురువు సృజింపఁబడెను.

ఇచట మొదట రాజదర్శన కార్యముచేఁ గల్పవృక్ష దర్శన రూపాశక్యకార్యాంతరకృతియు రెండవదానియందు రాజ సృష్టికార్యప్రారంభముచే మదనాది సృష్టి రూపాశక్య వస్త్వంతరసృష్టియు నుండుటచే విశేషాలంకారము.

45. వ్యాఘాతాలంకారము.

ఒకకార్యమును సాధించువస్తువునే తద్విరుద్ధ కార్యమును సాధించుదానిగా వర్ణించినచోనది వ్యాఘాత మగును. ఉ॥ ఏపుష్పములచే లోకము సంతోష పడుచున్నదో వానిచేతనే కుసుమాయుధుఁడు లోకమును బాధించుచున్నాఁడు.

ఏది లోకమున నొకదానికి సాధనముగఁ బ్రసిద్ధమగునో దాని నొకానొకఁడు తద్విరుద్ధ సాధనముగఁ జేసినట్లు వర్ణించినచోగాని, ఒకనిచేనేది యొకకార్యమునకు సాధనముగఁ గ్రహింపఁబడెనో వానివిరోధిచే నదే

తద్విరుద్ధ సాధనముగఁ జేయఁబడినట్లు వర్ణించినచో నదిగాని వ్యాఘాత మగును. అందు మొదటి దుదాహరింపఁబడెను. రెండవదెట్లన,

[15] (హరుని) చూపుచేఁగాల్పఁబడిన మన్మథునిఁ (యువతులు తమ) జూపుచేతనే బ్రతికించి విరూపాక్షుని జయించిన యావామలోచనలను స్తుతింతును.

సౌకర్యమునకై కూర్పఁబడిన క్రియ కార్యవిరుద్ధమైనను వ్యాఘాతమే. తండ్రీ! బాలుఁడనని నాయందు దయ యుండిన నేను వీడరానివాఁడనే.

కార్యవిశేషోత్పాదకముగ నొకనిచే నూహింపఁబడినయర్థము మఱొకనిచేఁ దద్విరుద్ధక్రియాసౌకర్యముగ సమర్థింపఁబడినచో నదియు వ్యాఘాతము. కార్యవిరుద్ధక్రియయందు సౌకర్యమన? కారణమునకత్యంత మనుగుణమగుట. ఎట్లన, జైత్రయాత్ర కేఁగురాజుచే యువరాజును రాజ్యమునందుంచుటకుఁ గారణముగ నూహింపఁబడిన బాల్యము ప్రత్యుత తద్విరుద్ధమగు తనతోఁదీసికొనిపోవుటకే కారణమగుటవలన యువరాజుచేఁ బరిత్యాగ మయుక్తమని సమర్థింపఁబడుచున్నది. మఱియు,

[16] లుబ్ధుడగునరుఁడు దారిద్ర్యభీతిచే ధనము వీడఁడు. ఆభీతి చేతనేగదా! దాత యర్థము నిచ్చును.

ఇచట పూర్వోత్తరార్ధములు ఇద్దఱియొక్క పక్షప్రతిపక్ష వాక్యములు కావున లక్షణసమన్వయము. లోభి ఐహికదారిద్ర్య భీతిచేతను దాత యాముష్మికదారిద్ర్య భీతిచేతను ధనము వీడకుండుట వీడుట యను కార్యములఁ జేయుచున్నారు.

---

15. దృశా దగ్ధం మనసిజం జీవయంతి దృశైవ యాః ।
విరూపాక్షస్య జయినీస్తాస్తువే వామలోచనాః ॥

16. లుబ్ధో న విసృజత్యర్థం నరో దారిద్ర్యశంకయా ।
దాతాపి విసృజత్యర్థం తయైవ నను శంకయా ॥

46. కారణమాలాలంకారము.

ముందు వెనుకలఁగూర్చి వెనుక ముందులు కారణము
లుగాఁ గూర్చుట కారణమాల యగును.

నీతిచే సంపద సంపదచేనీవి, ఈవిచే గొప్పకీర్తి, కలుగును.

ఉత్తరోత్తరములకుఁ గారణ మగు పూర్వ పూర్వవస్తువుల కూర్పు గాని పూర్వపూర్వములకుఁ గారణమగునుత్తరోత్తర వస్తువులకూర్పుగాని కారణమాల యనఁబడును. మొదటిదుదాహరింపఁబడినది. రెండవదెట్లన,

నరకము పాపమువలనఁగలుగును, పాపము దారిద్ర్యము
వలన సంభవించును. దారిద్ర్య మీయకుండుటచే
జనించును. అందుచే నీవీకాఁడు కావలయును.

47. ఏకావళి.

గృహీతముక్తరీతిచేఁ గూర్పఁబడిన యర్థపంక్తి యేకావళి
యగును. ఉ॥ ఆరాజు నేత్రములు కర్ణాంతవిశ్రాంతములు
కర్ణములు భుజదండమండనములు భుజదండము లాజాను
లంబనమనోహరములు జానువులు రతనంపుటద్దములు.

ఉత్తరోత్తరము పూర్వపూర్వమునకు విశేషణమగుటకాని పూర్వపూర్వ ముత్తరోత్తరమునకు విశేషణమగుటకాని గృహీతముక్తరీతి యగును. అందు మొదటివిధముదాహరింపఁబడినది. రెండవదెట్లన,

[17] దిక్కాలాత్మ సమమాకాశ విభుత్వము, ఆకసమునవెలు
గొందురవి, ఆరవికిరణముల నమృతమొనరించుచంద్రుఁడు,

17. దిక్కాలాత్మసమైవ యస్య విభుతా యస్తత్రవిద్యోతతే
యత్రాముష్య సుధీభవంతి కిరణా రాశేస్స యాసామభూత్ ।
యస్తత్పిత్తముపస్సు మోస్య హవిషే యస్తస్య జీవాతవే
వోఢా యద్గుణమేష మన్మథరిపోస్తాః పాంతు వో మూర్తయః ॥

చంద్రునిఁగన్న జలము, జలపిత్తమగునగ్ని, అగ్నికుపస్సం
లందు హవిస్సునిచ్చు యజమానుఁడు, నాతనికి జీవాతు
వగు వాయువు, వాయువువహించుగంధమున కాశ్రయ
మగు పృథివి, శివుని యీ యష్టమూర్తులు నెల్ల యెడల
మమ్మునోముఁచుండుగాత.

48. మాలాదీపకము.

దీపకైకావళ్యలంకారముల కలయికవలన మాలాదీపక
మేర్పడును. ఉ॥ మదనునిచే నామెహృదయమున, నామె
మనస్సుచే నీయందు, నివాసము చేయఁబడెను.

ఇచట నివాసమనునొకపదమే మదనుచే నామెమనసున నివాసము చేయఁబడెను ఆమెమనసుచే నీయందు నివాసము చేయఁబడెను. అని రెండువాక్యములం దన్వయించుచున్నది. అందువలన దీపకము, గృహీతముక్తరీతి (స్మరస్థితాశ్రయముహృదయముహృదాశ్రయము నీవు అని) యుండుటవలన నేకావళియు నుండుటచే దీపకైకావళ్యలంకారముల సంబంధ మిందున్నది. మఱియు,

[18] దేవా! యుద్ధరంగమున నున్ననీవు విల్లెక్కుపెట్టగా దేని
దేనిచే నేదేది తొందరగఁ బొందఁబడినదో వినుము.
కోదండముచే శరములు శరములచే నరిశిరము దానిచే
భూమండలము దానిచే నీవు నీచే ననమకీర్తి కీర్తిచే లోక
త్రయము. (పొందఁబడినది)

---

18. సంగ్రామాంగణసంగతేన భవతా చాపే సమారోపితే
దేవాకర్ణయ యేన యేన సహసా యద్యత్సమాసాదితమ్ ।
కోదండేన శరాశ్శరైరరిశిరస్తేనాపి భూమండలం
తేన త్వం భవతాచ కీర్తిరతులా కీర్త్యా చ లోకత్రయమ్ ॥

ఇచట దేనిదేనిచే నేదేది పొందఁబడిన దనుసంగ్రహ వాక్యమందున్న పొందఁబడిన దనుసద మొకటే కోదండముచే శరములు మొదలగు నాఱు వివరణవాక్యములందు వానివానికిఁదగిన లింగవచన విపరిణామముతో నన్వయించును కనుక దీపకము. శరాదులుత్తరోత్తరములకు విశేషణములగుటవలన నేకావళియు నుండుటచే దీపకైకావళీసంబంధమున్నది.

49. సారాలంకారము

ఒకదానికంటె నొకటి యుత్కృష్టముగ వర్ణింపఁబడిన సారాలంకారమగును. ఉ॥ మధువు మధురము దాని కంటె సుధ దానికంటెఁ గవివాక్యము. మఱియు,

[19] విష్ణుగర్భమున జగత్త్రియ మున్నది. విష్ణువు శేషునందు శయనించెను. శేషుఁడును సముద్రములో నేకదేశమున శయనించెను. దాని నగస్త్యుఁ డాచమించెను. అతఁడును నాకసమున ఖద్యోత శోభనొందెను. ఓనరసభూప! యీయాకసమున్ను నీకీర్తికాంత కర్ణోత్పలముగఁ బ్రకాశించుచున్నది.

ఇది శ్లాఘ్యగుణోత్కర్షను దెలుపును.

అశ్లాఘ్యగుణోత్కర్షను దెలుపున దెట్లన,

తృణముకంటె దూది దూదికంటె యాచకుఁడు లఘుతరము కాని యాచకుఁడు గాలికర్థించు ననిన యది యాతనిఁ గొనిపోలేదు.

ఉభయరూప మెట్లన,

19 అంతర్విష్ణోస్త్రిలోకీ నివసతి ఫణినామీశ్వరే సోపి శేతే
సింధోస్సోప్యేకదేశే తమపి చులుకయాం కుంభయోనిశ్చకార ।
ధత్తే ఖద్యోతలీలామయమపి నభసి శ్రీనృసింహక్షితీంద్ర
త్వత్కీర్తేః కర్ణనీలోత్పలమిదమపి చ ప్రేక్షణీయం విభాతి ॥

[20] కొండ గొప్పది కొండకంటె సముద్రము సముద్రము కంటె నాకసము ఆకసముకంటె బ్రహ్మ గొప్ప, దాని కంటె నాన చాలగొప్పది.

ఇచట బ్రహ్మపర్యంతమగు వస్తువులందుండు గొప్పతనము శ్లాఘ్యగుణము. ప్రకృతార్థమగు నాశయం దశ్లాఘ్యగుణము. అందుచే నుభయము సమకూరినది.

50 యథాసంఖ్యాలంకారము.

క్రమముగఁ జెప్పఁబడిన పదార్థముల నాక్రమముతోడనే సమన్వయించుట యథాసంఖ్య మగును. శత్రువును మిత్రుని ఆపదను జయింపుము సంతోషపెట్టుము పోగొట్టుము. మఱియు,

కృపణుఁడు ధనమును వీడకుండుట తినకుండుటయు నది శరణొందెననియా? విషమువలెఁ జంపుననియా?

వామనాదులిది క్రమాలంకార మందురు.

51. పర్యాయాలంకారము.

ఒకవస్తువు క్రమముగ ననేకము నాశ్రయించినట్లు వర్ణించినచోఁ బర్యాయ మగును. ఉ॥ కామినీవదన కాంతి పద్మమును వీడి చంద్రుని పొందినది.

ఇచట నొకకామినీవదనకాంతియె క్రమముగఁ బద్మచంద్రరూపానేకాధారముల నొందుట పర్యాయము. యద్యపి పద్మము నాశ్రయించుట

20. గిరిర్మహాన్ గిరేరబ్ధిర్మహానబ్ధేర్నభో మహత్ ।
నభసోపి మహాద్బ్రహ్మా తతోప్యాశా మహీయసీ ॥

వాచ్యము కాకున్నను పద్మమును వీడి యని పద్మ పరిత్యాగమును జెప్పుటచే మొదటిదానియాశ్రయము నూహించుటవలనఁ బర్యాయ మేర్పడు చున్నది. కావుననే,

[21] శ్రోణీబంధము కార్శ్యమును వీడుచున్నది. నడుము
దానిని సేవించుచున్నది. పాదములచేఁ దరళగతులు వీడఁ

21. శ్రోణీబంధ స్త్యజతి తనుతాం సేవతే మధ్యభాగః
పద్భ్యాం ముక్తా స్తరళగతయస్సంశ్రితా లోచనాభ్యామ్ ।
ధత్తే వక్షఃకుచసచివతామద్వితీయంతు వక్త్రం
తద్గాత్రాణాం గుణవినిమయః కల్పితో యౌవనేన॥

ఈ పద్యమును కావ్యప్రకాశకారుడు పర్యాయాలంకారమునకు లక్ష్యముగ నొసగెను. కాని దీనిలో "కటితటికార్శ్యమును వీడుచున్నది, పదములు తరళగతుల వీడుచున్నవి." ఇత్యాది ప్రథమ ద్వితీయ పాదములు మాత్రమే పర్యాయమునకు లక్ష్యమగునుగాని "వక్షము కుచసచివ మగుచుండెను." ఇత్యాది మూడవ పాదమున పర్యాయము లేనేలేదు. వస్తుతస్తు ఈ పద్యమును రచించినకవి ముఖ్యముగ నిందు కావ్యలింగమును జెప్పదలంచియుండును. ఎందుచేతనన ? ఈ పద్యము రాజశేఖరకవికృతమగు బాలభారత నాటకములోని ప్రథమాంకములో ద్రౌపదీస్వయంవర సమయమున ద్రుపద సభలో ద్రౌపదిని జూచిన భీముని వాక్యమిది. ద్రౌపదీ యౌవనప్రాదుర్భావమును వర్ణించు ప్రకరణము కావున యౌవనముచే "నామె యంగములకు గుణములమార్పు కల్పింపబడెన"ని చెప్పఁబడినది. యౌవన మెట్లంగములకు గుణవినిమయము కలిగించె నను జిజ్ఞాస రాగా దానియర్థమును పూర్వపాదత్రయము సమర్థించుటచే కావ్యలింగము ప్రధానము. అందులోని మొదటి రెండుపాదములందు పర్యాయాలంకారమంగను. మూడవ పాదమున పర్యాయ పద్ధతిని వీడి యంగములకు గుణములమార్పుమాత్రమె చెప్పబడెను. గుణములమార్పన? గుణములవ్యత్యాసము. ఆవ్యత్యాస మొకవస్తువు పూర్వగుణమును వీడుటచేగాని క్రొత్తగుణమును పొందుటచేగాని కలుగును. వక్షమున పూర్వము కుచసచివత లేదు ఇప్పుడున్నది. మోమును తొల్లి సాటిలేనిదికాదు ఇప్పుడు సాటిలేనిది. అని చెప్పుటచే గుణవినిమయమున్ను వివరింపబడినట్లగును. కావ్యలింగాలంకార ముపపాదింపబడినట్లు నగును.

బడినవి. అవి కన్నులచేఁ బొందఁబడినవి. వక్షము కుచస
చివ మగుచుండెను. ముఖ మద్వితీయ మయ్యెను. యౌ
వనముచే నామెగాత్రములకు గుణవినిమయము కల్పింపఁ
బడ్డెను.

అనుచోటఁ గావ్యప్రకాశకారుఁడు పర్యాయమునుఁ జెప్పెను. అన్ని చోటుల శాబ్దపర్యాయ మెట్లన,

[22] ఓకాలకూటమా! ఉత్తరోత్తరము ఉత్కృష్టస్థానము
నాశ్రయించు స్థితి నీకెవ రుపదేశించిరి? మొట్టమొదట
సముద్రగర్భముననుండి, తరువాత శివునికంఠమున నుం
టివి. ఇప్పుడన్ననో దుష్టులవాక్కున నివసించుచున్నావు.

ఇది యంతయు సంకోచ వికాసములులేని పర్యాయము. సంకోచ పర్యాయ మెట్లన,

[23] చల్లఁదనము భూమి యందంతటను నుండి పిదప చెట్ల

ఇచట గుణవినిమయపదముచే రెండువస్తువులందలి గుణములమార్పు వివక్షింపలేదు. అది పరివృత్త్యలంకారవిషయము. కనుకనే పరివృత్తిలక్షణమున 'అన్యోన్యము' ను పదము చొప్పింపఁబడినది. అన్యోన్యవినిమయమే వినిమయశబ్దార్థమైనచో పరివృత్తిలక్షణములో నన్యోన్యపదము వ్యర్థ మగునుగదా! ఇట్లుండ నీపద్యములో మూడవపాదమునఁ గూడ పర్యాయమే యనువారితలంపేమో తెలియరాదు.

ఔను కాని యీ పద్యమున కావ్యలింగము ప్రధానమైనచో నంగమగుపర్యాయమును బర్యాయోదాహరణముగ నెట్లుగైకొనెను? అన్నచో, త్వన్నయనసమకాంతి (యత్త్వన్నేత్రసమానకాంతి) ఇత్యాదియందు కావ్యలింగము ప్రధానమగుచుండినను అంగమగు ప్రతీపమును ప్రతీపోదాహరణముగ గ్రహించినట్లేయని తృప్తినొందవలెనేమో!

22. నన్వాశ్రయస్థితిరియం తవ కాలకూట కేనోత్తరోత్తర విశిష్టపదోపదిష్టా।
ప్రాగర్ణవస్య హృదయే వృషలక్ష్మణోథ కంఠేఽధునా వససి వాచి పునః ఖలానామ్॥

23. ప్రాయశ్చరిత్వా వసుధామశేషాం ఛాయాసు విశ్రమ్య తత స్తరూణామ్।
ప్రౌఢిం గతే సంప్రతి తిగ్మభానౌ శైత్యం శనైరంతరపామయాసీత్॥

నీడలయందు నిలిచి యిప్పుడు ష్ణరశ్మి విజృంభింపగా నీటి
లోనికి పోయి నివసించెను.

ఇచట శైత్యమున కుత్తరోత్తర మాధార సంకోచమువలన సంకోచ పర్యాయము. వికాసపర్యాయ మెట్లన,

[24] తన్వీ! పూర్వము నీబింబోష్ఠమునసే రాగము కనఁబ
డెను. ఇప్పుడో బాలకురంగాక్షీ! ఇది నీహృదయమునఁ
గూడఁ గనఁబడుచున్నది.

---

24. బింబోష్ఠఏవ రాగస్తే తన్వి! పూర్వమదృశ్యత।
అధునా హృదయేప్యేష మృగశాబాక్షి దృశ్యతే॥

ఈ పద్యమున పూర్వాధారమును వీడక మఱొకయాధారమునఁ బ్రవేశించుటచే వికాస పర్యాయమని దీక్షితులువారు.

జగన్నాథపండితుఁడిచ్చోట పర్యాయముకాదని చెప్పుచున్నాఁడు. ఎందుచేత నంటే? ఒకవస్తువు అనేక స్థలములందు క్రమముగనుండినగదా! పర్యాయమగును? క్రమముగ ననుటచే మొదటిదానిసంబంధమును వీడియే మఱొకదాని సంబంధముమ పొందెనని చెప్పఁదగును.

కావ్యప్రకాశమున నట్లే యున్నది. కటితటి కాఠిన్యమును వీడుచున్నది దానిని నడుము పొందుచున్నది, ఇత్యాదియందు.

అలంకారసర్వస్వమునఁగూడ నట్లేయున్నది. ‘ ముం దర్ణవ మధ్యమున పిదప హరునికంఠమున ’ ఇత్యాదియందు

‘ నీబింబోష్ఠమునసే రాగము ’ ఇత్యాదియందు దన్ననో రాగరూప వస్తువు పూర్వాశ్రయ మగునోష్ఠమును వీడి హృదయమును బొందలేదు. రెంటను నున్నది కావున పర్యాయము కాదు. ఏకవస్తువిషయక సారాలంకార మనఁదగును. దీనినే రత్నాకరాదులు వర్ధమానాలంకారముగఁ జెప్పుదురు! అని

మర్మప్రకాశకర్త నాగేశభట్టు జగన్నాథుఁడు చెప్పినట్లిది సారాలంకారమగు టంతసమంజసముగఁ గనఁబడదు. ఎందుచేతనంటే? కావ్యప్రకాశమున ఉత్తరోత్తర ముత్కర్షగ వర్ణించుట సారాలంకారమగు నని లక్షణము చెప్పి “రాజ్యమున సారము వసుధ, వసుధయందు పురము, పురమున ప్రాసాదము, దానియందు తల్పము, తల్పమున

ఇచట రాగము పూర్వాధారమును వీడకుండగనే మఱియొక యాధారమునఁ బ్రవేశించినట్లు వర్ణించుటచే నిది వికాసపర్యాయము.

ననంగసర్వస్వ ముత్తమాంగన" అని యుదాహరించెను. ఇందనేకవస్తువుల కుత్తరోత్తరోత్కర్ష చెప్పఁబడెను కాని యొకవస్తువునకే చెప్పలేదు.

జగన్నాథుఁడు సారము నేకవస్తువిషయకముగఁ జెప్పెనుకాని ప్రాచీనులట్లనలేదు.

ఈపర్యాయాలంకారవిషయమున కావ్యప్రకాశాదులం బరిశీలింప నేనితోఁచునంటే మమ్మటాదినాగేశపర్యంత మగు నాలంకారికులకు రాగశబ్దవాచ్యములగు నోష్ఠగతరక్తిమకు, హృదయగతానురాగమునకు నభేదాధ్యవసాయముచే నైక్యము సమ్మతము. అట్లు కాఁగా "ఒకవస్తు వనేకస్థలముల వర్ణింపఁబడుచున్నను విశేషమగును. ఉ॥ లోపల వెలుపల ముందు వెనుక అన్నిదిక్కుల నాకామెయే కనబడుచున్నది. మఱియు వత్స! రామ! మనసునుండి బయట కేఁగలేదు. అన్నిదిక్కులఁ గనఁబడుచున్నావు" ఇత్యాదికులె నొకవస్తు వనేక స్థలములందున్నట్లు వర్ణనరూపమగు ద్వితీయవిశేషమే యగును. రాగిమొక్కటే ఓష్ఠమున హృదయమున నొకప్పుడే యున్నట్లు వర్ణించుట వలన ద్వితీయ విశేషాలంకారమున నతివ్యాప్తి లేకుండుటకే కద పర్యాయలక్షణమున 'పర్యాయముచే' ననిదీక్షితులు చెప్పెను. మమ్మటుఁడు కావ్యప్రకాశమునఁ గూడ "క్రమమున" అనిచెప్పెను. క్రమమున:- మొదటిచోటు వీడి రెండవచోట నుండుట. అందుచేతనే లక్షణమున నొకదాని కనేకస్థలములందునికి చెప్పినను నుదాహరణమున దానికనుగుణముగ పద్మము నాశ్రయించి యనక పద్మమును వీడి యని పద్మపరిత్యాగమే చెప్పఁబడెను కాని పద్మసమాశ్రయణము చెప్పఁబడలేదు.

మమ్మటుఁడును ద్వితీయవిశేషవ్యావృత్తిని క్రమపదముచేతనే చెప్పఁగోరెను.

రుయ్యకుఁ డన్ననో స్పష్టముగ నాతనియలంకారసర్వస్వమున నిట్లు చెప్పెను.

"జీయి! ఒకటి చాలచోటుల నుండుట" యను వెనుకటి లక్షణముచే విశేషాలంకారమే మరల నిచట చెప్పఁబడుచుండెనే! యెందుకిట్లుచెప్పుట? యని శంకించుకొని చెప్పెను 'క్రమమున' అని.

ఇక్కడ క్రమగృహీతమగునర్థముపలన, విశేషాలంకారమున నన్నిట నొకప్పుడే తోఁచును. అందుచేనీపర్యాయాలంకారము విశేషాలంకారముకంటె వేఱువిషయము కలదగును. అని

ఒక యాధారముననే యనేకముండినట్లు చెప్పినను బర్యా యమగును. ఉ॥ పూర్వము ప్రవాహ మున్నచోట నిప్పుడు పులినముండెను. మఱియు,

25 పూర్వకాలమున మనకు శరీర మొక్కటిగా నుండెడిది. తరువాతనో నీవు ప్రియుఁడవు మేమును దురదృష్టవతు లగుప్రియురాండ్రము. ఇప్పుడు నీవు భర్తవు మేము

"నీబింబోష్ఠముననే రాగము" న్నచోటనో! క్రమము లేనేలేదు. క్రమమంగీకరిం చినచో నధరమున రాగము లేదని యొప్పుకొనవలసి వచ్చును. వికాసపర్యాయమున్ను కాకపోవును.

'ఇచట రాగము పూర్వాధారమును వీడక యాధారాంతరమునఁ బ్రవేశించుట' అనుదీక్షితవచన విరోధమున్ను కలుగును. అట్లుక్రమము లేకపోవుటవలన జగ న్నాథుని దీక్షితదూషణము మమ్మటునికిని తగులును. జగన్నాథుఁ డిచట సారాలంకా రము కాఁదగు నన్నను, ఏకవస్తువిషయక సారాలంకారమును మమ్మటాదు లెవ్వరు నుదాహరింపక పోవుటచే సారాలంకార మిచటలేదనియే తలంపఁదగును. మమ్మటో క్తరీతిగనే ద్వితీయవిశేషాలంకారోదాహరణమగుట యెట్లును తప్పనిదగుటచే పర్యా యాలంకార మనుటయు న్యాయముకాదు.

ఔను గాని యాలంకారికులందఱకు మార్గదర్శకుడఁగు మమ్మటుని దూషిం చుట తదనుసారులకు తగునా? యనరాదు. విరోధము స్పష్టముగఁగనఁబడుచుండ నెవఁ డూరకుండును. ? అందుచేతనే శాస్త్రములందు ప్రాచీన నవీనమతము లుండుట, నవ్యులు ప్రాచీనులను దిరస్కరించుట, కలుగుచునే యున్నది. "ఇదిపద్మముకాదు ముఖమె తుమ్మెదలు కావు కన్నులే" అని స్పష్టముగ సాదృశ్యముండుటవలన తత్త్వాఖ్యానో పమయగునని ప్రాచీనతముఁడగు దండి చెప్పినయుపమను, 'ఇదిపద్మముకాదు' ఇత్యాది యందు భ్రాంతాపహ్నుతియే కానియుపమకాదు ఇత్యాదిచే దీక్షితులు చిత్రమీమాంస యందుపమాలక్షణ ప్రకరణమున నిరాకరింపలేదా ?

25. పురాభూదస్మాకం ప్రథమ మవిభిన్నా తనురియం
తతోను త్వం ప్రేయాన్ వయమపి హతాశాః ప్రియతమాః।
ఇదానీం నాథ స్త్వంవయమపి కళత్రం కిమపరం
హతానాం ప్రాణానాం కులిశకఠినానాం ఫలమిదమ్॥

భార్యలము. ఇఁక నేమికావలెను ? ఇది వజ్రకఠినము లగు ప్రాణము లున్న దానికి ఫలము.

ఇచట దంపతులకు మొదట నభేదము పిదప ప్రేయసీ ప్రియతమ భావము తరువాత భార్యాభర్తృ భావము నని యాధేయపర్యాయము చూపఁబడినది.

52. పరివృత్తి.

న్యూనాధికవస్తువుల నన్యోన్యము మార్చుకొనుట పరివృత్తి యగును. ఉ॥ ఆరాజు కటాక్షముతో నొకశరమును వీడి శత్రుసంపదను గ్రహించెను. మఱియు, అతివృద్ధుఁడు స్వర్గియు నగు నాజటాయువునుగూర్చి నీకిప్పుడు విచార మక్కరలేదు. ఎందుచేతనం టే, అతఁడు జీర్ణకళేబరము నిచ్చి శరదిందు సుందరమగు యశమును గొనెను.

53. పరిసంఖ్యాలంకారము.

ఒకవస్తువు నొకదానియందు నిషేధించి మఱొకదానియందు నియమించుట పరిసంఖ్య యగును. ఉ॥ స్నేహక్షయము దీపములందుకాని కాంతామనంబులందు లేదు. మఱియు,

[36] ఉజ్జయినియందు లీలావతుల నయనోత్పలములు మాత్రము (మనసులుకావు) శ్రుతిమార్గము నతిక్రమించుచున్నవి. అచట మహాకాలుని జటలందున్న యర్ధచంద్రుఁ డొకఁడే వక్రిమనొందుచున్నాఁడు.

36. విలంఘయంతి శ్రుతివర్త్మ యస్యాం లీలావతీనాం నయనోత్పలాని।
బిభర్తి యస్యామపి వక్రిమాణ మేకో మహాకాల జటార్ధచంద్రః॥

మొదటి యుదాహరణమున నిషేధము శాబ్దము. ద్వితీయో దాహరణమునం దార్థము.

54. వికల్పాలంకారము.

తుల్యబలములకు కర్తవ్యతావిరోధము కలుగు చుండగా వికల్పాలంకారమగును. ఉ॥ రాజులప్పుడు శిరములను గాని చాపములనుగాని వంచుదురుగాక.

ఇచట, సంధి ప్రమాణ, విగ్రహ ప్రమాణముల వలన సంభవించిన శిరోనమనచాపనమనము లొక్కమాఱు చేయసాధ్యము కానివొక్క మాఱు చేయలవసిరాగా వికల్పము కలుగును. మఱియు,

వర్ష మెడతెగక కురియుచున్నది. నెమిళ్లాడు చున్నవి. ఇప్పుడు కాంతుఁడుకాని కృతాంతుఁడుకాని దుఃఖమును బోగొట్టఁగలఁడు.

[27] ప్రియుఁడు కలిసినమరణ మభిలషింపదగదు. మరణము సంభవించిన ప్రియసమాగమ ముండదు. కావున నారెంటిలో నొకదానికి వికల్పము.

55. సముచ్చయాలంకారము.

ఒక్కమాటుగ జరిగిన కార్యసమాజమును వర్ణించుట సముచ్చయ మగును. ఉ॥నీశత్రువులు చూచుచున్నారు, భయపడుచున్నారు. నశించుచున్నారు,

విరోధము లేకుండ నొక్కమాఱు జరిగిన దర్శనాదులకూర్పు సముచ్చయము. మఱియు,

---

27. ఓయి! కాంతుఁడు కృతాంతుడు దుఃఖాంతమును గలిగింప విరోధ మెట్లు? విరోధము లేనిచో వికల్పాలంకార మెట్లుకలుగు ననినఁ జెప్పుచున్నాడు. "ప్రియుడు కలిసిన" అని, అట్లుకాగా పరస్పరవిరుద్ధములగు ప్రియసమాగమ మరణాభిలాషలకు వికల్పము,

[28] ఓసత్పురుషుఁడా ! నీచేఁగుచ్చఁబడిన ప్రేమనామక నవ శల్యమును హృదయమున భరించుచు నవశయై యానా యిక యేమిచేయుచున్నదో వినుము,

నిద్రించు చున్నది వాడు చున్నది శోషించు చున్నది మాడుచున్నది వాగుచున్నది గంతులు వేయుచున్నది తిరుగుచున్నది పొర్లుచున్నది నశించుచున్నది జారుచు న్నది మూర్ఛనొందుచున్నది క్షీణించుచున్నది.

ఇచటఁగొన్ని క్రియలకుఁ గొంచెము కాలభేదమున్నను శతపత్ర మను పూవుయొక్క నూఱుదళము లొక్కట విడుచు న్యాయమున విరహా తిశయ ద్యోతనకై యాగపద్యము వివక్షించుటచే లక్షణ సమన్వయము.

అహంపూర్విక నొందిన (నేనుముందు నేనుముం దను భావముకల) వాని కేకకార్యాన్వయము కలిగినను సము చ్చయమే యగును. ఉ॥ కులము రూపము వయస్సు విద్య ధనము వీనిని గర్వింపఁ జేయుచున్నవి.

ఎచట నొకటి కార్యసిద్ధికిఁ గారణముగ నుపక్రమించునో, ఆకార్య మందితరములు సహామహామిక (పరస్పరగర్వము) తో ఖలేకపోతన్యాయ మున (కళ్లమునందలి పావురములరీతిగ) గార్యసిద్ధి నొనర్చుచో నదియు సముచ్చయమగును. ఎట్లు మదమున కాభిజాత్యమొక్కటే సంపూర్ణ కారణము. అట్టిదే రూపాదికముకూడ మదసాధనముగఁ దయారగు చున్నది. మఱియు,

---

28. బిభ్రాణా హృదయే త్వయా వినిహితం ప్రేమాభిధానం నవం
శల్యం యద్విదధాతి సా విధురితా సాధో తదాకర్ణ్యతామ్।
శేతే శుష్యతి తామ్యతి ప్రలపతి ప్రమ్లాయతి ప్రేంఖతి
భ్రామత్యుల్లుఠతి ప్రణశ్యతి గళత్యున్మూర్ఛతి త్రుట్యతి॥

[29] దానము గుప్తము, అర్థి యింటికి రాగా సత్కారాదు లొనర్చుట, సంపదలున్నను గర్వింపమి, పరులనిందను వెలిపుచ్చకుండుట, ప్రియము గావించి మానము, సభలో మిత్రకృతప్రకాశనము, వేదమందాసక్తియుఁ, బురుషునిఁ గులీనుగాఁ జెప్పుచున్నవి.

56. కారకదీపకము.

ఏకకారకము నొందిన క్రియలకూర్పు కారకదీపక మగును.

ఉ॥ బాటసారి వెళ్లును. తిరిగి వచ్చును సాతును జూచును మార్గము నడుగును. మఱియు,

[30] నిద్రించుచున్నాఁడు, స్నానముచేయుచున్నాఁడు, భుజించు చున్నాఁడు, పచారు చేయుచున్నాఁడు, జుట్టునార్చుకొనుచున్నాఁడు, అంతిపురమున నున్నాఁడు, జూదమాడుచున్నాఁడు, ఇప్పుడు చెప్పుటకు సమయము కాదు, తిరిగిరమ్ము పొమ్ము. అని యుద్దండులగు ద్వారపాలురచే నివారింపఁబడు నీదీనుల మమ్ము ఓలక్ష్మీ! పద్మకాంతి సదృశ మగు నపాంగములతోఁ జూడుము.

---

29. ప్రదానం ప్రచ్ఛన్నం గృహముపగతే సంభ్రమవిధి
ర్నిరుత్సేకో లక్ష్మ్యామనభిభవ గంధాః పరకథాః ।
ప్రియం కృత్వా మానం సదసికథనంచాప్యుపకృతేః
శ్రుతేఽత్యంతాసక్తిః పురుషమభిజాతం కథయతి ॥

30. నిద్రాతి స్నాతి భుఙ్క్తే చలతి కచభరం శోషయత్యంతరాస్తే
దీవ్యత్యక్షైర్న చాయం గదితుమవసరో భూయ ఆయాహి యాహి ।
ఇత్యుద్దండైః ప్రభూణామసకృదధికృతైర్ద్వారితాన్ద్వారిదీనా
నస్మాన్పశ్యాబ్ధికన్యే సరసిరుహరుచా మంతరంగైరపాంగైః ॥

మొదటి యుదాహరణమున వాచ్యము జాటసారి యగు కర్తృ కారకమున కొక్కదానికే గమనాదులం దన్వయము. రెండవ యుదాహరణమున నధ్యాహృతము (తెచ్చికోఁబడిన) అగు ప్రభురూప కర్తృకారకమున కొక్కదానికి నిద్రాదులం దన్వయము కావున నొక్కదానికనేక వాక్యార్థములతో నన్వయముండుటచే దీపక సాదృశ్యలాభమున కారక దీపకము. ఇది మొదటి సముచ్చయమునకు విపరీతము.

57. సమాధి.

వేఱుకారణము లభించుటచేఁ గార్యమునకు సౌకర్యము కలిగినచో సమాధ్యలంకారమగును. ఉ॥ తరుణికి నాయకునికడ కరుగుటకు వేడుక కలిగెను. సూర్యుఁడు నస్తమించెను. మఱియు,

ఈమె కోపమును బోఁగొట్టఁ బాదములందు పడఁబోవు చున్ననా కుపకారమునకై భాగ్యవశమున మేఘుఁడుఱిమెను.

ఒకనిచే నారంభింపఁబడిన కార్యమునకు గారణాంతర సమావేశము వలన సౌకర్యము చక్కఁగఁ గలిగినచో సమాధ్యలంకారము. ఈసమాధి రెండవ సముచ్చయమునకు విపరీతము. ఈ సముచ్చయమందుఁ బ్రత్యేకము సమర్థమగు ననేకములకు ఖలేకపోత న్యాయముచే నొక్కమాఱు కార్యసాధనమునకు సంసిద్ధమగుటగదా! సమాధి యందన్ననో ఒకదానిచే గార్యమారంభింపబడగా మఱొకచోటఁ గాకతాళీయముగ వచ్చినది యాకార్యమునకు సౌకర్యమును గలిగించునది మాత్ర మగును. ఇచట నుదాహరణము 'తరుణికి' అనునది.

ప్రియాభిసరణమున కుత్కంఠయే సంపూర్ణ కారణము. అది చీకటి రాకను గోరదు. యువతులకు గాలనియమము లేకయే కోరిక కలుగు

చుండును కనుక. దైవికముగా వచ్చిన యంధకారము కార్యమునకు సౌకర్యమునె గలిగించెను. ఇట్లే రెండవ యుదాహరణమునఁ గూడ నన్వయించుకొనవలెను.

58. ప్రత్యనీకాలంకారము.

బలవంతుఁడగు శత్రువునకు సంబంధించిన వారియందు బరాక్రమము చూపుట ప్రత్యనీకాలంకారము. ఉ॥ జయ శీలములగు కన్నుల ననుసరించు కర్ణము లుత్పలములచే నధఃకరింపఁబడినవి. మఱియు,

[31] నారూపకీర్తుల హరించిన వానియం దీమె యనురక్త
యని నీయందలి మత్సరముచేఁ గాబోలును! మదనుఁడు

31. మమ రూపకీర్తి మహరద్భువి య స్తదను ప్రదేష్టి హృదయేయమితి ।
త్వయి మత్సరాదివ నిర స్తదయస్సతరాం క్షిణోతి ఖలు తాం మదనః ॥

ఈపద్యవిషయమున జగన్నాథుఁ డిట్లాక్షేపించు చున్నాడు.

ఈపద్యమున నీ యందు మత్సరమువలనఁగాబోలు ననుచోట పంచమ్యంతమగు మత్సరశబ్దముచే మత్సరరూపకారణము తెలుపఁ బడినది. కాబోలునను పదముచే నుత్ప్రేక్ష చెప్పబడెను. అందువలన నిచట హేతూత్ప్రేక్ష స్పష్టము. పూర్వార్థ మంతయు మాత్సర్య బోధనపరము. దానివలన శత్రువునకు ప్రాబల్యము తనకుదౌర్బల్యము తెలియుచున్నది. కాని యంత మాత్రమున ప్రత్యనీకము కాదు. హేతూత్ప్రేక్షయే యగునని.

దీనికి చంద్రికాకర్త సమాధానమిది.

ఇచట నీయందు మత్సరమునఁ గాబోలునని హేత్వంశమున నుత్ప్రేక్ష యున్నను ఆమాత్సర్యకారణముచే శత్రుసంబంధులను బాధించుట ప్రత్యనీకాలంకారమునకు ప్రత్యేకవిషయముగ నెఱుంగవలెను. అందుచేతనే మమ్మటభట్టుకూడ తనకావ్యప్రకాశమున

నిర్దయుఁడై యామెనెక్కువగ శిక్షింపఁ జేయు
చున్నాఁడు.

త్వంవినిర్జిత మనోభవ రూప స్సాచసుందర ! భవత్యనురక్తా ।
పంచభిర్యుగపదేవ శరైస్తాం తాపయత్యనుశయాదివకామః ॥

నీవు వినిర్జిత మన్మథ రూపుఁడవు, ఆమెయునోసుందర ! నీయం దనురక్త. నీమీఁద ద్వేషముచేతనేమో కాముఁ డామెనైదుబాణము లతో నొక్కటఁగొట్టు చున్నాఁడు.

అని యుదాహరించెను. కావున హేతూత్ప్రేక్షచే గతార్థమగుట వలన ప్రత్యనీకమగుట కవకాశములేదన్న జగన్నాథోనిమాట గ్రహింప రాదని,

నాగేశభట్టుకూడ హేతూత్ప్రేక్ష యున్నను ప్రతిపక్షులనుబాధిం చుట ప్రత్యనీకవిషయమగుటవలన జగన్నాథోక్తి చింత్యమేయనెను.

వైద్యనాథ నాగేశుల భావమేమి యనః-

నీయందు మత్సరముచేఁగాబోలు నన్నచో నుత్ప్రేక్ష యున్నను నారూపకీర్తుల నిత్యాదిభాగమందు నాయకుఁడు మదనునికంటె ప్రబలు డనియు, దుర్బలుఁడగు మదనుఁడు నాయక సంబంధిని యగు నాయికను బాధించుచు పరాక్రమము చూపుచుండుటచే ప్రత్యనీకము కూడనున్న దని సమన్వయించిరి. వైద్యనాథుఁడు తన సమన్వయమునకు మమ్మట భట్టు నంగీకారమును గూడఁ జూపియున్నాఁడు. కాని దీక్షిత మమ్మటో దాహరణములు స్థూలదృష్టితోఁ జూడ నొకటిగాఁగనఁబడినను సూక్ష్మే క్షికంజూడ నొకటి కాదని బాగుగఁ దెలియును. చాలవ్యత్యాసమున్నది: ఎట్లనః—

కావ్యప్రకాశోదాహరణమున 'నీవు వినిర్జిత మన్మథ రూపుఁడవు' అనుచో వినిర్జిత పదముచే మదనుని నాయకుఁడు జయించుట, నాయకు

ఇట్లు బలవంతుఁడగు శత్రువునకుఁ బ్రతిక్రియ చేయలేక వాని సంబంధులను బాధించుట ప్రత్యనీకమని చెప్పుచుండగా సాక్షాచ్ఛత్రువునందుఁ బరాక్రమించుట ప్రత్యనీకమని కైముతిక న్యాయముచే సిద్ధించుచున్నది.

నకు ప్రబలత్వము, శత్రుత్వము స్పష్టమే. ఆమెయు నోసుందర! నీయందనురక్తయనుటచే నాయిక నాయకు నకు సంబంధించిన దగుట చెప్పబడెను. నీమీఁది ద్వేషముచేఁ గాబోలు నిత్యాదిచే శత్రుసంబంధియందు పరాక్రమము వివరింపబడినది. కావున ప్రత్యనీకాలంకారము తగును. దీక్షితోదాహరణమునఁ జూడుడు.

నారూపకీర్తులహరించెననుచో నాయకునకు దొంగతనము చెప్పఁబడినదేకాని సామర్థ్యముకాదు. తదనుప్రవిష్ట హృదయ యను పదము వలన దొంగ యితరుల సొత్తును దొంగిలించి రహస్యముగ నొకచోదాగినట్లు ఈనాయకుఁడు మన్మథుని రూపకీర్తులపహరించి నాయికమనమున రహస్యముగ నున్నట్లే తెలియుచున్నది కాని నాయకునకు సంబంధించినదని తెలియఁజేయు అను రక్తేత్యాది పదమేమియుఁజెప్పలేదు. నీయందు ద్వేషముచేఁ గాబోలు నామెను క్షీణింపఁజేయుచున్నాఁడు. వేటకానిచేఁ దరుమబడిన మృగము పొదలోదూరగా దానింగొట్టుటకు పొదమీఁద బాణమువేసినట్లే నాయకుని బాధించు తలంపుతో నాయికను బాధించుచున్నాడు కాని నాయికను బాధించు తలంపుతోఁ గాదు. అందుచేతనే నిరస్త దయుఁడని మదన విశేషణము. యశస్వియగు మదనుఁడతిసుకుమారయగునబలంగొట్టుట తగదని దయగలిగియు దయనువీడి యామె లోనున్న నాయకునందలి మత్సరమున నామెను గొట్టుచున్నాడని యా విశేషణాభిప్రాయము.

ఏతావతా పద్యమున శత్రువు చెప్పఁబడలేదు. శత్రువునకు బలము కలిగినట్లు చెప్పలేదు. శత్రువునకు సంబంధిని, చెప్పలేదు. ఈమూటినిఁ జెప్పకపోవుటచే ప్రత్యనీకము లేనేలేదు. హేతూత్ప్రేక్షయే యుచటఁ జెప్పఁదగును.

[32] మధువ్రతములు తమ మధుప్రపలగు పద్మములను మూ
యుటచేఁ గోపగించి చంద్రబింబమును బలాత్కారముగ

32 మధువ్రతౌఘఃకుపిత స్స్వకీయ మధుప్రపా పద్మనిమీలనేన ।
బింబంసమాక్రమ్య బలాత్సుధాంశోః కళంకమంకేధ్రువమాతనోతి ॥

ఇట్లే బలవంతుడగు శత్రువుయొక్క పక్షమందున్నవానిని పరాక్ర మించుట ప్రత్యనీకమని లక్షణము చెప్పి కైముతికన్యాయలబ్ధమగుటచే శత్రువునెడల పరాక్రమించుటకూడ ప్రత్యనీకమేయనిచెప్పుచు నీపద్యము నుదాహరించెను. ఇందేయలంకారము వాచ్యము? ఏది వ్యంగ్యము? అంగమేది? అంగియేది? యని విచారింపవలెను. తుమ్మెదగుంపు తమ పానీయశాలలగు పద్మముల మూసి వేయుటచే కోపగించి చంద్రబింబ మును బలాత్కారముగ నాక్రమించుకొని దానిని మలినముగఁ జేయు చున్నది. ధ్రువము,

ఇచటమాలిన్యము విషయము తుమ్మెదగుంపు విషయి నైల్యము నిమిత్తమగుధర్మము. ధ్రువమనునది వాచకశబ్దము. ఏవంచ ఉక్తవిషయ వస్తూత్ప్రేక్షయని తేలినది. మలినము చేయుటకు కారణము తమపానీయ శాలలగు పద్మములను మూసివేయుట వలని కోపము.

తుమ్మెదలకు మధుప్రపలు (చలిపందెలలు) పద్మములే. వానిని మూసి వేయుటచే కోపగించినవై మధుపము లాప్రపను మూసిన చంద్రుని కలంకి (నిందుతుని) గాఁజేసెను.

లోకమున ధర్మాత్ములు చలిపందిళ్ల నేర్పరతురు. దాని నాపి వేసినవారు కలంక(అపవాద)ము నొందుదురు. అట్లే మధుపముల ప్రపను మూయుటచే చంద్రుఁడు కళంకియయ్యెనని భావము. ఇత్థంచ ఉక్త విషయ వస్తూత్ప్రేక్ష యంగి, వాచ్యము. చంద్ర మధ్యమున నున్నది కలంకము కాదు కోపగించిన తుమ్మెదగుంపే యని వ్యంగమగు నపహ్నా వాలంకారమంగము,

నాక్రమించి మధ్యభాగమును మలినముగఁ జేయుచుం డెను ధ్రువము.

59 కావ్యార్థాపత్తి.

కైముత్యన్యాయముచే నర్థసిద్ధియైనట్లు వర్ణించినఁ గావ్యార్థాపత్తి యగును. (కావ్యమందలంకారరూపమగు నర్థాపత్తి కావునఁ గావ్యార్థాపత్తి)

ఉ॥ ఆ చంద్రుఁడు నీముఖముచే జయింపఁబడెను. పద్మములగతి చెప్పనేల ?

ఇచట తుమ్మెదగుంపుతో చంద్రునకు ప్రబల శత్రుత్వమును జెప్పలేదు. తుమ్మెదలు చంద్రునపుడు పరాక్రమము చూపినట్లును జెప్ప లేదు. ఇఁకనేమంటే చంద్రుఁడు తన తప్పుచే కలంకి యయ్యెనని మాత్రమే చెప్పుటచే ప్రత్యనీకము లేనే లేదు.

ఒకవేళ తమ కపకారము చేయుటచే చంద్రునందు శత్రుత్వము, పద్మనిమీలన మనివార్యమగుటచే ప్రబలత్వము బలాత్కారముగ నాక్రమించుటచే పరాక్రమించుట అనియే కవి భావమన్నచో అప్పటికిని 'బలవంతుడగు శత్రువునకు సంబంధించిన వారియందు పరాక్రమము చూపుట' యని యాలంకారికులందఱును తానును జెప్పిన లక్షణమిచట నెట్లు సమన్వితమగును ? ఈపద్యమున ప్రబల శత్రువునందే పరాక్రమము చూపినట్లున్నది కాని వారి చుట్టములందు పరాక్రమించినట్లు లేదే! అట్లున్నను ప్రత్యనీకమిష్టమనుచో రెండవ ప్రత్యనీకముగ 'బలవంతుఁ డగు శత్రువు నెదుర్కొని పరాక్రమించుట' యని లక్షణము చెప్పి దీని నుదాహరించిన నింతకంటె నెంతో బాగుండెడి దేమో ! కాని యిప్పుడీ పద్యమున ప్రత్యనీకాలంకారము తోచుటకేమియు నవకాశము కనఁ బడుట లేదు.

ఇచట ఆ యను శబ్దముచేఁ బద్మము లెవనిచే జయింపఁబడెనో వాఁడని వివక్షింపఁబడినది. అందుచే నా చంద్రుఁడు దేనిచే జయింపఁబడెనో దానిచేఁ బద్మములు జయింపఁబడెనని చెప్పనేల? యని దండికాపూప న్యాయముచేఁ బద్మజయమను నర్థము సిద్ధించుటచే నిది కావ్యార్థాపత్తి. తాంత్రికార్థాపత్తి లక్ష్యము కాకుండుటకై కావ్యవిశేషణము. మఱియు,

[33] బంధుజీవ ప్రభాహారమగు నీ చంచలాక్షి యధరమన్య
జీవప్రభాహారమగుటలో నేమివింత? తన హృదయ
మును భేదించుకొని వచ్చిన యీకుచముల కితరులగుండె
చెదరఁగొట్టుటలో నేమి దయయుండును?

60. కావ్యలింగము.

సమర్థింపవలయు నర్థమును సమర్థించుట కావ్యలింగము.
ఉ॥ ఓ మందకందర్ప! నామనసున ముక్కంటి యుండు
టచే నీవు జయింపఁబడితివి.

ఇచట మన్మథ జయోపన్యాసము. దుష్కరవిషయ మగుట వలన సమర్థనాపేక్ష కలిగియున్నది. దానికి నా చిత్తమున ముక్కంటియున్నాఁడని స్వాంతఃకరణమున శివసన్నిధానము చూపుటచే సమర్థించుట కావ్యలింగము.

వ్యాప్తిపక్షధర్మతలతోఁ గూడిన నైయాయిక లింగమందు లక్ష్యత్వము నివారించుటకుఁ గావ్య విశేషణము. ఇది వాక్యార్థహేతుక కావ్యలింగము.

---

33 అధరోఽయమధీరాక్ష్యాబంధుజీవప్రభాహరః।
అన్యజీవప్రభాంహంత హరతీతికిమద్భుతమ్॥
స్వకీయంహృదయంభిత్వానిర్గతౌ యావమోధరౌ।
హృదయస్యాన్యదీయస్య భేదనేకాకృపాతయోః॥

పదార్థ హేతుక కావ్యలింగ మెట్లన,

34 ఓ భస్మపు పూతా ! నీకు భద్ర మగుగాక. రుద్రాక్ష మాల ! నీకు శుభము. గిరీశగృహాలంకారమగు సోపాన పంక్తి ! ఎంతకష్టము ! మాపూజకు సంతసించిన శివునిచే మీసేవాసుఖోచ్ఛేదకమగు మోక్ష మను మహా మోహ మందణచివేయఁబడి యున్నాము.

ఇచట మోక్షము మహా మోహమగుట అప్రసిద్ధము కావున దానిని సమర్థించుటకు మీసేవా సుఖోచ్ఛేదకమను పదార్థము హేతువు.

ఒకానొకచోఁ బదార్థవాక్యార్థములు పరస్పర సాపేక్షములై హేతువులగుచున్నవి. మఱియు,

35 విదుషి యాదమయంతి ధరించు కేశపాశమునకు పశువు చేతను నాదరింపఁబడని చామరముతోఁ బోలిక నెవఁడు కోరును ?

ఇచట చామరమునకు దమయంతీ కుంతల భారముతో సామ్యము లేమి యందు 'విదుషి యాదమయంతి ధరించు కేశపాశమున కను వాక్యార్థము, పశువుచేతను నాదరింపఁబడని' యను పదార్థము నీయుభయము చేరి కారణమగును.

సమర్థింపఁదగిన యర్థమును సమర్థించుటే ప్రయోజనము గాఁగల వాక్యార్థమందు పదార్థము హేతువగు న దెట్లన?

---

34. భస్మోద్ధూళన ! భద్రమస్తు భవతే రుద్రాక్ష మాలే శుభమ్
హా! సోపానపరంపరే గిరిసుతా కాంతాల యాలంకృతే ।
అద్యారాధనతోషితేన విభునా యుష్మత్సపర్యాసుఖా
లోకోచ్ఛేదిని మోక్షనామని మహామోహే నిలీయామహే ॥

35. చికురప్రకరా జయంతి తే విదుషీ మూర్ధని యాన్బిభర్తి సా ।
పశునాప్యపురస్కృతేన తత్తులనామిచ్ఛతి చామరేణకః ॥

[36] ఓ పురహరా! పూర్వజన్మమున నెప్పుడు నిన్ను నమస్కరింపలేదను సంగతి శరీరనగుట వలన నూహింపఁబడినది. ఇప్పుడు నమస్కరించుచు ముక్తుఁడనై, తనురహితుఁడనగుటచే ముందుకూడ నమస్కరింపని వాఁడనగుదును. శివా! ఈ రెండు తప్పులు మన్నింపవలెను,

ఇచట నపరాధద్వయము సమర్థింపఁ దగియున్నది, కారణము స్పష్టము కాకపోవుటవలన. ఆసమర్థనముగూడ వాక్యార్థములగు పూర్వాపరజన్మసంబంధ్యనుమానములచే జేయఁబడు చున్నది. ఈ రెండు వాక్యార్థములలో రెండవ (ముందుగూడ నమస్కరింపనివాఁడనగుదును) వ్యాఖ్యార్థమందు తనురహితుఁడనను నొక పదార్థము హేతువు. తనురాహిత్యమునను నిప్పుడు నమస్కరించుచు ముక్తుఁడనగుదునను వాక్యార్థముకాని యనేక పదార్థముకాని హేతువు.

ఒకానొకచోఁ బరస్పర విరుద్ధములు సమర్థనీయములు నగు రెంటికిఁ గ్రమముగ రెండును గారణము లగుచున్నవి.

[37] దుస్సహమగు గౌరితపంబున కోర్వనివాఁడు, గౌరీసమాలాపరసికుఁడు నగుటచేఁ గపట వటువేషాపనయన ములం ద్వరాశైథిల్యము లొక్కమారు గలిగిన మదనారి మనకు ముద మొసగుఁగాక.

---

36. వపుః ప్రాదుర్భావాదనుమిత మిదం జన్మని పురా
పురారే నక్వాపి క్వచిదపి భవంతం ప్రణతవాన్ ।
నమన్ముక్త స్సంప్రత్యహమతనురగ్రేఽప్యనతి మా
నితీశ క్షంతవ్యం తదిద మపరాధ ద్వయమపి ॥

37. అసోఢాతత్కాలోల్లసదసహభావస్యతపసః
కథానాంవిస్రంభేష్వథచరసిక శ్శైలదుహితుః ।
ప్రమోదంవోదిశ్యాత్కపటవటువేషాపనయనే
త్వరాశైథిల్యాభ్యాం యుగపదభియుక్తస్స్మరహరః ॥

ఇచట శివునికొక్కమారే కృత్రిమ బ్రహ్మచర్య వేషమును వీడుటలోఁ దొందర, దానిననుసరించు వేడుక యను నీరెండు విరుద్ధకార్యములకుఁ గ్రమముగ గౌరి గొప్పతపమును సహింపలేకుండుట, యామెతో సల్లాపము లాడుటలో వేడుకయునను నీరెండు విషయములు కారణములుగఁ జూర్పఁబడినవి.

ఒకానొకచోఁ బరస్పరవిరుద్ధములు సమర్థనీయములునగు రెంటి కొక్కటే కారణమగును.

రమాఽధర రసాస్వాది యగునీ మురారి సముద్రమథన క్లేశమును సఫలముగను విఫలముగను దలఁచుచు విజయము నొందుఁగాక.

ఇచట సఫలముగను విఫలముగను దలంచుట యను రెండు విరుద్ధ కార్యములకు నంబుధి తనయాఽధర రసాస్వాద మొక్కటే కారణము.

ఈ కావ్యలింగము హేత్వలంకారమని కొంద అనిరి.

38 ఓ గోదావరీ ! నీ తీరమున గళింగ కవి బహుదేశదర్శన సఖియగు వాగ్దేవిని వీడి విరక్తుఁడయ్యెను. ఈమెను అంబుధి మధ్యసుప్తుఁడగు నారాయణుని నాభీసరోజాత మందున్న బ్రహ్మకుఁజేర్పుము. భూమి మీద నీమె యొంటరిగ నెట్లుండఁగలదు ?

ఇట సరస్వతిని బ్రహ్మకుఁ జేర్చుట గోదావరిచే నెట్లగునను నసంభావనీయార్థము నుపపాదించు 'అంబుధి మధ్య' ఇత్యాది బ్రహ్మ విశేషణ

38. హే గోదావరిదేవి ! తావక తటోద్దేశే కళింగః కవి
ర్వాగ్దేవీం బహుదేశ దర్శనసఖీం త్యక్త్వావిరక్తిం గతః ।
ఏనామర్ణవమధ్య సుప్తమురభిన్నాభీ సరోజాసనమ్
బ్రహ్మాణం గమయక్షితౌ కథమసావే కాకినీ స్థాస్యతి ॥

మునుంచుట శ్లేష యనుగుణము అని, కూర్పరాని యర్థమును గూర్చి నట్లు వర్ణించుట శ్లేష లక్షణమనియు జయదేవుఁడు చెప్పెను. వస్తుతః కావ్యలింగముకంటె నిందు భేదములేకపోవుట వలన నిది పదార్థహేతుక కావ్యలింగమే యగును.

ఓయి! సాభిప్రాయములగు పదార్థ వాక్యార్థముల నుపన్యసించుటరూపమగు పరికరముకంటె కావ్యలింగమునకు భేదమేమి? అన్నచోఁ జెప్పుచున్నాఁడు. పరికరమునఁ బదార్థ వాక్యార్థముల బలము వలనఁ బ్రతీయమానములగు నర్థములు వాచ్యశోభాకరము లగును. కావ్యలింగమునందో! పదార్థ వాక్యార్థములే వాచ్యమునకు కారణము లగును.

ఓయి! యాలోచింపగా మీసేవాసుఖోచ్ఛేదక మిత్యాది పదార్థ హేతుక కావ్యలింగోదాహరణమున, ముందుకూడ నమస్కరింపని వాఁడ నగుదును ఇత్యాది వాక్యార్థహేతుక కావ్యలింగోదాహరణమునను బదార్థ వాక్యార్థములే హేతువులగుచున్నను బశువుచేతను నాదరింపఁబడని యను పదార్థ హేతుక కావ్యలింగోదాహరణమున, నా మనసున ముక్కంటి యున్నాఁడు అను వాక్యార్థ హేతుకోదాహరణమునను వ్యంగ్యార్థమునకుఁగూడ హేతుకోటిలోఁ బ్రవేశమున్నది. విదుషీయనుదానికిఁ బ్రతిద్వంద్విగాఁ జెప్పఁబడుటచేఁ బశువుచే ననునది యవివేకిత్వాభిప్రాయమును సూచించునుగదా! ముక్కంటి యను నదియుఁగందర్పుని కాల్చు మూఁడవకన్ను ఉన్నది అనునభిప్రాయమును సూచించునుగదా! మూఁడవకన్ను కందర్పజయమున కుపయోగి యగుటంబట్టి. నిజమే. అట్లయ్యువానియందుఁ బరికరాలంకారము మాత్రమే కాదు. పరికరోత్థాపితమగు కావ్యలింగముకూడ నున్నది. (దానినే యుపపాదించుచున్నాడు) వ్యంగ్యమగు నవివేకిత్వముతోఁగూడిన పశువు చేతను నాదరింపఁబడని యనువాచ్యమె యగు ననేక పదార్థము,

ప్రతీయ మానమగు కందర్పునిఁగాల్చు మూఁడవ కన్నుతోఁ గూడిన శివుడు చిత్తమునందుంట యనువాచ్యమే యగు వాక్యార్థమున్న, హేతువులగుటంబట్టి.

సర్వాశుచినిధానము ఇత్యాది పదార్థ పరికరోదాహరణము నందు సర్వాశుచినిధానము ఇత్యాద్యనేక పదార్థములచేఁ బ్రతీయమాన మగు శరీరాసంరక్షణీయత్వమునవలెను, వాక్యార్థపరికరోదాహరణమునందును పర్యాయోక్త రీతిగా నాయావాక్యార్థముచేఁ బ్రతీయ మానమగు 'నేను వ్యాసుఁడఁగాను' ఇత్యాది వలెను, ఆవాచ్యములు (పదార్థవాక్యార్థములు) హేతువులగుటలో నడుమ వానిచేఁ బ్రతీయ మానమగు నవి వేకిత్యాదికమపేక్షితముకాదు. కావున పశువుచే ననుచోటను ముక్కంటి యనుచోటను నుండు వ్యంగ్యము వాచ్యమే యగు పదార్థమునకు వాక్యార్థమునకును హేతుభావము నుపపాదించుటచేఁ గావ్యలింగమున కంగమే యగును.

నీనేత్రసమానకాంతి యగునిందీవరములునీట మునిగినవి. అను ననేకవాక్యార్థహేతుక కావ్యలింగోదాహరణమున నీనేత్రసమానకాంతి ఇత్యాదికములగు నిందీవర శశి హంస విశేషణములు ఆవాక్యార్థములకు హేతుత్వమునుపపాదించు నవగువచే నచట వాక్యార్థ హేతుక కావ్యలింగమునకుఁ బదార్థహేతుక కావ్యలింగమంగము కావున పశువు చేతను నపురస్కృతము, నామనసున ముక్కంటియున్నాఁడు ఇత్యాదులు గావ్యలింగోదాహరణము లగుటలో నేబాధయులేదు.

61. అర్థాంతరన్యాసము.

సామాన్య విశేషములను జెప్పుట యర్థాంతర న్యాస మగును. ఉ॥ హనుమంతుఁ డబ్ధిని దాటెను. మహాత్ములకసాధ్య మెద్ది? గుణితోఁగూడిన యల్పుఁడును గౌరవమునొందును. పూలమాలతో గూడినదారముకూడ శిరమున ధరింపఁబడు చున్నది.

సామాన్య విశేషములు రెంటినిఁ జెప్పుట యర్థాంతరన్యాసము. అందొ కటి ప్రస్తుతము. మఱొకటి యప్రస్తుతము నగును. విశేషము ప్రస్తు తము కాఁగా దానితోఁగూడ నప్రస్తుత సామాన్యరూపమగు నర్థాంతర మునుగాని, సామాన్యము ప్రస్తుతమగుచుండ నప్రస్తుత విశేషరూపమగు నర్థాంతరమునుగాని చెప్పుట యర్థాంతరన్యాసమని చెప్పఁబడు చున్నది. అందు మొదటిదానికి రెండవవాక్యముదాహరణము. రెండవదానికి రెండవ శ్లోకములోని (గుణితోఁగూడిన) విషయముదాహరణము.

ఓయి! ఇది కావ్యలింగముకంటె వేఱుకాదు.

ఎట్లన రెండుదాహరణములందు నప్రస్తుతములగు సామాన్య విశే షములను జెప్పుట ప్రస్తుతములగు విశేషసామాన్యముల కెట్లుపకరించు నని చర్చింపవలసి యున్నది. ప్రస్తుతముతో నన్వయింపని యప్రస్తుత మును జెప్పుట యెప్పుడును గుదురదుకదా!

ఇచ్చటి యప్రస్తుతాభిధాన మప్రస్తుత ప్రశంస యందువలెఁ బ్రస్తుతవ్యంజకముకాదు. ఇందుఁ బ్రస్తుతములగు విశేషసామాన్యములు గూడ వాచ్యములగుటంబట్టి. అయ్యది అనుమానాలంకారమువలెఁ బ్రస్తుత ప్రతీతి జనకముకాదు. దానిలోవలె నిచట వ్యాప్తి, పక్షధ ర్మత మొదలగునవి లేకపోవుటవలన.

దృష్టాంతాలంకారమువలె నుపమానముగను బ్రస్తుతముతో నన్వ యింపదు.

[39] సింగపునిద్రనుహరించిన గజకృత వనతరు భంగధ్వనివలె ఖలుని విశ్వాసఘాతదోషము వీరునికిఁ గోపము కలిగించి ఖలుని వధకు గారణ మగును.

---

39. విస్రబ్ధఘాతదోషః స్వవధాయ ఖలస్య వీరకోపకరః ।
వన తరుభంగధ్వని రివ హరినిద్రా తస్కరః కరిణః ॥

ఇత్యాదులలో సామాన్యమందు విశేషముపమానమైనను విశేషమునందు సామాన్యమెచటను నుపమానముగఁ గనబడక పోవుటవలన, (మహాపురుషుల యాకృతివలె నితని యీ యాకృతి గంభీరమన్నచో నది యున్నను దాత్పర్యము లేకపోవుటచే) ఉపమానముగ నన్వయించుట సమంజసముగ దోపక పోవుట వలనను.

కాఁబట్టి కావ్యలింగమునందు వలెనే యర్థాంతర న్యాసమందును నప్రస్తుతమునకుఁ బ్రస్తుతమును సమర్థించుటకే ప్రయోజనమనవలెను. అందువలన నిచటను వాక్యార్థ హేతుక కావ్యలింగమె యగును గాని వేఱలంకారమున కవకాశము లేదన్నచో నిచటఁ గొందఱు సమర్థనాపేక్ష కల యర్థమును సమర్థించిన కావ్యలింగమనియు, సమర్థనాపేక్ష లేని దానిని ప్రబలప్రతీతి వశమున సమర్థించిన నర్థాంతరన్యాసమనియుఁ జెప్పుదురు. నీనేత్ర సమానకాంతి ఇత్యాది కావ్యలింగోదాహరణము లందు వలె,

40 శరదచే శశాంకుఁడాలిం గితుఁడు కాఁగా శాంత తటిత్కటాక్షయై ప్రావృష పయనమయ్యెను. భ్రష్టపయోధర లగు నేయంగనల సౌభాగ్య మడుగంటదు ?

41 హిమవంతుఁడు దివాభీతము వలె తన గుహాలలోనణగి యున్న చీకటిని సూర్యుని నుండి కాపాడుచున్నాఁడు. శరణొందిన నీచునందు నుత్తమునందు వలె నున్నతుల కెక్కువ మమత యుండును నిజము.

ఇత్యాద్యర్థాంతర న్యాసోదాహరణములందుఁ బ్రస్తుతమునకు సమర్థనాపేక్ష లేదు కదా !

40. అథోపగూఢే శరదా శశాంకే ప్రావృడ్యయౌ శాంత తటిత్కటాక్షా ।
కాసాంన సౌభాగ్యగుణోఽంగనానాం నష్టః పరిభ్రష్ట పయోధరాణామ్ ॥

41. దివాకరాద్రక్షతియో గుహాసులీనందివాభీతమి వాంధకారం ।
క్షుద్రేపినూనం శరణం ప్రపన్నే మమత్వముచ్చైశ్శిరసాం సతీవ ॥

వస్తుతః ఇది ప్రాయోవాదముకాని నియతవాదము కాదు. అర్థాంతర న్యాసమున విశేషమునకు సామాన్యసమర్థనాపేక్ష లేకున్నను 'విశేషములేని సామాన్యముండద' ను న్యాయానుసారముగ సామాన్యము విశేషముచే సమర్థనము నపేక్షింపనే యపేక్షించును.

సారములేని యనేక వస్తువుల కలియిక కార్యసాధకము ఇత్యాది సామాన్యము తృణములతోఁ గూర్పఁబడిన రజ్జువుచే నేనుఁగు కూడఁగట్టఁ బడుచున్నది. ఇత్యాదిప్రసిద్ధ విశేషోపన్యాసము లేకుండ బుద్ధి కెక్కకపోవుటం బట్టి.

ఇచట సామాన్యము 'భ్రష్ట పయోధరలగు నేయంగనల సౌభాగ్య మడుగంటదు' ఇత్యాది విశేష సమర్థక సామాన్యము వలెనే లోక ప్రసిద్ధ మగుటచే విశేషోపన్యాసము లేకయే బుద్ధి కెక్కును గావున శ్లోకార్థమునఁ దృణములతోఁ గూర్పఁబడిన ఇత్యాది విశేషన్యసన మపేక్షితముకాదు అనరాదు. సామాన్యము సర్వత్ర లోకప్రసిద్ధమగునను నియమము లేకపోవుటంబట్టి.

పొగయున్నచోటు లందెల్ల నగ్నియుండును అను వ్యాప్తిరూప సామాన్యము లోకప్రసిద్ధమగుటచే మహానసమువలె నను విశేష రూప దృష్టాంతమును గ్రహింప నవసరము లేనంతమాత్రమున నప్రసిద్ధ వ్యాప్తిరూప సామాన్యమును జెప్పినప్పుడును విశేష రూప దృష్టాంత కథన నిరపేక్ష కలుగదు కదా!

సామాన్యముచే విశేషమును సమర్థించుచోఁ గూడ నొకచోట నావిశేష సమర్థక సామాన్యము లోకప్రసిద్ధము కాకపోవుటచే నది తెలియుట కింకొక విశేషము నుంపవలసి వచ్చునే? యనరాదు. అది యిష్టమే. ఈ సందర్భములోనే వికస్వరాలంకారము వెంటనే చెప్పఁబడుటంబట్టి.

[41] ఇంతియుకాదు. కావ్యలింగమునను సంతట సమర్థనాపేక్ష కల దను నియమములేదు. 'విదుషీ యా దమయంతి కేశపాశము' అనుచో సమర్థనము లేకపోవుటవలన, ఉపమానవస్తువులందు వర్ణనీయ (కేశపాశ) సామ్యము లేకపోవుటచే నింద కవికుల ప్రసిద్ధము కావున సమర్థనాపేక్ష లేకపోవుట వలన. శరత్కాలమునందలి పూర్ణచంద్రుఁడు నలముఖ దాస్యమునకును దగఁడు ఇత్యాదులందు సమర్థన మవసరమున్నను గనఁ బడదు కదా! విషముతోఁగాని, శస్త్రముతోఁగాని, యగ్నితోఁగాని, మృత్యువుతోఁగాని స్త్రీలు నిర్మింపఁబడలేదు. అప్రతీకార పారుష్యలు స్త్రీలుస్త్రీలతో నిర్మింపఁబడిరి, ఇత్యాది కావ్యలింగోదాహరణములందు సమర్థనాపేక్షలేకున్నను 'అప్రతీకార పారుష్యలు' ఇత్యాదిచే సమర్థనము కనఁబడుట వలనను, అచట స్త్రీలు విషాదులతో నిర్మింపఁబడలేదని తెలుపుట, ప్రసిద్ధ మగుటచే సమర్థనాపేక్షకలది కాదు.

అందువలన నన్వయవ్యతిరేక వ్యభిచారములచే (అపేక్షయున్నను సమర్థనము లేకుండుట, అపేక్షలేకున్నను సమర్థనముండుట) సమర్థనాపేక్ష యున్నచో సమర్థించుట కావ్యలింగము, సమర్థనాపేక్ష లేకున్నచో సమర్థించుట యర్థాంతరన్యాసము, అను విభాగము లేదు. ఇఁకనేమంటే సమర్థ్య సమర్థకములకు సామాన్య విశేష సంబంధ ముండిన నర్థాంతర న్యాసము వేఱు సంబంధ ముండిన కావ్యలింగము నను వ్యవస్థ (నియ మము) నెఱుంగ వలెను. విశేషము చిత్రమీమాంసలోఁ జూడఁ దగును. ఇట్లప్రకృతముచేఁ బ్రకృత సమర్థనముదాహరింపఁబడినది.

ప్రకృతముచే నప్రకృత సమర్థన మెట్లన,

---

41 b ఇంతకు నర్థాంతరన్యాసమునను సమర్థనమవసరమని తేలినది. ఓయి! అర్థాంతరన్యాసమున నెక్కడో సమర్థనాపేక్ష కావ్యలింగమున నన్నో యంతట సమర్థనాపేక్ష. ఇదియే యీరెంటికి భేద మనఁగూడదా యన్నఁ జెప్పుచున్నాఁడు

[42] ఓ పార్వతీ ! రూపమున్నచో పాపవ్యవహారముండదు. అను మాట నిజము. నీనడవడి మునులకు నుపదేశకము కదా ! మఱియు,

దాత దానమిచ్చుచుండినను నతఁడు జలములచే నాక్ర మింపఁబడఁగా నగతికుఁ డెవఁడచట నుండుట కుత్సహిం చును ? మునుఁగఁగోరినదంతికటఁకటమునుండి తుమ్మెద గుంపెగిరి పోవుటలేదా ?

62. వికస్వరాలంకారము.

ఏ వాక్యమున విశేష సామాన్య విశేషములు గూర్పఁ బడునో యచట వికస్వరముండును. ఆరాజు శత్రువులచే జయింపఁబడలేదు. గొప్పవారు సాగరములవలె లోఁబ డని వారుకదా !

ఎచట నొకవిశేషమును సమర్థించుటకు సామాన్యమునుంచి దాని ప్రసిద్ధికిఁ దృప్తినొందక కవి యాసామాన్యమును సమర్థింప మఱొక విశేషము నుపమానరీతిగనో యర్థాంతరన్యాస విధముననో చెప్పిన నచట వికస్వరాలంకారము. రెండవవాక్యము కష్టముమీఁద నుదాహరణ మగును. ఇదిస్పష్టమగు నుదాహరణము.

[43] అనంతరత్నములుకల హిమవంతుని సౌభాగ్యమును మంచొక్కటి తగ్గించలేదు. గుణసముదాయమునందు దోషమొక్కటి చంద్రుని కిరణము లందంకమువలె నణఁగి పోవుచున్నదికదా !

---

42. యదుచ్యతే పార్వతి పాపవృత్తయే నరూపమిత్యవ్యభిచారి తద్వచః ।
తథాహి తేశీల ముదారదర్శనే తపస్వినామ ప్యుపదేశతాంగతః ॥

43. అనంతరత్నప్రభవస్యయస్యహిమం నసౌభాగ్య విలోపి జాతమ్ ।
ఏకోహిదోషోగుణ సన్నిపాతే ని మజ్జతీందోః కిరణేష్వివాంకః ॥

ఇది యుపమాన రీతిగ విశేషము చెప్పుటలో నుదాహరణము.

అర్థాంతరన్యాసవిధముగ నెట్లన,

[44] ఓకాకమ! శ్రోత్రపీడాకరమగు శబ్దమును వీడి మకరంద యుక్తమగు మాకందము నాశ్రయింపుము. నిన్ను కోకిల మను కొందురు. స్థానమహిమచేఁ గొన్ని ధన్యముల గును. నేపాలభూపాలుని ఫాలమందుఁబడిన పంకమును గస్తూరిగా నెవఁడు తలంపఁడు? మఱియు,

[45] భ్రమరకళంకములు పద్మచంద్రులకు మాలిన్యమును గలి గించును. నీమోహమునందన్ననో! తిలకశోభను, గన్ను లందుఁ గాటుకకాంతిని నిచ్చును. దోషములొకప్పుడు సంసర్గమువలన గుణములగును. వక్తృవాక్యమున భ్రమ ప్రతారణములు గుణములే యగుచున్నవికదా? (వక్త ఘటమున్నచోట నది లేదనుకొని వంచనకై ఘటమున్న దన్నవాక్కు ప్రమాణమగుచుండలేదా?)

63. ప్రౌఢోక్తి.

ఉత్కర్షకుఁగారణము కానిదానియం దుత్కర్ష హేతుత్వ మును గల్పించుట ప్రౌఢోక్తి.

---

44. కర్ణారుంతుద మంతరేణ రణితంగాహస్వకాక స్వయం
మాకందం మకరందశాలిన మిహత్వాంమన్మహే కోకిలమ్।
ధన్యాని స్థలవైభవేన కతిచిద్వస్తూని కస్తూరి కాం
నేపాలక్షితిపాల ఫాలపతితే పంకే నశంకేతకః ॥

45. మాలిన్యమబ్జ శశినోర్మధులిట్కలంకౌ
ధత్తో ముఖేతు తవదృక్తిలకాంజనాభామ్।
దోషావితః క్వచన మేళనతో గుణత్వం
వక్తుర్గుణౌ హివచసేభ్రమ విప్రలంభౌ ॥

ఉ॥ కచములు కాళిందీతట తమాలశ్యామములు.

కార్యాతిశయమునకుఁ గారణముకాని దానియందు గార్యోత్కర్షకుఁ గారణత్వమును గల్పించుట ప్రౌఢోక్తి యగును. తమాలములందలి నైల్యాతిశయమునకుఁ గారణముకాని కాళిందీతటోత్పత్తికిఁ దత్కారణత్వకల్పనమువలె. మఱియు,

[46] ఈ రాజు కల్పవృక్ష రజముతోడను గామధేనువు పాల
తోను జింతామణి తేజముతోను గుబేరుని శ్వాసము
తోడను శంఖమందలియాకాశముతోడను రచింపఁబడెను.

కల్పవృక్షాదులలో నొక్కొక్కదాని వితరణము నతిశయించిన ప్రకృత రాజవితరణాతిశయమునకుఁ గారణముకాని కల్పవృక్షపరాగము మున్నగు పంచ భూతములతో నిర్మితుఁడగుటయందు రాజ వితరణాతిశయ హేతుత్వకల్పనము ప్రౌఢోక్తి.

64. సంభావనాలంకారము.

ఇట్లయినచో నొకకార్యము సిద్ధించునని యూహించుట
సంభావన యగును.

చెప్పువాఁడు శేషుఁడైనచో నీగుణములు చెప్పనగును.
మఱియు,

[47] నేను విధినైనచో కస్తూరి మృగముల యండమునుండి
గంధము నంతనుదీసి ఖలజిహ్వ యందుంతును.

అయినచో అనునర్థము చెప్పినప్పుడు నూహ కల్పింపఁబడినచో నతిశయోక్తి విశేషమేయగునని మమ్మటుఁడనెను.

46. కల్పతరు కామదోగ్ధ్రి చింతామణి ధనదశంఖానాం।
రచితో రజోభర పయస్తేజ శ్వాసాంతరాంబరైరేషః॥

47. కస్తూరికామృగాణా మండాద్గంధ గుణమఖిలమాదాయ।
యదిపు నరహం విధిస్స్యాంఖల జిహ్వాయాం నివేశయిష్యామి॥

65. మిథ్యాధ్యవసిత్యలంకారము.

ఒక టసత్యమని స్థిరముచేయుటకు వేఱొక యసత్యార్థ
మును గల్పించుట మిథ్యాధ్యవసితి యగును. గగన
కుసుమమాలను ధరించి వేశ్యను వశమొనరించు కొనవ
చ్చును.

ఇచట వేశ్యను లోఁబఱచుకొను టసంభవమని స్థిరపఱచుటకు గగన కుసుమ మాలికా ధారణ మనునర్థాంతర కల్పనము మిథ్యాధ్యవసితి యగును. మఱియు,

[48] ఓకచ్ఛవీ! పరార్థాధిక సంఖ్యతోఁగూడి అంధునిచేఁజూడఁ
బడినవి, బధిరులచేవినఁదగినవియునగు ఈరాజునపకీర్తులు
వంధ్యకుఁబుట్టిన మూక ప్రకరముచేఁ బాలసముద్రపు
టొడ్డున నష్టమస్వరముతో గానముచేయఁబడుచుండెనఁట!

ఇచట మొదటియుదాహరణము నిదర్శనతోఁ గూడినది. రెండవది శుద్ధము.

సంబంధములేనిచో సంబంధమును గల్పించు నతిశయోక్తికంటె మిథ్యాధ్యవసితికి నొకయర్థముయొక్క మిథ్యాత్వసిద్ధికి మఱొకమిథ్యార్థమును గల్పించుట యను విచ్ఛిత్తి విశేషముండుటచే భేదము.

66. లలితాలంకారము.

ప్రకృత విశేష్యమందు ప్రకృత వాక్యార్థమును బోలిన
వాక్యార్థమును వర్ణించుట లలితమగును.

---

48. అస్యక్షోణిపతేః పరార్థపరయా లక్షీకృతాస్సంఖ్యయా
ప్రజ్ఞాచక్షురవేక్ష్యమాణ బధిరశ్రావ్యాః కిలాకీర్తయః।
గీయంతే స్వర మష్టమం కలయతా జాతేన వంధ్యోదరా
న్మూకానాం ప్రకరేణ కూర్మ రమణీదుగ్ధోదధే రోధసి॥

ఈమె నీరు పోయినపిమ్మట గట్టువేయఁ గోరుచున్నది.

ప్రస్తుత ధర్మియందు వర్ణింపఁదగిన వాక్యార్థమును వర్ణింపక దాని ప్రతిబింబమువంటి యప్రస్తుత విషయము నొకదానిని వర్ణించుట లలిత మనఁబడును. అనురాగములేకున్నను మొగమాటముచే వచ్చి తిరస్కరింపఁబడి మఱియొక నాయికయందాసక్తితో నేఁగిన నాయకుని తీసికొని వచ్చుటకు దూతి నంపఁగోరుచున్న నాయికనుద్దేశించిసఖివచనముచే నా వ్యాపారమునకు సరియగు గతజలసేతు బంధనమునువర్ణించుట లలితము.

ఇది యప్రస్తుత ప్రశంస యనరాదు. లలితము ప్రస్తుత ధర్మిక మగుటంబట్టి. సమాసోక్తియుఁగాదు. ప్రస్తుత వృత్తాంతమును వర్ణించుచుండ విశేషణసాధారణ్యముచేఁగాని సారూప్యముచేఁగాని యప్రస్తుత వృత్తాంతము తోఁపకుండుటవలన, ప్రత్యుత సరూపమగు నప్రస్తుతవృత్తాంతమువలననే ప్రస్తుతవృత్తాంతము గమ్యమగుటంబట్టియు. నిదర్శనయుఁగాదు. వాచ్యములగు ప్రస్తుతాప్రస్తుత వృత్తాంతముల కైక్యారోపమున్ననే నిదర్శన విలసిల్లుటవలన. ప్రస్తుతా ప్రస్తుత వృత్తాంతములు వాచ్యములగుచుండిననే ప్రవర్తించు నలంకారము అప్రస్తుతము మాత్రము వాచ్యమగు నపుడు నున్నచో నపుడు రూపకము నందే, భేదమున్నను నభేదరూపమగు నతిశయోక్తి యంతర్భవింపవలయును. ఓయి! అట్లయిన నీలలితమునఁ బ్రస్తుతమగు నాయకాది నిగరణముచే వాచ్యమగు నప్రస్తుత నీరాదికముతో నభేదాధ్యవసాయము చేయుటచే నిది భేదమున్నను నభేదరూపాతిశయోక్తి యగుగాక యన్నచో సారూప్యనిబంధనా ప్రస్తుత ప్రశంసా (శకుంతములలో చాతకమొక్కటిధన్యము) విషయమునను నీయతిశయోక్తియే కావలసి వచ్చును. అప్రస్తుత ధర్మికముకావున నతిశయోక్తికాదు. అన్నచో నచటి యప్రస్తుత ధర్మివాచక పదముకూడ బ్రసిద్ధాతిశయోక్త్యుదాహరణము (వాపీకాపీత్యాదు) లందువలెఁ బ్రకృత ధర్మిలక్షక మగుటంబట్టి

యతిశయోక్తి కావచ్చును. ఓయి! అప్రస్తుత ప్రశంసలో సరూపమగు నప్రస్తుతవాక్యార్థమువలనఁ బ్రస్తుతవాక్యార్థము గమ్యమగును. కాని యతి శయోక్తిలోవలె విషయివాచకములగు నాయాపదములచే నాయా విషయము లూహింపఁ బడవు కావున నిది భేదము అన్నచో నీలలిత మనను బ్రస్తుతగతము నప్రస్తుత వృత్తాంతరూపము నగువాక్యార్థము వలన, ప్రస్తుతగతమగు ప్రస్తుతవృత్తాంతరూప వాక్యార్థము గమ్యమగు ననునదే యతిశయోక్తికంటె భేదమగును. వస్తుతః—

[49] ఓ భ్రమరమా ! ఆ, యపూర్వ రసనావిపర్యయము,
ఆకర్ణచాపలము, మదముచే స్వపరదిక్కుల నెఱుంగని
యాదృష్టి, వేయేల? వారణ శూన్యకరసేవ నెఱెంగియు
భ్రాంతుఁడవై చేయుచుంటివి ఏమి యీపట్టుదల ?

ఇత్యాద్యప్రస్తుత ప్రశంసోదాహరణమందుఁ బ్రథమ ప్రతీతమగు నప్రస్తుతవాక్యార్థమువలనఁ బ్రస్తుత వాక్యార్థావగమనము కలుగునన్న మాట కుదురదు. ఎందుచేత?

వారణము భ్రమరమున కసేవ్య మను నప్రస్తుతమందుఁ గర్ణచాపలము మాత్రము భ్రమరమును దరిమివేయుటలోఁ గారణమైనను రసనా విపర్యయ శూన్యకరత్వములు కారణములు కాకపోవుటచేతను, ప్రత్యుత మదము సేవించుటకే కారణమగుటచేతను, రసనా విపర్యయాదులు భ్రమరాసేవ్యత్వమునకుఁ గారణములుగ నన్వయించుటకై వారణ పద మునకు దుష్ప్రభురూప విషయముతో నభేదాధ్యవసాయముచేతనే ప్రవృత్తి చెప్పఁదగిన దగుటచేతను.

49 సోఽపూర్వో రసనా విపర్యయ విధి స్తత్కర్ణయోశ్చాపలం
దృష్టిస్సామదవిస్మృత స్వపరదిక్కింభూయసోక్తేనవా ।
పూర్వంనిశ్చితవానసి భ్రమర హే యద్వారణోద్యాప్యసా
వంతశ్శూన్యకరో నిషేవ్యత ఇతి భ్రాంతః కఏషగ్రహః॥

ఇట్లున్నను అప్రస్తుత సంబోధనాది చమత్కార విశేషమువలన నప్రస్తుత ప్రశంస కతిశయోక్తికంటె భేదము కుదిరినచో నప్పుడీ లలిత మందును బ్రస్తుత ధర్మిని వాచ్యముగాఁ జెప్పి యందప్రస్తుత వర్ణనరూప విచ్ఛిత్తి విశేషము చూపుటవలన నాలలితమున కతిశయోక్తి కంటె భేదము తప్పక కుదురును.

'నల్లకలువలజంటనుండి వాడి బాణములు వెడలుచున్నవి.' 'ఆకసమున నొకదిగుడు బావియున్నది దానిమీఁద నొక సన్నని మార్గ మున్నది.' ఇత్యాదులందున్ననో ప్రస్తుతమగు నేధర్మిని స్వవాచక పద ముతోఁ జెప్పకపోవుటచే నతిశయోక్తియే యుండును. ఇట్లు చెప్పు టచే గత జలసేతుబంధన వర్ణనాదులందు సంబంధము లేకున్నను సంబంధ రూపాతిశయోక్తి యుండునను శంకయు పోయినది.

అట్లుండఁ 'ఓయి! నీవెవఁడవు' (కస్త్వంభోః) ఇత్యాది యందును సంబోధ్యత్వ, ఉచ్చారయితృత్వముల సంబంధము లేకున్నను నున్నట్లు వర్ణించుట వలన నతిశయోక్తి కావలెనను నాపత్తిరాగా సారూప్యనిబం ధనమగు ప్రస్తుత వాక్యార్థావగతి రూప చమత్కారవిశేషముచే నలంకా రాంతరము (అప్రస్తుతప్రశంస) ను గల్పించు టవసరమన్నచో నీయుదా హరణ మందును నాయలంకారాంతర (లలిత) కల్పనము తుల్యము. అందువలన నన్నియలంకారములకంటె నీలలితము వేఱు. మఱియు,

> సూర్యవంశమెక్కడ? అల్పమును గ్రహించు నాబుద్ధి యెక్కడ? అజ్ఞానమువలన తెప్పతో సముద్రమును దాటఁ గోరుచున్నాను.

ఇచటఁగూడ నిదర్శన యని భ్రాంతిపడరాదు. అల్పవిషయ యగు బుద్ధిచే సూర్యవంశమును వర్ణింపఁగోరు నేను అని ప్రస్తుత వృత్తాంత మును వర్ణింపక పోవుటచేతను, బ్రస్తుత వృత్తాంత ప్రతిబింబ రూపమగు

తెప్పతో సముద్రము దాటఁ గోరితి నను నప్రస్తుత వృత్తాంతమును వర్ణించుటచేతను, మొదటవిషమాలంకార విన్యాసముచేతను, నచట నల్పము లైని సాధనముగాఁ జేసికొని సూర్యవంశ వర్ణనేచ్ఛాభిప్రాయ మాత్రమె గమ్యమగుటంబట్టి. మఱియు,

[50] ఓనల! యిప్పు డేదేశము వసంతుఁడు వీడిన వనదశను నీచేనొందింపఁ బడెనో, నీయందు సంకేతిత మగుటచే గృతార్థమగు నామ మీజనునకు (నాకు) శ్రావ్యము కాదా ?

ఇచట నేదేశము నీచే వీడఁబడినది అని ప్రస్తుతార్థము నుపన్యసింపక వసంతుఁడు వీడిన వనదశను పొందించితివని దాని ప్రతిబింబ మగునర్థమునుమాత్ర ముపన్యసించుటచే లలితాలంకారము.

67. ప్రహర్షణాలంకారము.

ప్రయత్నమక్కరలేకయె యుత్కంఠితమగు నర్థము సిద్ధించుట ప్రహర్షణమగును. తానెపుడు దలంచుచున్న యువతియె తనకడకు స్వయందూతియై యరుదెంచెను.

ఉత్కంఠయన నొకవిధమగు కోరిక.

ఎందు సర్వేంద్రియ సుఖాస్వాద మున్నదని తలంపఁ బడునో దానినిఁ బొందవలెనను దృఢసంకల్పము నుత్కంఠనుగాఁ గవు లెఱుంగుదురు.

అను లక్షణముండుటవలన నట్టి యుత్కంఠా విషయమగు నర్థము నప్రయత్నముగనే పొందుట ప్రహర్షణము. ఉదాహరణము స్పష్టము. **మఱియు,**

---

50 అనాయి దేశః కతమ స్త్వయాద్య వసంతము క్తస్య దశాంపనస్య।
త్వదా త్తసంకేతతయాకృతార్థాశ్రావ్యాపినా నేన జనేన సంజ్ఞా॥

[51] ఆకసము మబ్బులతో నిండినది. వనభూములు తమాల వృక్షములచేఁ జీకటి క్రమ్మియున్నవి. రాత్రియందితఁడు పిఱికివాఁడు. అందుచే రాధా! నీవే వీని నింటికిఁ గొనిపొమ్ము. ఇట్లు నందుని సెలవు గైకొని బయలుదేరిన రాధా మాధవులకు యమునాతీరమున దారిలోఁ బ్రతి కుంజముదగ్గర ప్రతివృక్షముదగ్గర రహస్య (రతి) కేళు లధికమగుచుండెను.

రాధా మాధవులు పరస్పర ముత్కంఠితులగు టతి ప్రసిద్ధము. ముందు గీతగోవిందకారునిచే నిది కూర్పఁబడినదికావున నిచటి యుదాహరణమున లక్షణసమన్వయము.

కోరినదానికంటె నధికము సిద్ధించుటయుఁ బ్రహర్షణము. దీపముఁ బెద్దఁజేయఁ దలంచునంతలో సూర్యుఁడుదయించెను. స్పష్టము. మఱియు,

చాతకము దప్పిచే నాలు గయిదు నీటిబిందువులను మేఘునిఁగోరు చుండెను. మేఘుఁడును బ్రపంచమును నీటితో నింపెను. గొప్పవారి యౌదార్యము చెప్ప తరము గాదుగదా!

ఫలోపాయసిద్ధికొఱ కగుప్రయత్నమువలన సాక్షాత్ఫల లాభముకలిగిన నదియుఁ బ్రహర్షణమగును. నిధ్యంజనమున కోషధీమూలమును ద్రవ్వువానికి నిధి దొఱకెను.

---

51 మేఘైర్మేదురమంబరం వనభువశ్శ్యామాస్తమాలద్రుమైః
నక్తం భీరురయం త్వమేవ తదిమం రాధే గృహం ప్రాపయ।
ఇత్థం నందనిదేశతశ్చలితయోః ప్రత్యధ్వకుంజద్రుమం
రాధామాధవయోర్జయంతి యమునాకూలే రహఃకేళయః॥

ఫలోపాయసిద్ధికిఁ బ్రయత్నించుచుండ నుపాయసిద్ధి లేకుండ సాక్షాత్ఫలమే లభించుటకూడ బ్రహర్షణమగును. నిధ్యంజన సిద్ధికై మూలికను ద్రవ్వువాని కచటనే నిధి లభించినట్లు. మఱియు,

క్రిందిపువ్వుల విడిచి కొమ్మ నున్న పువ్వులఁగొనఁగోరిన
కోమలి చెట్టెక్కుటకు చెట్టుమీఁద కాలుపెట్టెను. ఆపా
దన్యాసముచే నాయశోకమూలము పుష్పించెను.

ఇచట, పుష్పగ్రహణమున కుపాయము చెట్టెక్కుట అది సిద్ధించుటకై చెట్టుమీఁదఁ గాలుపెట్టగా నచటనే పుష్పములు లభించెను.

68. విషాదనాలంకారము.

కోరికకు విరుద్ధ మగు కార్యము జరుగుట విషాదనము.
దీపము పెద్దఁజేయఁ దలంచునంతలో నది యాఁరిపోయెను.
మఱియు,

[52] రాత్రి గడచును తెల్లవారును సూర్యుఁ డుదయిం
చును పద్మములు వికసించును. అని పద్మపుమొగ్గలో
నున్న తుమ్మెద తలంచుచుండగనే గజము తామర
కాడను లాగివేసెను. ఎంతకష్ట మెంతకష్టము!

69. ఉల్లాసాలంకారము.

ఒకని గుణదోషములవలన మఱొకని కాగుణదోషములు
కలిగినచో నుల్లాసమగును. పతివ్రత స్నానముచేసి నన్ను
పవిత్రముచేయుఁగాక యని గంగ కోరుచున్నది.

52 రాత్రిర్గమిష్యతి భవిష్యతి చ ప్రభాతం
భాస్వానుదేష్యతి హసిష్యతి పంకజశ్రీః।
ఇత్థంవిచింతయతి కోశగతే ద్విరేఫే
హా హంత హంత నళినీం గజ ఉజ్జహార॥

రాజ! నీదండయాత్రలందుఁ బరుగిడుచున్న శత్రుకాంతలు
కుచములందలి కాఠిన్యమును బాదపద్మములందు కోరుచు
ధాతను నిందించుచున్నారు.

ధనము సజ్జను నాశ్రయింపమి దాని దౌర్భాగ్యమే.
భూపతీ! నీసేవకులకుఁ జావు తప్పుటే మహాలాభము.

ఎచట నొకనిగుణముచే మఱొకనికి గుణము, దోషముచే దోషము, గుణముచే దోషము, దోషముచే గుణము, గాని వర్ణింపఁబడిన నది యుల్లాసాలంకారమగును. పతివ్రత యను రెండవవాక్యము మొదటి దానికుదాహరణము. అందుఁ బతివ్రతామహిమగుణముచే, నామె స్నానమువలన గంగకు పావనత్వగుణము వర్ణింపఁబడినది.

'రాజ! నీదండయాత్రలందు' అను వాక్యము రెండవదానికుదాహరణము. అచట రాజు దండెత్తునపుడు వనములఁ బారిపోవు శత్రువని తలపాదములందు పరిగిడుటకుఁ బ్రతిబంధకమగు మార్దవదోషముచేఁ బాదములందు కాఠిన్యముంచక వ్యర్థముగఁ గుచములందుఁ గాఠిన్యముంచిన ధాతకు నింద్యత్వ దోషము వర్ణింపఁబడినది. 'ధనము' 'భూపతీ!' ఇత్యాది మూఁడవ శ్లోకవిషయము మూఁడునాలుగుల కుదాహరణము. అందు సజ్జనమహిమగుణముచే ధనము వారినాశ్రయింపమి దోషము గాను, భూపతి క్రౌర్యదోషముచే నాతఁడు సేవకులను జంపకుండ విడిచి పోవుట గుణముగను, వర్ణింపఁబడినది. ఈక్రమముననే యుదాహరణాంతరములూహింపఁబడు చున్నవి.

[53] రథ చలనమునఁ బ్రేయసి (ఊర్వశి) భుజము నాబుజము నకుఁ దగులుటచే నాభుజమొక్కటే ధన్యము. తక్కిన శరీరము భూభారమే.

---

53 యదయం రథసంక్షోభాదంసే నాంసోనిపీడితః।
ఏకః కృతీ మదంగేషు శేషమంగంభువోభరః॥

ఇచట నాయికా సౌందర్య గుణముచే నూర్వశి బుజమునకుఁ దగిలిన తన భుజము ధన్యమైనట్లు వర్ణింపఁబడినది.

[54]లోకము నానందింపఁజేయు చందనతరు మిత్రమా! ఈవన మున నుండకుము. ఈవనము కఠినములు నంతస్సార శూన్యములు నగుదుర్వంశములతో నిండియున్నది. అవి యన్యోన్యసంఘర్షణమున జనించిన యగ్నిజ్వాలలతో వానికులమునే కాక యీవనము నంతనుఁ గాల్చును.

ఇచట వేణువుల రాయిడినుండి పుట్టిన చిచ్చుతోఁ గూడుట యను దోషముచే వననాశ మను దోషము వర్ణింపఁబడినది.

మదమును గోరి వచ్చిన మధుకరములను గజేంద్రము తెలివితక్కువచేఁ జెవులతో దూరముగాఁ దరిమివేయుట దానిగండము లందలంకారమునకే లోపము. తుమ్మె దలకేమి? అవి హాయిగా ఫుల్లారవింద వనమందు సంచ రించును.

ఇచట భ్రమరముల యలంకరణత్వ గుణముచే భ్రమరములందరిమి వేయుట గజదోషముగ వర్ణింపఁబడినది.

[55] ఓరత్నమా! వానరము నిన్ను వాసనచూచి ముద్దిడి రుచి చూచి నమిలి, నిరుత్సాహముతో విడిచినదని బెంగపెట్టు

---

54 లోకానందన చందన ద్రుమసఖే నాస్మిన్వనే స్థీయతాం
దుర్వంశైః పరుషై రసారహృదయైరాక్రాంతమేతద్వనమ్।
తేష్వాన్యోన్యనిఘర్షజాత దహనజ్వాలావళీసంకులా
న స్వాన్యేవకులాని కేవలమిదం సర్వందహేయుర్వనమ్॥

55 ఆఘ్రాతం పరిచుంబితం పరిముహుర్లీఢం పునశ్చర్వితం॥
త్యక్తంవాభువినీరసేన మనసాతత్ర వ్యథాంమాకృథాః।
హేసద్రత్న తవైతదేవ కుశలం యద్వానరేణాదరా
దంతస్సార విలోకన వ్యసనినా చూర్ణీకృతం నాశ్మనా॥

కోకు. ఇది నీకు మేలే. లోఁపల గుంజున్నదేమొ! యని
జాతితోఁ జీర్ణము చేయలేదు.

వానరము చపలతాదోషముచే రత్నమును జీర్ణము చేయకుండుట గుణముగ వర్ణింపఁబడినది. వీనిలో మొదటియుదాహరణమున, నాలవ యుదాహరణమున నుల్లాసము సార్థకము. మధ్యమోదాహరణములందు [56] ఛత్రిన్యాయముచే లాక్షణికము.

70 అవజ్ఞాలంకారము.

ఒకని గుణదోషములవలన నితరుల కాగుణదోషము
లంటనిచో నది యవజ్ఞ యగును. సంద్రమునొందియుఁ
గుంచము కొంచెము నీటినే పొందుచున్నది.
పద్మములు ముకుళించినచోఁ జంద్రునకేమి లోపము?

ఇచట నొకని గుణముచే నితరునకు గుణములేకుండుటలో రెండవ వాక్యముదాహరణము. దోషముచే దోషమురాకుండుటలో మూఁడవ వాక్యముదాహరణము. మఱియు,

[57] నాకవిత విద్వాంసుని కమృతమై యాతని మనసు మెప్పించెనా! రసహీనుని యనాదరముచే దీనికేమి లోపము?

---

56 గొడుగులుకలవారు, గొడుగులులేనివారును గలిసి వెళ్ళుచున్న గుంపును చూచి "గొడుగులవారేగుచున్నారు"నుచో గొడుగులవారు (ఛత్రిణః) అనుపదము గొడుగులు లేని వారనిగూడఁ జెప్పును. స్వార్థమును వీడక యితరార్థములనుగూడ గ్రహించుటచే దీనిని 'అజహల్లక్షణ' అందురు. ఛత్రిన్యాయమన్నను నిదియే.

57 మదుక్తిశ్చే దంతర్మదయతి సుధీభూయ సుధియః
కిమస్యా నామస్యా దరసపురుషానాదరభరైః।
యథాయూనస్తద్వత్పరమరమణీయాపి రమణీ
కుమారాణామంతఃకరణహరణం నైవకురుతే॥

చక్కనికాంత యువజనమనోహర యైనట్లు బాలకుల
మనసు నాకర్షింపనేలేదు.

58 ఓశివ! నీవు వృషభము నెక్కి తిరిగినంతమాత్రమున దిగ్గ
జముల కేమి లోపము? పాములఁగంకణములుగాఁ జేసి
కొన్నచో బంగారమున కేమికొదువ ? జలాంశువును
శిరోభూషణముగఁ జేసిన లోకత్రయీ దీపమగు పద్మ
బాంధవునకుఁ బరాభవమేమి? లోకమున కధిపతివి. ఏమి
చెప్పము !

వీనిలో మొదటిభాగమందుఁ గవితారమణీ గుణములచేతనరసిక, బాల
కుల హృదయములందుల్లాస గుణములేమి వర్ణింపఁబడెను. రెండవభాగ
మున పరమేశ్వరుఁ డంగీకరింపకుండుట యనుదోషముచే దిగ్గజాదులకు
లాఘువాది దోషాభావము వర్ణింపఁబడెను.

71 అనుజ్ఞాలంకారము.

దోషమునందే గుణముండుటచే దోషమును గోరుట
యనుజ్ఞాలంకారమగును. ఆపదలందె హరి తలంపఁబడును
గాన మాకెల్లప్పు డాపదలే గలుగుగాక. మఱియు,

59 ఓహనుమ ! నీయుపకారము నాయందె జీర్ణమగుగాక.
నరుఁడు ప్రత్యుపకారార్థియై యాపదను గోరుచున్నాఁడు.
(ప్రత్యుపకారాభిలాషలేనివాఁడాపదను గోరఁడు)

---

58 త్వంచేత్సంచరసే వృషేణ లఘుతాకానామ దిగ్దంతినాం
వ్యాళైః కంకణ భూషణాని కురుషే హానిర్న హేమ్నామపి।
మూర్ధన్యంకురుషే సుధాంశుమయశః కింనామలోకత్రయీ
దీపస్యాంబుజబాంధవస్యజగతామీశోఽసికింబ్రూమహే॥

59 మయ్యేవ జీర్ణతాంయాతు యత్త్వయోపకృతంహరే.
నరః ప్రత్యుపకారార్థీ విపత్తి మభికాంక్షతి

ఇది హనుమంతునకు రాముఁడు చెప్పినమాట.

ఇచట ప్రత్యుపకారాభావము దోషము. దానిం గోరుటకు హేతు వగు గుణము విపత్తిని గోరుటకుఁ బ్రసక్తిలేమి. అదియు వ్యతిరేక రూపముగ సామాన్యముచే విశేష సమర్థన రూపమగు నర్థాంతరన్యాసముచేఁ జూపఁబడినది. మఱియు,

ఓ ప్రమథనాథా! పిశాచరూపమునొందియైన నీదగ్గరనుండుము. మా కమరసంపదలేల? ఇంద్రాదులును నీయింటి ముందరి వక్రతుండాదులచే దండింపఁ బడుచుండిరే!

72 లేశాలంకారము,

దోష గుణములందు గుణదోషములను గల్పించుట లేశాలంకారము. పక్షులన్నియు స్వేచ్ఛగ సంచరించుచుండ శుకమ! పంజరబంధము నీమధురవాక్యములకు ఫలమా! ఎంతకష్టము!

దోషమును గుణముగను గుణమును దోషముగను గల్పించి చెప్పుట లేశాలంకారము. ఉదాహరణము:-రాజునకభిమతుఁడు, విద్వాంసుఁడు నగు పుత్త్రుఁడు రాజనగరమునఁ జిరకాలము వసించుచుండఁ గొమరునిం జూడఁగోరి యింటియందున్న తండ్రి చెప్పిన వాక్య మప్రస్తుతప్రశంసారూపము. అందు రెండవవాక్యపుమొదటిభాగమందు ఇతరవిహంగములు మాటలాడలేని దోషము స్వేచ్ఛాసంచారమున కనుకూలమగుటచే గుణముగఁ జెప్పఁబడినది. రెండవభాగమందు మధురముగ మాటలాడుట యనుగుణము పంజర బంధమునకుఁ గారణమగుటచే దోషముగఁ జెప్పఁబడినది.

ఇచట వ్యాజస్తుతి యని శంకింపరాదు. ఇచట నితర విహంగములకు స్తుతివ్యాజముచే నిందయందుగాని శుకమునకు నిందావ్యాజముచే

స్తుతియందుగాని యభిప్రాయములేదు. కాని పుత్త్రిదర్శనోత్కంఠితుఁడగు తండ్రికి దోషమందు గుణత్వాభిమానమే యీ వాక్యమునఁ గూర్పఁబడినది. మఱియు,

[60] సత్పురుషులు మంచినడవడిని వృద్ధి పొందించు కొనఁగోరి స్వేచ్ఛాచరణము మాని జనాపవాదమునకు భయపడుచు సన్నివిషయములందు నెప్పుడు దుఃఖముతో జీవించుచున్నారు. తెలివిలేనివాఁడు తానుజేసిన సత్కార్యమునకుగాని యసత్కార్యమునకుగాని కలఁతఁ జెందఁడు. యుక్తాయుక్తము లెఱుంగనినీచు ధన్యుఁడు.

ఈ లేశాలంకారమునకు దండి దీనినుదాహరించెను.

1. కామోత్సవమునకంటెను రణోత్సవమందు వేడుక కలుగుటచే బలవంతుఁడు గుణవంతుఁడునగు నీరాజు నీకుఁదగినపతి.

2. సఖి! తప్పు కప్పిపుచ్చుటకుఁ జాటువులునేర్చిన ఈతఁడు చపలుఁడు నిర్దయుఁడు. ఇతనితోనాకేమిలాభము?

మొదటివాక్యమున రాజపరాక్రమస్తుతి నిరంతరము సంభోగమును గోరు కన్యకు దోషముగఁ గనఁబడుగాక యను భావముతో విదగ్ధయగు సఖిచే రాజునకుఁ గోపము రాకుండుటకై యీదోషమే (కామోత్సవానభిలాష) గుణముగ వర్ణిపఁబడినది.

రెండవవాక్యమున సఖులు భర్తమీఁదఁ గోపగింపుమని బోధించిరి. నాయిక కోపగింపలేనిదయ్యు వారిదగ్గర దానికియ్యకొని మాన

60 సంతస్సచ్చరితోదయవ్యసనినః ప్రాదుర్భవద్యంత్రణాః
సర్వత్రైవజనాపవాదచకితా జీవంతిదుఃఖంసదా।
అవ్యుత్పన్నమతిఃకృతేన న సతా నైవాసతావ్యాకులో
యుక్తాయుక్తవివేకశూన్యహృదయో ధన్యోజనఃప్రాకృతః॥

ము॥ ఇచట నాయిక సఖుల నిందను బరిహరింపఁ గోరి నాయకుని ప్రియాప్తు లనుగుణమును దోషముగఁ జెప్పినది.

మొదటివాక్యమునస్తుతి నిందగాను రెండవ వాక్యమున నింద స్తుతిగాను బర్యవసన్నమగుటచే వ్యాజస్తుతియని శంకింపరాదు. రాజకోపమును సఖ్యుపహాసమును బరిహరించుటకై నిందాస్తుతుల నితరులకుఁ దెలియకుండగ లేశముగనే ప్రకటించుటచే వ్యాజస్తుతి కంటె భేదముండుటంబట్టి. వస్తుతః ఇచట వ్యాజస్తుతి యున్నను దోషము లేదు. ఇంతమాత్రముచే లేశోదాహరణము లన్నియు వ్యాజస్తుతిలో నంతర్భవింపవు. వ్యాజస్తుతి లేని లేశోదాహరణములుకూడ (పక్షులన్నియునిత్యాది) చూపఁబడుటంబట్టి.

వ్యాజస్తుతులన్ని లేశములో నంతర్భవించుననియుఁ జెప్పరాదు. భిన్నవిషయవ్యాజస్తుత్యుదా హరణములగు 'వానరమా! నీవెవఁడవు? రామమందిరమున సందేశహరుఁడను' 'ఓకురంగమ! మాటిమాటికి ధని కుల మోముచూడవు' ఇత్యాదులందు దోషమును గుణముగఁజేయుట, గుణమును దోషముగఁ జేయుటయు లేకపోవుటంబట్టి. వానిలో నొకని గుణదోషములంబట్టి యింకొకనిగుణదోషములే తోచుచుండుటవలన.

ఏకవిషయక వ్యాజస్తుతియు లేశముకంటె వేఱెయగును. ఉదాహరణము.

చంద్రుని కళంకము, నీలకంఠుని కంఠము, కృష్ణుఁడు, మద
జల మనుమసితోఁగూడిన దిగ్గజముల గండములు, నిప్ప
టికి నల్లగనే కనఁబడుచున్నవి. ఓరాజ! వీనిని నీకీర్తిచేఁ
దెల్లగఁ జేసితివాయేమి? చెప్పుము.

ఇత్యాద్యుదాహరణములందు లేశము లేనేలేదు. అచటఁజంద్ర కళంకాదులను దెల్లగఁ జేయకపోవుటయను దోషమే గుణముగఁ బర్యవసన్న

ముకాలేదుకదా! ఇఁక నేమియంటే పరిశేష[illegible] తక్కి[illegible]నవ
న్నియుఁ దెల్లగఁ జేయబడిన వసువేఱుగుణము తోఁచుచున్న[illegible]కా
నొకచో వ్యాజస్తుత్యుదాహరణమునందు గుణమును దోషముగఁ జెప్పుట
యున్నను స్తుతికి విషయాంతరముకూడ కనఁబడుచున్నది. ఎట్లన,

ఓరాజ! ఎల్లప్పుడు నన్నిటిసి నిచ్చుచున్నావని విద్వాం
సులచే నసత్యముగ స్తుతింపఁబడుచున్నావు. శత్రువులకు
నీవెన్నునీయలేదు. పరస్త్రీలకు నీవక్షము నియ్యలేదు.

ఇచట వాచ్యమగు నిందచే పరిశేషన్యాయమున వానిందప్ప సర్థులకు నభిమత మగు దీనారాదికమును సర్వము నిచ్చుచున్నాఁడని స్తుత్యంత రము కూడఁ దోఁచుచున్నది. ఓరాజ! నీశౌర్యమదమేమి? ఇత్యాద్యు దాహరణములలోఁ గుణదోషాదులందు గుణదోషకరణాదికమే వ్యాజ స్తుతి రూపముగ నున్నచోట లేశ వ్యాజస్తుతులకు సంకరముండుగాక. ఇట్లు పూర్వమందు వ్యాజస్తు త్యప్రస్తుతప్రశంసలకును సంకరము చెప్పఁ బడినదికదా!

73 ముద్రాలంకారము.

ప్రకృతార్థపరములగు పదములచే సూచింపఁదగిన యర్థ
మును సూచించుట ముద్రాలంకారము.

ఆతరుణి నితంబగుర్వియు దృగ్యుగ్మ విపులయు నగును.

ఇందు నాయికావర్ణన పరమగు యుగ్మవిపులశబ్దముచే మూలము నందలి యీయనుష్టుప్ శ్లోకమునకు యుగ్మ విపులానామమును సూచిం చుట ముద్రాలంకారము. యద్యపి యీగ్రంథమందు వృత్తనామము సూచ్యార్థము కాకున్నను నీమూలశ్లోకములోని యుత్తరార్థము లక్ష్య లక్షణములతోఁ గూడిన ఛందశ్శాస్త్ర మధ్యమందుండుటచే నదిసూ చ్యార్థమను నభిప్రాయముతో లక్షణము యోజించు కొనఁదగును.

ఇట్లే నవరత్నమాలయం దాయారత్ననామములఁ జెప్పుటచే నాయారత్నముల జాతిని సూచించుట. నక్షత్రమాలయం దగ్న్యాది దేవతానామములతో నక్షత్రమును సూచించుట మొదలగు చోటులందు నీయలంకారమే యుండును.

ఇట్లే నాటకములలో వక్ష్యమాణార్థ సూచనములందును ముద్రాలంకారమే యుండును.

74 రత్నావళ్యాలంకారము

ప్రకృతార్థములను ప్రసిద్ధక్రమాను సారముగఁ బ్రతిపాదించుట రత్నావళియగును.

ఓ భూపతీ! నీవు చతురాస్యుఁడవు లక్ష్మీపతివి సర్వజ్ఞుఁడవు నగుదువు.

ఇచట చతురాస్యాది పదములచే వర్ణింపఁదగిన రాజు బ్రహ్మ విష్ణు రుద్రస్వరూపుఁడగుట తోఁచుచున్నది. కావున బ్రసిద్ధులగు బ్రహ్మాదులను గ్రమముగఁ జెప్పుట రత్నావళ్యలంకారము. మఱియు,

[61] రత్యాప్తప్రియలాంఛనము కఠినతావాసము రసాలింగితము ప్రహ్లాదైకరసము క్రమోపచితము భూభృద్గార

---

61 రత్యాప్తప్రియలాంఛనే కఠినతావాసే రసాలింగితే
ప్రహ్లాదైకరసే క్రమాదుపచితే భూభృద్గురుత్వాపహే।
కోకస్పర్ధిని భోగభాజి జనితానంగే ఖలీనోస్మ్రఖే
భాతి శ్రీరమణావతార దశకం బాలే భవత్యాస్తనే॥

ముగ్ధా కుచమునందవతార దశకమును జూపుచున్నాడు. రత్యాప్తప్రియలాంఛనము=రతియందు పొందబడినప్రియుని నఖక్షతాదులుకలది, (కుచము) రత్యాప్తుని ప్రియాలాంఛనము (మత్స్యము) కఠినతావాసము = కఠినముగనున్నది, (కుచము, కూర్మము) రసాలింగితము=అనురాగముతో కౌగిలింపబడినది, (కుచము) భూమిచే కౌగిలింపబడినది, (వరాహము) ప్రహ్లాదైకరసము=అధిక సంతోషమందురసము నిచ్చునది,

పాపహాము కోకస్పర్ధియు భోగభాజనము జనితానంగము
ఖలీనోన్ముఖము నగు నీకుచముసం దోబాలా! శ్రీరమణావ
తార దశకము భాసిల్లుచున్నది. మఱియు,

62 ఏయువతియొక్క కనులసోగ లీలాకమలములకుఁబత్రము
సంగెను. కుచయుగము ఏనుఁగు కుంభములను బూర్వ
పక్షము చేసెను. భ్రూవిభ్రమము మదనధనుర్విభ్రమము
ననువదించెను. ముఖకాంతి చంద్రకాంతిని దూషించెను.

ఇచట పత్రము నిచ్చుట పూర్వపక్షముచేయుట అనువదించుట దూషించుట ఇవి బుధ జన ప్రసిద్ధక్రమముగఁ జెప్పఁబడినవి.

ప్రసిద్ధ సహపాఠులకుఁ బ్రసిద్ధమగు క్రమము ననుసరింపకున్నను నీయలంకారమే యుండును. మఱియు,

ఏరాజు ప్రతాపము నిహతశత్రువుల యంతఃపురములలో
హృదయములందగ్నిగను లోచనములందు జలముగను

(కుచము) ప్రహ్లాదుసందెక్కువప్రీతికలది. (నారసింహము) క్రమోపచితము బదరామల కాదిక్రమమున వృద్ధినొందినది (కుచము)-'ఇతింతైవటుఁడింతయై' యనుక్రమమున పాద విక్షేపముచే పెరిగినది. (వామనము) భూభృద్గర్వాపహాము=కొండను తిరస్కరించు నది, (కుచము) రాజుల గౌరమునూడ్చినది, (పరశురామ) కోకస్పర్ధి=చక్రవాకసదృశము (కుచము) సీతావియోగకాలమున చక్రవాకములకు శాపమునిచ్చిన, (శ్రీరామ) భోగ భాజనము=సుఖము నొందునది (కుచము) శేషావతారమున పడగనొందినది (బలరామ) జనితానంగము=మన్మథోద్రేకమును గలిగించునది, (కుచము) శరీరవిరుద్ధమగుమానము, భోగత్యాగము, సమాధి మున్నగు ధర్మములుకలది (బుద్ధ) (లేక) అనంగజనకము=మన్మ థుని తండ్రి (కృష్ణ) ఖలీనోన్ముఖము=విషయాసక్తులఅభిలాష కలది (కుచము) కళ్లెము ముఖమందున్నది (గుఱ్ఱము)

62 లీలాబ్జానాం నయనయుగళద్రాఘిమాదత్తపత్రః
కుంభావైభౌకుచపరికరః పూర్వపక్షీచకార ।
భ్రూవిభ్రాంతి ర్మదనధనుషో విభ్రమానన్వవాదీ
ద్వక్త్రజ్యోత్స్నాశశధరరుచిం దూషయామాసయస్యాః॥

సూర్యులందు వాయువుగను నంగములందు క్షితి (పృథివి) గను మనసులందాకసముగను నుండి పంచమహాభూతముల రూపము మూర్తీభవించెనా? యనఁగనఁబడెను.

ఇష్టలోకపాల నవగ్రహాదులకు ప్రసిద్ధ సహపాఠులకు ప్రకృతోపమానములుగనో ప్రకృత రూపకములుగనో చెప్పుట రత్నావళి.

ప్రకృతాన్వయము లేకుండఁ గ్రమముగ నాయా నామములను శ్లేషరీతిగఁ జెప్పుటయందును గ్రమప్రసిద్ధి లేని ప్రసిద్ధ సహపాఠులగు నవరత్నములఁ జెప్పుటయందును నీయలంకారమేయని యెఱుంగవలెను.

(ప్రసిద్ధ సహపాఠములగు నర్థములను జెప్పుట రత్నావళియని సామాన్యలక్షణము. సక్రమాక్రమములు వాని భేదములు)

75. తద్గుణాలంకారము.

తనగుణమునువీడి యన్యోత్కృష్టగుణమును గ్రహించుట తద్గుణమగును.

నాసామౌక్తిక మధరకాంతిచేఁ బద్మరాగముగానున్నది.

మఱియు,

ఓ వీరుఁడా! నీ శత్రుకాంత వనభూములఁ బల్లవములను బరిధానముగాఁజేయ వానిఁజేతఁబట్టఁబోయి తననఖకాంతితోఁ గూడుటచేఁ బాండుపత్రములను కొని గ్రహింపలేదు.

76. పూర్వరూపాలంకారము.

తిరిగి తన రూపమునొందుట పూర్వరూపము. శేషుఁడు శివకంఠకాంతిచే నీలుఁడయ్యు నీకీర్తిచేఁ దెల్లబడెను.

మఱియు,

అరుణునిచే నెఱ్ఱవారిన సూర్యాశ్వములు రైవతకాద్రి యందు వంశకరీరనీలములగు రత్నముల కాంతిచేఁ దిరిగి తమకాంతినొందింపబడినవి.

ఇదే తద్గుణాలంకారమని కొందఱువ్యవహించిరి.

వస్తువులేకున్న నున్నట్లుండుటయుఁ బూర్వ రూపమే యగును. దీపమార్పఁబడినను గాంచీరత్నములచే గొప్ప వెలుఁగుండెను. మఱియు,

63 ఓ మహారాజ! నీ శత్రుమందిరము శూన్యమయ్యు ద్వారము ఖడ్గులతోడను బహిర్ద్వారము మదగజముల తోను నంతఃపురము కంచుకులతోను శయనము మహిషులతోడను వ్యాప్తమై రాజ్యమర్యాద పూర్వమువలెనే యుండెను.

77. అతద్గుణాలంకారము.

జతను పడిన వేఱువస్తువు గుణమునంగీకరింపమి యతద్గుణ మగును. రక్తమగు నాచిత్తమునఁ జిరకాలముంపఁబడియు నీవు రక్తుఁడవు కాలేదు. మఱియు,

ఓ నరసరాజా! దిక్కులందువ్యాపించు నీ కీర్తి దిగ్గజముల మదమలినగండముల విహరించుచున్నను, వైరివనితల

---

63 ద్వారం ఖడ్గిభిరావృతం బహిరపి ప్రస్విన్నగండైర్గజై
రంతఃకంచుకిభిస్స్ఫురన్మణిధరైరధ్యాసితాభూమయః।
ఆక్రాంతంమహిషీభిరేవశయనం త్వద్విద్విషాం మందిరే
రాజన్ సైవ చిరంతనప్రణయినీ శూన్యేపి రాజ్యస్థితిః ॥

ఖడ్గులు=ఖడ్గములధరించిన సేవకులు, ఖడ్గమృగములు. కంచుకులు=కంచుకమును ధరించిన సేవకులు, సర్పములు. మహిషులు=రాజభార్యలు, ఎనుములు.

కనుగవలందుండు కాటుకను దుడుచుచున్నను శ్వేతకరుని
కిరణకాంతి నోడించుచున్నది.

ఓయి! ఒకదానిగుణముచే మఱొకదానికి గుణోదయానుదయ రూపములగు నుల్లాసావజ్ఞాలంకారములకంటెఁ దద్గుణాతద్గుణములకు భేదమేమనఁ జెప్పుచున్నాఁడు. ఉల్లాసావజ్ఞా లక్షణములలోని గుణ శబ్దము దోషవ్యతిరిక్తమగు సద్గుణమును జెప్పును. ఒకదాని గుణముచే వేఱొకచో గుణోదయానుదయములున్ను ఆగుణమే సంక్రమించుట సంక్రమింపకుండుటకాదు. ఇఁకనేమంటే సద్గురూపదేశముచే సదసచ్ఛిష్యులకు జ్ఞానోత్పత్త్యనుత్పత్తులవలెఁ దద్గుణ జన్యములుగ సంభావింపఁబడిన మఱొకగుణముల యుత్పత్త్యనుత్పత్తులే. తద్గుణాతద్గుణాలంకారములందలి గుణశబ్దమన్ననో! రూపరసాదిగుణములను జెప్పునది. అచటి యితరుని గుణగ్రహణాగ్రహణములున్ను. [64] రక్తస్ఫటిక వస్త్రమాలిన్యాదిన్యాయముచే నితరవస్తుగుణ ముచేతనే ప్రకాశాప్రకాశము లుగ వివక్షింపఁబడినవి. అట్లే యుదాహరణములున్ను చూపఁబడెను.

యద్యపి అవజ్ఞా అతద్గుణాలంకారములు విశేషోక్తిభేదములే పుష్కలకారణమున్నను గార్యము పుట్టకుండుట విశేషోక్తి యను సామాన్య లక్షణముతోఁగూడి యుండుటంబట్టి. అట్లయ్యునుల్లాస తద్గుణ ప్రతిద్వంద్వియగు విశేషాకారముచే నలంకారాంతరములుగా పరిగణింపఁబడెనని యెఱుంగవలెను.

---

64 స్ఫటికముకాని వస్త్రముకాని రక్తవర్ణమును, మాలిన్యమును గలిగియుండవు. రక్తవస్త్రము మీదగాని రక్తపుష్పముమీదగాని స్ఫటికమునుంచిన ఆస్ఫటికము రక్తస్ఫటికమువలెనుండును. సహజ శుద్ధమగు వస్త్రమునకు ముఱికితగిలిన ఆవస్త్రమునకు మాలిన్యము కలుగును. ఇదియే రక్తస్ఫటిక, వస్త్రమాలిన్య న్యాయము.

78 అనుగుణాలంకారము.

ఇతరసంపర్కమువలనఁ దనపూర్వగుణ ముత్కర్ష నొం దుట అనుగుణము.

నీలోత్పలములు కలికి చూపులచే నతినీలములగుచున్నవి. మఱియు,

అసలే కోఁతి. కల్లుత్రాగి మత్తెక్కెను. అదిచాలక తేలు కుట్టెను. ఇంకను బిశాచగ్రస్తమాయెను. దానివికారము నేమిచెప్పము !

79. మీలనాలంకారము.

సాదృశ్యమువలన భేదమేకనఁబడక పోయినచో మీలిత మగును. సహజారుణమగుచరణమున లత్తుకరంగు కనఁ బడలేదు, మఱియు,

మల్లెదండల ధరించినవారు శరీరమందంతయుఁ జందన మలందికొనినవారు దుకూలధారిణులు నగుటచే నభిసారికలు వెన్నెలలోఁ గనఁబడకున్నారు.

ఇందు మొదటి యుదాహరణమునఁ జరణమునకు లత్తుకరంగునకు నరుణగుణసామ్యమువలన భేదము తోపకుండుట, రెండవయుదాహరణమున చంద్రికాభిసారికలకు ధవళగుణసామ్యమువలన భేదము తోపకుండుట స్పష్టము.

80. సామాన్యాలంకారము.

సాదృశ్యముచే భేదకము కనఁబడకపోయినచో సామాన్య మగును.

పద్మాకరమున దిగిన పడతులమోములు కనఁబడుటలేదు. మఱియు,

కొలువుకూటమునందు రత్నస్తంభము లందలి ప్రతిబింబ ములతోఁగూడియున్న రావణుఁడు అంగదునకుఁ దెలియ లేదు.

మీలితాలంకారమున నొకదానితో మఱొకటి వేఱుగాఁ గనఁబడక పోవుటయను కనుమూత కలుగుచున్నది. సామాన్యాలంకారమున నన్ననో ముఖపద్మములు వేఱుగాఁగనఁబడుచున్నను ఇదిమోము ఇది పద్మము అని వ్యావర్తకము కనఁబడకపోవుట భేదము.

మీలితమునఁ జరణముల సహజారుణ్యముకంటె నాగంతుకమగు లాక్షారాగము వేఱుగ నగపడుటలేదుకదా ! సామాన్యోదాహరణమునఁ బద్మముఖములు వేఱువ్యక్తులు గనఁబడుచునే యున్నవి. అట్లే రావణ దేహము దానిప్రతిబింబమును. కాని యిది పద్మము ఇది ముఖము ఇది బింబము ఇది ప్రతిబింబము అని భేదము మాత్రము కనఁబడుటలేదు. అందుచేతనే భేదమును గప్పివేయుటచే మీలితము. భేదమును గప్పి పుచ్చుకున్నను బోలికచే గుఱుతు కనఁబడకపోవుటచే సామాన్యమనని రెండును నన్వర్థకములు.

మమ్మటాదులు కొందఱు వస్తుద్వయమునకు లక్షణసామ్యము వలన వానిలోఁబ్రబలమగు నొకదానిచే రెండవదాని స్వరూపము కప్పఁ బడినచో మీలితమని, స్వరూపము తోఁచుచున్నను గుణసామ్యముచే భేదమును గప్పిపుచ్చినచో సామాన్యమనియు నిర్వచించుటచే,

[1] కన్నులు చంచలాపాంగములు, మాటలు వక్రోక్తి గర్భ ములు, నడక విలాసభరముచే మంథరము, ముఖమతి

1 అపాంగతరళే దృశౌ తరళవక్ర వర్ణాగిరో
విలాసభర మంథరా గతి రతీవకాంతం ముఖమ్।
ఇతిస్ఫురితమంగకే మృగదృశాం స్వతోలీలయా
తదత్రనమదోదయః కృతపదోపి సంలక్ష్యతే॥

మనోహరము, ఇట్లు మృగాక్షుల యవయవములందు సహజముగ లీల ప్రకట మగుటచే నంగములందు మదోదయమైనను గనఁబడుటలేదు. అనుచోట మీలితాలంకారము.

ఇచట దృక్తారళ్యాదులు నారీశరీరమునకు సహజధర్మము లగుటవలన, మదోత్పత్తి కార్యములగుటవలనను (ఆరెంటికి సాధారణ మగుటచే) నధిక తారళ్యాదికముతోఁ గూడిన శరీరముచే మదోదయ స్వరూపమే కప్పఁబడు చున్నది. కారణము సమానమగుటచే దానిని దెలిసికొన నుపాయము లేకపోవుటంబట్టి.

మల్లెదండల ధరించినవారు ఇత్యాదులందున్ననో సామాన్యాలంకారమందురు. వారిమతమున పద్మాకరమున దిగిన ఇత్యాదులందు భేదాధ్యవసాయ మున్నను వ్యావర్తకము ప్రకటము కాకపోవుటచే వేఱలంకారము కాఁదగును. చంద్రాలోకకారుని మతమున స్వరూప తిరోధానముచే "కన్నులు చంచలాపాంగములు" ఇత్యాది స్థలమున వేఱలంకారము కాఁదగును. మీలితావాంతర భేదమైనఁ గాఁదగును;

81, 82. ఉన్మీలిత విశేషకాలంకారములు.

భేదాభేదములుతోచుచుండిన నున్మీలితవిశేషకములగును.
నీకీర్తిలో నణగియున్న హిమాద్రినిఁజల్లదనముచే దేవతలు తెలిసికొనుచున్నారు. చంద్రుఁ డుదయింపఁ బద్మములు ముఖములు వేఱుగాఁ దెలియుచున్నవి.

మీలితరీతిచే అభేదజ్ఞానము కలుగఁగానొకానొక కారణముచే భేదము ప్రకటమైనపుడు మీలితమునకుఁ బ్రతిద్వంద్వియగు నున్మీలితమగును. అట్లే సామాన్యాలంకారరీతిగ విశేషము స్ఫురింప నప్పుడొకానొక కారణముచే విజాతీయత స్ఫురింపగా సామాన్యప్రతిద్వంద్వి యగు విశేషక

మగును. క్రమముగ రెండుదాహరణములు చెప్పఁబడెను. తద్గుణరీతిచే భేదాధ్యవసాయము ప్రాప్తించినను నున్మీలితమగుచున్నది. ఎట్లన,

[2] నరసరాజా ! నటించుచున్న శివుని యట్టహాస సదృశ మగు నీయశముచే ముల్లోకములు ధవళితములు కాఁగాఁ గీర్తిసదృశుఁడైకమలాకాముకుఁడు నాభీకమల గంధము నొందనియెడల దేవతలీతని నెఱుంగలేకపోదురు.

కాకి నలుపు కోయిలయు నలుపు. ఈరెంటికి భేదమేమి? వసంతకాలమురాగాఁ గాకముకాకమె పికము పికమె.

ఇది విశేషకమున కుదాహరణము.

ఇచట ద్వితీయ కాక పికశబ్దములు కాకముగఁ దెలియఁబడినది, పికముగఁ దెలియఁబడినదియని యర్థాంతర సంక్రమిత వాచ్యములు. మఱియు,

కాశీపట్టణమందుండు వారికి శివలాంఛనములు తుల్యము లయ్యు పార్థుని దెబ్బ మచ్చగల శిర మీశునిఁ దెలుపు చున్నది.

83. ఉత్తరాలంకారము.

సాభిప్రాయము గూఢము నగు నుత్తర ముత్తరాలంకార మగును.

ఓ తెరువరీ ! వేతసీకుంజ మున్నచోట నీనది సుఖముగ దాటనగును.

---

2 నృత్యద్భర్గాట్టహాస ప్రసరసహచరైస్తావకీనైర్యశోభి ర్ధావళ్యంనీయమానే త్రిజగతి పరితః శ్రీనృసింహక్షితీంద్ర। నేదృగ్భ్యద్యేష నాభీకమల పరిమళ ప్రౌఢిమా సాదయిష్య ద్దేవానాం నాభవిష్యత్కథమపి కమలాకాముకస్యావబోధః॥

ఇది నదినిదాటుమార్గము నడుగువానిం గామించుదానియుత్తరము. వేతసీకుంజమున స్వేచ్ఛావిహారము సలుపవచ్చు నను నభిప్రాయముతోఁ గూడినది. మఱియు,

> తెరువరీ! పాషాణప్రాయమగు నీగ్రామమున నేమియు నుండదు. పయోధరోన్నతిని జూచి యుండఁగోరిన నుండుము.

ఇది ఆస్తరణాదికము నడుగు పాంథునిగూర్చి చెప్పినమాట. వలుద చనుఁగవఁగాంచి రమింపఁ గోరిన నుండుము. మూఢజనమయమగు నీగ్రామమున నెవఁడైన నెఱుంగఁగలఁడను ప్రతిబంధ మేమియు లేదని భావము.

ఇది కల్పితప్రశ్నమగు నుత్తరమున కుదాహరణము. నిబద్ధప్రశ్నోత్తరమున కుదాహరణమెట్లన,

> ఆమెకుఁగుశలమా ? జీవించియున్నది. కుశలము నడుగుచున్నాను. జీవించియున్నదని చెప్పితిని. మరల నదే చెప్పుచున్నావు. ఊపిరితోనున్నదానిని మృతినొందిన దానిఁగా నెట్లు చెప్పను ?

ఈర్ష్యాహేతుక మానముడిగి పశ్చాత్తప్త యగునాయికసఖి రాఁగా నామెనుగూర్చి నాయికకుఁ గుశలమా? యని నాయకునిప్రశ్న. జీవించి యున్నదని సఖి సమాధానము. జీవించి యున్నదానికిఁ గుశల మెట్లని దాని భావము. అడుగునదొకటి చెప్పున దొకటియని కుశలము నడుగుచుంటినని తిరిగి నాయకుని ప్రశ్నము. అడిగినదానికే చెప్పితినను భావముతో జీవించియున్నదని చెప్పితినని సఖి వాక్యము. సఖీవచన భావమును వెల్లడింపఁ జేయుటకు మరలదానినే చెప్పుచుంటివని నాయకుని యాక్షేపము. ఊపిరితో నున్నదానిని మృతినొందిన దానినిగా నెట్లు

చెప్పనని సఖి తనభావమును వెల్లడించుచు, మరణించినగదా! సూమెతఁ గుశలమగును నే వచ్చునప్పుడును నూర్పులు వచ్చుచుండ మరణించిన దని యెట్లు చెప్పఁగలనని యభిప్రాయము.

ప్రశ్నోత్తర గర్భితమగు నుత్తరము చిత్రమనఁ బడును. 'కే,దారపోషణరతాః?' ఎవరు దారపోషణ రతులని ప్రశ్నము. కేదార పోషణరతులనియే సమాధానము. వరిపొలమును బోషించుటలో నాసక్తులు 'కే,ఖేటాః?' 'కిం,చలం?' ఆకాశమున సంచరించునవేవి? చంచలమగున దేది? అని ప్రశ్నము. 'వయః' అని సమాధానము. వయః—పక్షులు, వయస్సు. 'ఎద్దీశ్వరుని నాహానము' వంటివి.

వేఱుదాహరణములు నేర్పరులవలన నెఱుంగఁదగినవి.

84. సూక్ష్మాలంకారము.

పరునిభావ మెఱింగిన యితరుని సాభిప్రాయ చేష్టితము సూక్ష్మ మనఁబడును. నేను ఆమెను జూచుచుండఁగా నామె కేశములతో సీమంతమణిని గప్పెను.

కాముకునిచూపుచే సంకేతమెప్పు డను పశ్నాభిప్రాయ మెఱింగిన నాయికచేష్ట యిది. సూర్యుఁ డస్తమించినపిమ్మట సంకేతకాల మను భావముకలది. మఱియు,

విటుని సంకేతకాలమెఱుంగఁగోరు వానిగాఁ దెలిసికొని విదగ్ధయగునాయిక తన లీలాకమలమును గన్నులందుంచు కొనునట్లుగా ముణిచివేసెను.

85 పిహితాలంకారము.

పరునిచరిత మెఱింగినవాని సాభిప్రాయచేష్టితము పిహిత మగును. ప్రభాతమునఁ బ్రియుడింటికి రాఁగాఁ గాంత తల్పమును గల్పించెను.

రాత్రి సవతియింట నిద్రలేక యలసితివని తల్పమును గల్పించుటకు భావము. మఱియు,

[3] చెమట నీటితో మోమునుండి జారి కంఠము నందున్న కుంకుమ రేఖనుజూచి నవ్వి యొకచెలి తన్నీపుంభావ మును బ్రకటించుచు నామెచేత ఖడ్గాకారముఁవ్రాసెను.

ఇందుస్వేదముచే నూహింపఁబడిన పురుషాయితము పురుషునకుఁ దగిన ఖడ్గరేఖను వ్రాయుటచేఁ బ్రకటింపఁబడినది.

86 వ్యాజోక్తి.

వేఱు కారణముఁజెప్పి యాకారమును గప్పిపుచ్చుట వ్యాజోక్తియగును.

సఖి! చూడుము పెరటితోటలోని పరాగముచే ధూసర వర్ణము కలదాన నైతిని.

ఇచట చౌర్యసంభోగమున సంకేతభూమియందు పృష్ఠలుంఠనముచేఁ గలిగిన దుమ్మును దాచిపెట్టుట. మఱియు,

---

3 వక్త్రాస్యంది స్వేదబిందు ప్రబంధైర్దృష్ట్వాభిన్నం కుంకుమం కాపికంఠే।
పుంస్త్వంతన్వ్యా వ్యంజయంతీ వయస్యాస్మిత్వా పాణౌ ఖడ్గరేఖాంలిలేఖ॥
సూక్ష్మాలంకారమునఁ బరుని భావమెఱింగి సాభిప్రాయ చేష్టితముచే నుత్తరమిచ్చుట, పిహితాలంకారమందు రహస్యమగు పరచరితము నెఱింగి సాభిప్రాయ చేష్టిత ముచే దానిని వెల్లడించుట యను భేదము నెఱుంగవలెను.

[4] గాయపడిన ప్రేయసియధరమును జూచిన నెవనికిఁగోపము రాదు? నేనిప్పుడు వద్దనుచున్నను, తుమ్మెదతోఁ గూడిన పద్మము నాఘ్రాణించితివి.

జారునిచే దష్టాధరయగు నాయికదగ్గరకు వచ్చుచున్న ప్రియునిఁ జూడనట్లు నటించు సఖిచే నాయికకు హితోపదేశ వ్యాజముతో నాయకుని దగ్గర నాయిక తప్పును గప్పిపుచ్చుట.

ఛేకాపహ్నుతికి నీవ్యాజోక్తికి నిది భేదము. ఛేకాపహ్నుతిలో వాక్యమునకు వేఱర్థముచెప్పి కప్పిపుచ్చుట, ఈవ్యాజోక్తిలోఁ గారణాంతరమును జెప్పి యాకారమును గప్పిపుచ్చుటయని. లక్షణమున లక్ష్యనామమున నుక్తిపదగ్రహణము ఆకారగోపనమునకు హేత్వంతరమును దోఁగఁజేయు క్రియా మాత్రమున కుపలక్షణము. మఱియు,

[5] వీథిలోనొక భామ వచ్చుచున్నహరినిఁజూచి సఖియెదుట రోమాంచ కంపాదులతోఁ దెలుపఁబడినయనురాగము నాహరికి నమస్కరించుచుఁ గప్పివేసెను.

అనుచోటను వ్యాజోక్తియే, ఇచట ననురాగ నిమిత్తమగు రోమాంచాద్యాకారమునకు భక్తి రూపకారణాంతరమును దోఁగఁజేయు ప్రణామముచే నాయాకారము కప్పిపుచ్చఁబడెను.

సూక్ష్మ పిహితాలంకార ములలోఁగూడ చేష్టిత పదగ్రహణము ఉక్తి సాధారణమగు క్రియామాత్రమునకు నుపలక్షణము. అట్లనుటచే

---

4 కస్యవా నభవేద్రోషః ప్రియాయాస్సవ్రణేధరే।
సభృంగం పద్మమాఘ్రాసీర్వారితాపిమయాధునా॥

5 ఆయాంతమాలోక్య హరింప్రతోళ్యామాళ్యాః పుర స్తాదనురాగమేకా।
రోమాంచకంపాదిభి రుచ్యమానంభామాజుగూహ ప్రణమంత్యథైనమ్॥

తామరాకునందు బెగ్గురుపక్షి మరకత పాత్రమున శు క్తి
వలెఁ గనఁబడుచున్నది. అని నాసంకేతస్థాన భావము
నెఱింగిన నాయిక సఖితోననెను.

ఇత్యాదులందును సూక్ష్మాలంకారముండును. మనకు సంకేతస్థాన మేదని కాముకుఁడు ప్రశ్నాభిప్రాయమును సూచింపగా విదగ్ధయగు నాయికచే నప్పుడు సఖితో సాకూతముగఁ జెప్పఁబడినది కనుక పై వాక్యమున సూక్ష్మాలంకారమగును. ఎందువలన నిచట బెగ్గురుపక్షికి మరకతపాత్రమందున్న శుక్తితో సాదృశ్యమున బలాకాంగనకు నిశ్చలస్థితి కలిగెనో దానిచే నాప్రదేశము జనశూన్యము కావున నదియె మనకు సంకేతస్థానమని కాముకునకు సూచనమని యూహింపఁ బడుచున్నది.

ఇచట ధ్వని యని శంకింపరాదు. దూరముగా నూహింపఁబడుచున్నను సంకేతస్థానప్రశ్న కుత్తరము స్వోక్తిచేతనే ప్రకటింపఁబడుటంబట్టి. ఇట్లే పిహితాలంకారమందు నుదాహరింపఁ దగినది. ఇచట మఱొక్కటి గ్రహింపవలెను.

తెరువరీ ! వేతసీకుంజ మున్నచోట ఇత్యాదులగు గూఢోత్తర సూక్ష్మ పిహిత వ్యాజోక్త్యుదాహరణము లందు భావము స్వోక్తిచే వెల్లడింపఁబడక వస్తుసౌందర్యబలముననువక్తృబోద్ధవ్య విశేషాదుల వలనను గమ్యమగు నట్టిచోటనే వాస్తవముగ నలంకారత్వముండదు. ధ్వనికి స్థానమగుటంబట్టి. ప్రాచీనులు స్వోక్త్యావిష్కరణమున్నచో నలంకార ముండునని యుదాహరించుటచే మేమును నుదాహరించితిమి.

తెరువరీ ! వేతసీకుంజ మున్నచోట నది సుఖముగ దాట
నగునని దారి నడుగువానికి కామిని సాభిప్రాయముతోఁ
జెప్పెను.

అని యర్థాంతరమును గల్పించిన భావప్రకటనము శక్యమగునుగదా!

కావున "విటుని సంకేతకాలమెఱుఁగఁ గోరువానిగా," "స్త్రీ పుంభావమును బ్రకటించుచు" "వీధిలో నొకభామ......కన్నువేసెను" ఇత్యాదులగు నేపూర్వోక్తోదాహరణములందు భావప్రకటన ముండునో వానియందే ఆయా యలంకారములుండును.

మలసి వెళ్లెను. శయ్యామాత్రము సహాయ మున్నది.
స్వామి! ఆగమలాలసీయ! లక్ష్మీపతీ! రాత్రియంతయు
నన్ను రక్షింపుము.

ఇచట లక్ష్మీపతియను జారునిరాకను గోరు జారిణి తటస్థుల వంచనకై భగవంతుని గూర్చి యాక్రోశమును దోఁగఁ జేయుట.

[8] కేశవ! గోపరాగహతమగు దృష్టిచేనాకేమియు గనఁబడుట లేదు. అందుచేనిచట స్ఖలితనైతిని. నాథ! పతితకేల చేయూత నొసఁగవు? విషమ (బాణ) ఖిన్నమనస్కులగు సర్వాబలలకు నీవొకఁడవే గతియని గోష్ఠమున గోపికచే సాభిప్రాయముగాఁ బ్రార్థింపఁబడుచున్న హరి మిమ్ముఁలను రక్షించుగాక,

ఇందు కృష్ణుని ముందర విషమములో స్ఖలనమును జెప్పుచు నతనిఁ గామించు గోపిక వాక్యమందు విషమమార్గమున స్ఖలన పతనములనుండి రక్షణప్రార్థనారూపము, శీఘ్రముగాఁ దోచునదియునగు నర్థముచే గుప్తమగు విపక్షితార్థము సాభిప్రాయమనుదానిచే వివరింపఁబడినది. ఇట్లే నైషధాది కావ్యములందు.

"[9] నాచిత్తము లంకను గోరుటలేదు. నలుని గోరుచున్నది. వేఱుచోట నెచ్చటను నభిలాషతో గూడినదికాదు."

అను దమయంతీ వాక్యాదికముకూడ నుదాహరణమగును. ఇదిశబ్దశక్తి మూలముగ గుప్తమగు దానినావిష్కరించుట.

అర్థశక్తిమూలముగ గుప్తమగుదాని నావిష్కరించుటెట్లన,

[10] పోయెదనచ్యుతా! నీదర్శనమాత్రముచేనేమి తృప్తికలుగును? ఇంతియకాక విజనస్థలమందున్న మనల నీపాడు లోకము వేఱుగాఁ దలంచును. అచ్యుత! యనిపిలుచు

---

8 దృష్ట్యా కేశవ గోపరాగహృతయాకించిన్న దృష్టంమయా
తేనేహస్ఖలితాస్మినాథ పతితాం కిం నామ నాలంబసే।
ఏకస్త్వం విషమేషుఖిన్న మనసాం సర్వాబలానాంగతి
ర్గోప్యైవం గదితస్సలేశమవతాద్గోష్ఠేహరిర్వశ్చిరమ్॥

9 చేతో నలంకామయతే మదీయం।
నాన్యత్ర కుత్రాపి చ సాభిలాషమ్॥

రీతిచే సూచింపఁబడిన వృథావస్థితి ఖేదముచే నలసయగు గోపి నాలింగనము చేసికొనుచు పులకాంచితతనువగు హరి మిమ్ములరక్షించుఁగాక.

ఇచట నచ్యుత ! యను నామంత్రణముచే నీతో రమించుట కెంత కాలముంటిని. అది లభింపలేదు. అని అర్థశక్తిచే లభించిన వస్తువు పిలుచురీతిచే నిత్యాదివాక్యముచే నావిష్కరింపఁబడినది. ఇదంతయు కవినిబద్ధవక్తృగుప్తావిష్కరణమున కుదాహరణము. కవి గుప్తావిష్కరణమెట్లన

[11] సుభ్రూ! నీవు కుపితవగుటచే భోజనము విడిచితిని. స్త్రీప్రసంగముల విడనాడితిని. గంధమాల్యాదికములసలేలేవు. రాగిని నమ్రుఁడ నగు నామీఁదఁ గోపమును వీడుము. దృష్టి-ప్రసాదింపుము. నిక్కము. నీవులేకపోవుటచే నాకు సర్వము లేనట్లున్నది.

ఇచట మానకలుషితను బ్రసన్నునుగాఁ జేసికొనుపని తోచుచున్నది. దృష్టిరోగార్తుఁడు దృష్టినిగూర్చి యాక్రోశించుట వివక్షితార్థము. అది 'దృష్టి' యను పదమును స్వరవిశేష (ప్లుత) ముతో నుచ్చరించి సంబోధనము చేసికొనుటచే నావిష్కరింపఁ బడినది. కవినిబద్ధవక్తృగుప్తము పరవంచనమునకుఁ గవి గుప్తము ప్రౌఢముగఁ జెప్పుటకు ననిభేదము.

---

10 గచ్ఛామ్యచ్యుత ! దర్శనేనభవతః కిం తృప్తిరుత్పద్యతే
కించైవం విజనస్థయోర్హతజనస్సంభావయత్యన్యథా।
ఇత్యామంత్రణభంగిసూచితవృథావస్థానఖేదాలసా
మాశ్లిష్యన్ పులకోత్కరాంచితతనుర్గోపీంహరిః పాతువః॥
అచ్యుత=నాయందు చలింపనివాఁడా ! అని గోపి భావము.

11 సుభ్రు ! త్వం కుపితేత్యపాస్తమశనంత్యక్తాఃకథాయోషితాం
దూరాదేవవివర్జితాస్సురభయస్స్రగ్గంధధూపాదయః।
కోపంరాగిణిముంచమయ్యవనతే దృష్టేప్రసీదాధునా
సత్యంత్వద్విరహాద్భవంతిదయితేసర్వామమాంధాదిశః॥

89 యుక్త్యలంకారము.

రహస్యమును దాచుటకుఁ గ్రియచేఁ బరుని వంచించుట యుక్తి యగును. ఎన్నఁ వ్రాయుచు నితరునిఁజూచి చేతి యందుఁ బూవింటిని లిఖించెను.

ఇచట పూవింటిని వ్రాయుటచే మన్మథుఁడు నాచేవ్రాయఁ బడెనను భ్రాంతిని గలిగించి స్వానురాగరూప మర్మగోపనమునకై పరవంచనము ప్రదర్శింపఁబడినది. ఇది నాయకునికి దూతి చెప్పినమాట మఱియు,

[12] పెంపుడు చిలుక రాత్రి దంపతుల స్వేచ్ఛా సంభాషణ మును విని యుదయమున నత్తమామలు వినునట్లామాట లనుచుండఁ గోడలు సిగ్గుపడి చెవియందలి పద్మరాగపు తునుకను దాడిమబీజ మనుమిషతోఁ జిలుకముక్కు నందుంచి వాగ్బంధన మొనరించుచున్నది.

ఇచట శుక వాగ్బంధముద్వారా తన రహస్యమును విను నత్తమామల వంచించెను. వ్యాజోక్తిలో నాకారగోపనము నిచట భావగోప నము నని భేదము. లేదా! వ్యాజోక్తిలో నుక్తిచే గోపనము యుక్తిలోఁ గ్రియచే గోపనము ననిభేదము. ఇట్లనుటచే 'వీధిలో వచ్చుచున్న హరిని జూచి' యనుచోటను యుక్త్యలంకారమే యగును.

90 లోకోక్తి.

లోకప్రవాదము (జాతీయము) ననుకరించుట లోకోక్తి

---

12 దంపత్యోర్నిశిజల్పతోర్గృహశుకేనాకర్ణితంయద్వచ
స్తత్ప్రాతర్గురుసన్నిధౌ నిగదత స్తస్యాతిమాత్రంవధూః।
కర్ణాలంబితపద్మరాగశకలంవిన్యస్య చంచూపుటే
వ్రీడార్తావిదధాతి దాడిమఫలవ్యాజేనవాగ్బంధనమ్॥

యగును, 'కన్నులు మూసికొని' కొన్ని మాసములు
గడుపుము.

ఇచట 'కన్నులుమూసికొని' యనునది లోక ప్రవాదాను కరణము. మఱియు, అప్పయ్యదీక్షితుని వరదరాజ స్తవమున,

ఓ వరద! నీపేరే కోరినదానినిచ్చువాఁ డనుభావమును
జెప్పుచున్నది. కనుకనే నీవు వరదాన ముద్రను
వహింపలేదు. జగమెఱిఁగిన బాపనికి జందెమేల?

ఇచట నుత్తరవాక్యము లోకవాదాను కరణము.

91 ఛేకోక్తి.

లోకోక్తి యర్థాంతర గర్భితమైనచో ఛేకోక్తి యగును.
భుజంగపాదములు భుజంగమునకే తెలియును.

ఒకఁడొకని సంగతి యడుగ నడిగినవానికి దగ్గరనున్నమఱొకనిఁజూపి యితఁడే వానిసంగతి నెఱుఁగునని తెల్పునదీ (పాముపాదములు పామునకే తెలియును) లోక వాదాను కరణము. ఇచట వీరిద్దఱు ధనసంపాదనాది వ్యాపారమున సహచారులని లోకవిదితమగుటచే లోకోక్త్యనువాదమునకుఁ బ్రయోజనముండగా రహస్యమగు విటవ్యాపార మందును వాని కితఁడు సహచరుఁడను మరొక్కర్థాటన మందు గర్భితమై యున్నది. మఱియు,

మలయమారుతము లేఁగినవి. వికసిత మల్లికా పరిమళ
భరితమగు గ్రీష్మము గడచినది. ఘనుఁడా! నీవు స్నేహ
శూన్యుఁడగు నాతని నాచెలికిఁ గూర్చ నుత్సహించినఁ
గూర్పుము. మాకేమి కొదువ? గోవుల మరలింపఁగల
వాఁడే ధనంజయుఁడు.

ఇచట ధనాశచేఁ బ్రోషితుఁడగువాని భార్యయొక్క చెలి చెప్పినమాట యందు దీయాంధ్రజాతి ప్రసిద్ధలోకవాదానుకార మున్నది. సౌందర్యవతి యగునా చెలిని వీడి ధనాశచే నేఁగినవాఁడరసికుఁడగుటచే గోప్రాయుఁడే. వానిని మర్దించువాఁడు, ధనమును జయించినవాఁడు. ధనరక్తుని ధనవిర క్తునిగాఁ జేయుట కతఁడే సమర్థుఁడగుటవల్లన ననునర్థాంతరము గూఢ నందు గర్భితమై యున్నది.

92 వక్రోక్తి.

శ్లేషచేఁగాని కాకువుచేఁగాని వేఱర్థమును గల్పించుట వక్రోక్తి యగును. మానమును వీడుము. ఉదయమగు చున్నది. (ముంచమానందదే హంప్రాప్తం) దొరకిన నందిని వీడకు. ఇచట నంది లేదు, హరునిదగ్గర నున్నది.

అను దీనిమూలమునకు "దొరకిననందినివీడకు" అని శ్లేషచే వేఱర్థ మును గల్పించి హరునిదగ్గరకాని యిచట నందిలేదని సమాధానము చెప్పెను. మఱియు,

నీ కీదారుణమగు బుద్ధి నెవరు గలపిరి? దీనిమూలమునకు (అహోకేనేదృశీబుద్ధి ర్దారుణాతవ నిర్మితా) నీబుద్ధియే కఱ్ఱతోఁ జేయఁబడిన దను వేఱర్థమును శ్లేషచేఁ గల్పించి బుద్ధి త్రిగుణాత్మకమై యున్నదికాని యెచ్చటను దారు మయముగ లేదు. అని సమాధానము చెప్పెను. ఇది యవికృత శ్లేష వక్రోక్తి కుదాహరణము.

వికృతశ్లేష వక్రోక్తి కెట్లన,

[13] సుదతీ! యిప్పుడు త్రిదశవదన గ్లాని కాఁగలదు. నీరా

---

13 భవిత్రీరంభోరుత్రిదశవదనగ్లానిరధునా
సతేరామస్థాతానయుధిపురతోలక్ష్మణసఖః॥
ఇయంయాస్యత్యుచ్చైర్విపదమధునావానరచమూ
ర్లఘిష్ఠేదంపష్ఠాక్షరపరవిలోపాత్పఠపునః॥

మూఁడు చివ్వో నస్థిరుఁడై లక్ష్మణసఖుఁడున్నాఁడు. కపిదళ ముచ్చ విపదము నిష్పాడొందఁగలదు. ఓయల్పుఁడా! ఈ వాక్యత్రయము నాఱునొక్కటవ యక్షరము లేకుండ చదువుకొనుము.

ఇదంతయు శబ్దశ్లేషమూలమున వక్రోక్తి కుదాహరణము. ఇందు పై మూఁడువాక్యములు రావణుఁడు సీతతోఁజెప్పినవి. నాలవవాక్యము రావణునితో సీత చెప్పినది.

అర్థశ్లేషమూల వక్రోక్తి యెట్లన,

[14] ఆభిక్షుకుఁడెక్కడ? బలిచక్రవర్తి యాగముననున్నాఁడు. కల్యాణీ! ఇప్పుడు తాండవమెక్కడ? బృందావన మధ్యమున ననుకొందును. మృగశిశువెక్కడ? పందిపిల్ల నెవరెఱుఁగుదురు? ముసలెద్దును జూడలేదు? దానిని గోపుఁడె యుంగును. ఇట్లు రమాపార్వతుల లీలాసల్లాపము మనలఁ గాపాడుగాక.

(ఇందు ప్రశ్న శివునిగూర్చి ఉత్తరము విష్ణునిఁగూర్చి) కాకువెట్లన,

విచారించక నీకి కోపము తగదు. అని బోధింపఁబడినదై తగదూ! (నైవోచితః?) అని యాతని మాలతోఁ గొట్టెను.

ఇచట తగదూ! అను కాకుస్వరముచేఁ దగిన దే యను నర్థాంతరమును గల్పించుట.

---

14 భిక్షార్థీ సక్వయాతస్సుతనుబలిమఖేతాండవంక్వాద్యభద్రే
మన్యేబృందావనాంతేక్వనుసమృగశిశుర్నైవజానే వరాహమ్।
బాలేకచ్చిన్నదృష్టోజరఠవృషపతిర్గోపఏవాస్యవేత్తా
లీలాసల్లాప ఇత్థం జలనిధిహిమవత్కన్యయోస్త్రాయతాంనః॥

93 స్వభావోక్తి.

జాతిక్రియాదుల స్వభావమును వర్ణించుట స్వభావోక్తి.

చలించుకన్నులు, నిక్కువీనులు, కల కురంగములచేఁ జూడఁ బడుచున్నది. మఱియు,

[15] గురువులదగ్గర నావధూవరులెదురు కాఁగా నొకరొకరికి దారినిచ్చు తొందరలో స్థైర్యములేని యాయిద్దఱు నొక దిక్కునకే మాటిమాటికిమఱలుచు సిగ్గుతోఁదప్పుకొనిరి.

(పూర్వోదాహరణమున కురంగజాతి స్వభావవర్ణనము, నిందు సత్వర సలజ్జ క్రియాస్వభావ వర్ణనము ననిభేదము)

94 భావికాలంకారము.

భూతభవిష్యత్కార్యముల నప్పుడు ప్రత్యక్షముగ జరుగుచున్నట్లు వర్ణించుట భావికము. దేవదానవులిప్పుడును నిచట యుద్ధముచేయుచున్నట్లు నాకుఁగనఁబడుచున్నది.

ఇది స్థానము భయంకరముగ నున్నదనుటను దెలుపును.

[16] స్తనతటమునుండి జారిన పైటను ధరింపఁ బోవుయువతి

---

15 తౌసంముఖం ప్రచలితౌ సవిధేగురూణాం
మార్గప్రదానరభస స్ఖలితావధానౌ।
పార్శ్వోపసర్పణముఖావపిభిన్నదిక్కం
కృత్వాముహుర్ముహురుపాసరతాంసలజ్జమ్॥

16. అద్యాపితిష్ఠతిదృశోరిదము త్తరీయం
ధర్తుంపురస్స్తనతటాత్పతితంప్రవృత్తే।
వాచంనిశమ్యనయనం నయనంమమేతి
కించిత్తదా యదకరోత్స్మితమాయతాక్షీ॥

నేత్రము నేత్రమను నామాటను వినినప్పుడు నవ్విన చిఱు నగ నిప్పుడును నాకన్నులకుఁ గట్టినట్లున్నది.

95 ఉదాత్తాలంకారము.

సమృద్ధిని వర్ణించుటగాని ఇతరమున కంగమగు శ్లాఘ్య చరిత్రను వర్ణించుటకాని ఉదాత్తాలంకారము. ఏకొండ చరియందు ధూర్జటి కిరీటులకు యుద్ధము జరిగెనో. ఆకొండ యిది.

శ్లాఘ్య చరిత మితరమున కంగమగుటలో నిది యుదాహరణము. ఋద్ధికుదాహరణ మెట్లన,

[17] అవిదర్భానగరమున చెట్లకుదుళ్లు చంద్రకాంతమణులతోఁ గట్టఁబడినవి కాఁబట్టి చంద్రకిరణములు తగులగనే కరిగిన నీళ్లతో నిండి విఫలజలసేక మగు దమయంతీవన మూ హంసనాకర్షించెను.

రతనపు కంబములందలి వేలకొలంది ప్రతిబింబములతోఁ గూడిన రావణుని హనుమంతుఁ డతికష్టమున నెఱింగెను.

---

16 ఏకాంతమందున్న యొకానొక నాయిక చనుగవనుండి జారినపైట సెఱుంగక స్వేచ్ఛగనుండి, హఠాత్తుగవచ్చిన నాయకునింగాంచి సిగ్గుతో పైట సర్దుకొను చుండెను. అంతలోకుచమండలముం జూచు నాయకుఁ డతిత్వరగ నాదరాతిశయముతో రెండుమారు లుచ్చరించిన "నీపైటలోపలనున్న నాకన్నును వీడుమని చెప్పనారంభించి, నేత్రము నేత్రమన్న" సగముమాటను విని యాతురంగాక్షి మందహాసమొనరించెను.

17. విధుకరపరిరంభాదాత్త నిష్యందపూర్ణై

శ్శశిదృషదుపక్లృప్తై రాలవాలై స్తరూణామ్ ।

విఫలితజలసేకప్రక్రియాగౌరవేణ

వ్యరచి సహృతచిత్త స్తత్ర భైమీవనేన ॥

96. అత్యుక్తి.

అద్భుతాసత్యములగు శౌర్యౌదార్యాదుల వర్ణించుట అత్యుక్తి. రాజేంద్ర! నీవు దాతవు కాగా యాచకులు కల్పవృక్షము కలవారైరి. ఇది యౌదార్యాత్యుక్తి.

శౌర్యాత్యుక్తి యెట్లన, నృప! సప్త సముద్రములు నీప్రతాపాగ్నిచే నింకింపఁబడినను నీవైరి వనితల బాష్ప పూరముచేఁ దిరిగి నింపఁబడినవి.

ఇంప దత్యుక్తి యుదాత్తమనియు శౌర్యాత్యుక్తి అత్యుక్తి యనియుఁ గొందఱందురు. సత్యవిషయికమైనచో నుదాత్తమనియు నసత్యవిషయకమైన నత్యుక్తియని దీక్షితులవారందురు.

శోభనాంగీ! వర్ధమానంబులగు నీ స్తనములకు బాహులతా మధ్యమునఁ జోటు చాలదు.

నీ స్తనజృంభణ మిట్లగునని యాలోచింపక వేధ యల్పమగు నాకాశమును నిర్మించెను.

అను అసదుక్తి అత్యంతాసదుక్తి తారతమ్యమే యతిశయోక్తి యత్యుక్తులకు భేదము. రెంటిలో మొదటిదతిశయోక్తి రెండవదియత్యుక్తి.

97. నిరుక్తి.

వ్యుత్పత్తివలన నామములకు వేఱర్థము కల్పించుట నిరుక్తి. ఇట్టి చరితములచే నీవు నిజముగదోషాకరుఁడవని తెలిసికొనుచున్నాను. మఱియు,

పూర్వము కవుల లెక్కించునపుడు కనిష్ఠిక అధిష్ఠిత కాళిదాస యయ్యెను. ఇప్పటికి నాతనికి సరికవి లేకపోవుటచే అనామిక యర్థవతీ యయ్యెను.

98. ప్రతిషేధాలంకారము.

ప్రసిద్ధమగు నిషేధమును జెప్పుట ప్రతిషేధము. జూదరి!
ఇది వాడితూపుల నాడుటకాని జూదము కాదు.

బాగుగఁ దెలిసిన నిషేధము సహజముగ ననుపయుక్తమై యర్థాంతరము తోఁగఁజేయును.

అందుచే నీ ప్రతిషేధాలంకారము చమత్కార జనకము. ఉదాహరణము రణరంగమున నున్న శకునింగూర్చి నేర్పరి నకులుఁడు చెప్పిన మాట. ఆ వాక్యమందు యుద్ధ మహిమాత్మ్యము కామి తెలిసి నను జెప్పఁబడి యుండే నీకు నైపుణ్యముకాని యుద్ధమందేమియుఁ దెలివి లేదను పరిహాసమును దెలుపుచున్నది. అదియు జూదరీ! యని సంబోధించుటచేఁ బ్రకటింపఁబడినది. మఱియు,

విషముతోఁగాని, శస్త్రములతోఁగాని, యగ్నితోఁగాని,
మృత్యువుతోఁగాని స్త్రీలుచేయఁబడలేదు. అప్రతీకార
పారుష్యలు స్త్రీలు స్త్రీలతోఁ జేయఁబడిరి.

ఇచట స్త్రీలు విషాది నిర్మితలు కాకుంట ప్రసిద్ధమే యయ్యుఁ జెప్పుటచే స్త్రీలకు విషాదులమించిన క్రౌర్యమున్నదను నర్థము స్పష్టమగుచున్నది. అదియుఁ బ్రతీకారముఁకల విషాదులకంటె వారి కాధిక్యమును జూపు నప్రతీకార పారుష్యలను విశేషణముచే వెల్లడింపఁబడినది.

99. విధ్యలంకారము.

సిద్ధమగుదానిని విధించిన విధ్యలంకారమగును. పంచమ
స్వరము నావిష్కరించు కాలమునఁ గోకిలము కోకిల
మగును.

బాగుగఁ దెలిసినదానిని విధించు టుపయోగము లేక బాధితమై

యర్థాంతరమును స్ఫురింపఁ జేయుటచే నతిసుందరము కావున దానిని విధ్యలంకార మందురు. ఉదాహరణమున కోకిలమును గోకిలమను టుపయోగము లేనిదై యతి మధురమగు పంచమధ్వనితోఁ గూడుటచే సకలజన హృద్యత్వమును దెలుపుచున్నది. అదియు 'పంచమస్వరము నావిష్కరించు' అను కాలవిశేషణముచేఁ బ్రకటింపఁబడినది. మఱియు,

> [18] ఓ దక్షిణ హస్తమా! మృతుఁడగు ద్విజబాలకుని బ్ర
> తుకనకై శూద్ర మునిని ఖడ్గమున నేయుము. నిండు
> చూలాలు సీత నడవి కంపఁగలిగిన రామునియొక్క శరీర
> మైతివే! నీకుఁ గరుణ యేమి?

ఇచట రాముఁడు తనహస్తమును గూర్చి రామునియొక్క శరీరమైతివే యను వచన మనుపయుక్తమై రామునియొక్క అనుటచే తనకత్యంతము కరుణ లేమి తెలియుచున్నది. అదియు నిండు చూలాలు ఇత్యాది విశేషణముచేఁ బ్రకటింపఁబడినది.

యద్యపి యీవిధినిషేధోదాహరణములందున్న వ్యంగ్యములర్థాంతర సంక్రమిత వాచ్యరూపములయ్యును నవి ధ్వని ప్రయోజకములు కావు. కవిచేతనే వ్యంగ్య విశేషము ప్రకటింపఁబడుటంబట్టి, వ్యంగ్యమును వెల్లడించినచో నలంకారమేయని పూర్వము ప్రస్తుతాంకుర ప్రకరణముననే నిరూపితము కావున. అక్షేపాలంకార ప్రకరణమున బాధితములగు ('నేను దూతికాను' 'కాంత! నీవేగు మేగినచో' నిత్యాది) విధిప్రతిషేధము లాక్షేపాలంకారములుగఁ జెప్పఁబడినవి. ఇచట నన్నచో

---

18. హేహ స్తదక్షిణ మృతస్యశిశోర్ద్విజస్య
జీవాతవేవిసృజ శూద్రమునౌ కృపాణమ్।
రామస్యగాత్రమసినిర్భరగర్భఖిన్న
సీతావివాసనపటోః కరుణాకుతస్తే॥

ప్రసిద్ధములగు విధిప్రతిషేధములు బాధిత ప్రతిద్వంద్వలగు నలంకార ములుగ వర్ణింపఁబడినవి.

100. హేత్వలంకారము.

కార్యముతోఁగూడ కారణమును వర్ణించుట హేత్వలంకారమగును. యువతుల యీర్ష్యామానము నపనయింప నిదిగో చంద్రుఁ డుదయించుచున్నాఁడు. మఱియు,

[19] తన్వీ! నీయధరము విద్రుమచ్ఛాయమగుచు మరుమార్గమువలె నెవని మనమును దప్పిఁగొన్న దానినిగాఁ జేయదు? మఱియు,

[20] మాన మిష్టపడకున్నను శాంతి వారించుచున్నను సిగ్గు నేలను వ్రాయుచున్నను స్వాతంత్ర్యము పెడమొగముపెట్టినను ధైర్యము చేతులువిదుపుకొని పోయినను ఓయాశాపిశాచమా! నిన్ననుసరించిన నాకింతగతి పట్టినది. కాలిచేతను నంటరానివాని పాదములంటఁ బోయినను వాఁడంగీకరించుటలేదు.

(ఇచట నాశారూపకారణము తత్కార్యమాననాశాదికము స్పష్టము)

కార్యకారణములకైక్యము చెప్పుటకూడ హేతువుగఁ జెప్పుచున్నారు. వేంకటేశుని కటాక్షములు విద్వాంసులకు లక్ష్మీవిలాసములు.

---

19. ఏష తే విద్రుమచ్ఛాయో మరుమార్గ ఇవాధరః।
కస్య నో తనుతే తన్వి పిపాసాకులితం మనః॥

20. మానే నేచ్ఛతి వారయత్యుపశమే క్ష్మామాలిఖంత్యాం హ్రియాం
స్వాతంత్ర్యే పరివృత్త్య తిష్ఠతి కరౌ వ్యాధూయ ధైర్యే గతే।
తృష్ణే త్వామనుబధ్నతా ఫలమియత్ప్రాప్తం జనేనామునా
యత్స్పృష్టో న పదా స ఏవ చరణౌ స్ప్రష్టుం న సమ్మన్యతే॥

ఇచట కార్య కారణములకభేదకథనము కార్యమవశ్యము నగుటను శీఘ్రముగ నగుటను దెలుపుటకే. రూపకమున సాదృశ్యముచే నభేదముం జెప్పుట, యిచటకార్యకారణభావముచేనభేదకథనమునని భేదము. మఱియు,

[21] దానమునకాయువు, అణగిమణగియుండురాజుల కా కా
రము దాల్చిన విశ్వాసము, కాంతలకుం గన్నులపండువు,
కీర్తి కుత్కృష్ట ప్రకాశము, విబుధుల కానందరూపము,
వీరలక్ష్మికి జీవితము, ధర్మమున కిల్లునగు నీవీరకళింగుఁడు
విజయము నొందుఁగాక.

ఇచట దానాదుల కాయురాదికారకుఁడగు రాజునాయురాదికముగఁ జెప్పుట. ఇతి శ్రీః శ్రీః శ్రీః

ఇట్లు ప్రాచీన నవీన మతముల నన్నివిధముల నాలోచించి నూఱలంకారములకు లక్షణములం జెప్పి యుదాహరించితిమి.

రామాయరామభద్రాయ రామచంద్రాయ వేధసే,
రఘునాథాయ నాథాయ సీతాయాః పతయే నమః.

శ్రీ గురుత్రయ కరుణాకటాక్షలబ్ధ న్యాయ సాహిత్య వ్యాకరణ విద్యా
వినీత ఉభయభాషా ప్రవీణ, గోదావరీ మండలాంతర్గత
వైనతేయ నదీతీర దోడ్డ వరవాసి, సాహిత్యాచార్య
కంబముపాట్యన్వయ శ్రీ సూర్యనారాయణశాస్త్రి
వేంకమాంబాప్రియతనూజ, సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి
విరచితాంధ్ర కువలయానందము
శతాలంకారము సంపూర్ణము
శ్రీ శ్రీ శ్రీ

---

21. ఆయుర్దానమహోత్సవస్య వినతక్షోణీభృతాంమూర్తిమా
న్విశ్వాసో నయనోత్సవో మృగదృశాంకీర్తేః ప్రకాశః పరః ।
ఆనందః కవితాకృతిస్సుమనసాం వీరశ్రియో జీవితం
ధర్మస్యైషనికేతనం విజయతే వీరః కళింగేశ్వరః ॥

రసవదలంకార ప్రకరణము.

రస, భావ, రసాభాస భావాభాస, భావశాంతి, నిబంధనములగు రసవత్, ప్రేయ, ఊర్జస్విత్, సమాహితములను నాలుగలంకారములను భావోదయము, భావసంధి, భావశబలత యను మూఁడలంకారములను ప్రత్యక్షాద్యష్ట ప్రమాణాలంకారములను (ప్రత్యక్షానుమానోపమాన శబ్దార్థాపత్త్యనుపలబ్ధి సంభవైతిహ్యములు) ఇట్లీ పదియేనింటిని నలంకారాంతరములుగా విద్వాంసులు తెలిసికొను చున్నారు.

అందు విభావానుభావ వ్యభిచారులచే నభివ్యక్తము రతిహాస శోకాది రూపమగు చిత్తవృత్తి విశేషము రసము. ఆరస మితరమున కంగముగానున్నచోట రసవదలంకారముండును. విభావానుభావములచే నభివ్యక్తమగు నిర్వేదాది త్రయ స్త్రింశద్భేదములున్న-దేవతాగురు శిష్య ద్విజపుత్త్రాదియందభివ్యక్తమగు రతియు భావము. ఆభావమితరమున కంగమగుచోటఁ బ్రేయోఽలంకారముండును. అనుచితముగఁ బ్రవృత్తమగు రసము భావము రసాభాసము భావాభాసము నని చెప్పఁబడును. ఆ రసాభాస భావాభాసము లితరమున కంగమైనచోట నూర్జస్విదలంకారము. భావముయొక్క- శాంతావస్థ భావశాంతి. భావశాంతి యితరమున కంగమైనచో సమాహితాలంకారము. భావముపుట్టినస్థితి భావోదయము. విరుద్ధములగు రెండుభావములకుఁ బరస్పర స్పర్ధలేమి భావసంధి. అనేక భావములు పూర్వ పూర్వోపమర్దముచే నుత్పన్నమగుట భావశబలత. ఇవి ఇతరమున కంగములగుచో భావోదయ భావసంధి భావశబలతాలంకారములు మూఁడునగును.

అందు రసవదలంకారమున కుదాహరణము.

ఏమిని, యొక్కమా ఆచమింప నాదేవతా స్వరూపము
లగు మత్స్యకచ్ఛపము లగపడెనో ! ఆ యుగ స్త్వమునీం
ద్రుఁడు విజయము నొందుచున్నాఁడు.

ఇచట ముని విషయక రతిభావమున కద్భుతరసమంగము.

(భూరిశ్రవుని ఛిన్నహస్తమును జూచి వానిభార్యలు చెప్పు
వాక్యమిది). మఱియు,

[32] ఆ యీకరము కాంచిని (ఒడ్డాణమును)తీయునది, పీన స్తన
ముల మర్దించునది. నాభిని ఊరువులను జఘనమును
స్పృశించునది. నీవిని విప్పునదియునై యుండెను.

ఇచట కరుణరసమునకు శృంగార రస మంగము.

ప్రేయోఽలంకారమే భావాలంకార మనఁబడును. అది యెట్లు ?

[33] కాశిలో గంగాతీరమున నుండి కౌపీన ధారినై శిరసా
నమస్కరించుచు నోయి ! గౌరీనాథా ! త్రిపురహర !
శంభో ! త్రినయన ! రక్షింపుమని యాక్రోశించుచు నిమి
షమువలె దినములనెప్పుడు గడుపుదునో కదా !

ఇచట శాంతరసమున కెప్పు డనుపదముచే సూచింపఁబడిన, చింత
యను వ్యభిచారీ భావమంగము. మఱియు,

---

32 అయంసరశనోత్కర్షీ పీన స్తనవిమర్దనః ।
నాభ్యూరుజఘనస్పర్శీ నీవీవిస్రంసనః కరః ॥

33. కదావారాణస్యామమరతటినీరోధసివస
న్వసానః కౌపీనంశిరసినిదధానోంజలిపుటమ్ ।
అయే ! గౌరీనాథ! త్రిపురహర! శంభో! త్రినయన!
ప్రసీదేత్యాక్రోశన్నిమిషమివనేష్యామిదివసాన్ ॥

[24] కొండ లత్యున్నతములై యంతట కనఁబడుచున్నవి. అట్లే విశాల సముద్రములును, అట్టి వీని నన్నిటిని భరించుచు నేమియు శ్రాంతవుకాలేదు. నీకు నమస్కారము! అని యాశ్చర్యముతో మాటి మాటికి భూమిని స్తుతించుచుండు నంతలో నీ భూమిని భరించు నీ భుజము తలంపునకురాగా పిమ్మట నోటినుండి మాటరాలేదు.

ఇచట ప్రభువిషయక రతిభావమునకు భూవిషయక రతిభావమంగము.

ఊర్జస్విదలంకార మెట్లన,

[25] ఓ వీరుఁడా! నీశత్రు రాజవనితలు భయమున నడవులం బోవుచుండగా వారిని దోచుకొనుట కేగిన కిరాతులా యువతుల చనుగవలచేతను, లోలాపాంగములచేతను స్తబ్ధులు నారూఢపులకులునై వచ్చినపని మఱచిరి.

ఇచట ప్రభువిషయ రతిభావమునకు శృంగార రసాభాస మంగము.

మఱియు,

ఓ నరసరాజా! నీ దర్శనము కాఁగా నాజన్మము సార్థకమయ్యెనని యుద్ధమందు శత్రుగణ మాదరముతో మనవి చేసికొనుచున్నది.

---

24. అత్యుచ్చాఃపరితస్స్ఫురంతిగిరయ స్స్ఫారా స్తథాంభోధయః
తా నేతానపిబిభ్రతీకిమపినశ్రాంతాసితుభ్యంనమః।
ఆశ్చర్యేణ ముహుర్ముహుస్స్తుతిమితిప్రస్తౌమియావద్భువ
స్తావద్బిభ్రదిమాంస్మృత స్తవ భుజో వాచ స్తతో ముద్రితాః॥

25. త్వచ్ఛత్రుప్రత్యర్థివసుంధరేశ తరుణీస్సంత్రాసతస్సత్వరం
యాంతీర్వీర! విలుంఠితుం సరభసంయాతాః కిరాతా వనే।
తిష్ఠంతి స్తిమితాః ప్రరూఢపులకా స్తేవిస్మృతోపక్రమా
స్తాసాము త్తరళై స్తనై రతితరాంలోలై రపాంగై రపి॥

ఇచట కవియొక్క ప్రభు విషయ రతిభావమునకు ప్రభు విషయశత్రు గణ రతిరూపమగు భావాభాస మంగము. సమాహిత మెట్లన, (నాయకుఁడు మిత్రునితో నాయిక వృత్తాంతము చెప్పుట.)

[26] ఈమె యేమిచేయునో చూతమని ధైర్యముగ నుంటిని. ఈ శఠుఁడు నన్ను పలుకరింపఁడా? చూతునని యామెయు కోపగించినట్లుండెను. ఇట్లొకరొకరి విస్మయాన్విత దృష్టిచేఁ జతురమగు నవస్థలో నేను నిమిత్తాంతర వ్యాజమున నవ్వితిని. ఆమెయు నా ధైర్యము నెగురఁ గొట్టి కన్నీటి బొట్టు విడిచెను.

ఇచట శృంగారమునకుఁ గోపశాంతి యంగము.

భావోదయ ప్రభృతులు. భావోదయ మెట్లన,

[27] అందువలన నిప్పుడిచటనుండి నాయెడ దయాళువగుము. నీవుండిన నా ప్రాణములుండును. నిన్నుఁ జూచుచు నీదినము గడపఁగోరుచున్నాను. హంసచే వ్రాసిచూపఁబడిన నాప్రియుఁడానలుఁడు నీరూపముతో సమానుఁడే. (నీవే)

ఇచట నలునిగూర్చి దమయంతియొక్క ఔత్సుక్య రూప భావోదయము శృంగారరసమున కంగము.

భావసంధి యెట్లన,

---

26. పశ్యామః కిమియం ప్రపద్యత ఇతి స్థైర్యం మయాలంబితం
కిం మాం నాలపతీత్యయం ఖలు శఠః కోప స్తయాప్యాశ్రితః ।
ఇత్యన్యోన్యవిలక్షదృష్టి చతురే తస్మిన్నవస్థాంతరే
సవ్యాజం హసితం మయా ధృతిహరో బాష్పస్తు ముక్త స్తయా ॥

27. తదద్య విశ్రమ్య దయాళు రేధి మే దినం నినీషామి భవద్విలోకినీ ।
అదర్శి పాదేన విలిఖ్య పత్రిణా తవైవ రూపేణ సమస్స మత్ప్రియః ॥

28 వీరుఁడా! యుద్ధ ప్రయాణమూలమున క్షణకాలములోఁ గలుగు విరహమున కోర్వని లోలాక్షినిఁ జూచుచు గొప్ప సంగ్రామాడంబరము నాకర్ణించు నీకామె గండపాళి యొకటి వ్యక్తమగు శరపుంఖములు కల మదనుని నిషంగమువలెను, మఱొక్కటి పులకలచే విజయుని మంగళపాలికవలెను నుండెను.

ఇచట రమణీప్రేమ రణౌత్సుక్యముల సంధి ప్రభువిషయ భావమున కంగము.

భావశబల మెట్లన, (శుక్రకన్యను దేవయానిం గాంచిన యయాతి వాక్యమిది.)

29 చేయరాని కార్యమెక్కడ? చంద్రవంశమెక్కడ? ఆమె మరలఁ గనఁబడునా? మనకు చదువు తప్పులు చేయకుండుటకుగదా. ఆహా! కోపమందును మోమెంత సుందరము! పుణ్యాత్ములేమందురు? స్వప్నమందును నామె దుర్లభ. చిత్తము! శాంతింపుము. ఆమె యధరము నాస్వాదించు యువకుఁడు ధన్యుఁడు కదా!

ఇచట వితర్క, ఔత్సుక్య, మతి, స్మరణ, శంకా, దైన్య, ధృతి, చింతల శబలత్వము విప్రలంభ శృంగారమున కంగము.

---

28. ఏకాభూత్కుసుమాయుధేషుధిరివ ప్రవ్యక్తపుంఖావళి
ర్జేతుర్మంగళపాలికేవ పులకై రన్యాకపోలస్థలీ।
లోలాక్షీం క్షణమాత్రభావి విరహక్లేశాసహాం పశ్యతో
ద్రాగాకర్ణ్య తతశ్చ వీర! భవతః ప్రౌఢాహవాడంబరమ్॥

29. క్వాకార్యం శశలక్ష్మణః క్వ చ కులం భూయోపి దృశ్యేత సా
దోషాణాం ప్రశమాయ నశ్శ్రుతమహో కోపేపి కాంతం ముఖం।
కిం వక్ష్యంత్యపకల్మషాః కృతధియస్స్వప్నేపి సా దుర్లభా
చేతస్స్వాస్థ్యముపైహి కః ఖలు యువా ధన్యోఽధరం ధాస్యతి॥

ప్రమాణాలంకారములు.

ప్రత్యక్షము.

సంక్రాంతప్రియవదన ప్రతిబింబము సంయుక్తచూత పల్లవసుగంధము ప్రకృష్ట నాదభ్రమరవిశిష్టము నగుచల్లని తియ్యని మధ్యమం దింద్రియవర్గము (చక్షుర్ఘ్రాణశ్రోత్ర త్వగ్జిహ్వలు) సుఖించెను. మఱియు,

ఒక యువకుఁడు సరసున సరోజమధ్యమందున్న కాంతా ముఖమును దూరమునుండి చూచి పద్మమా యని యించుక సంశయించి పద్మములకు దుర్లభములగు కటాక్ష భ్రూవిక్షేపాదులచే నిది ముఖమే యని నిశ్చయించెను.

పూర్వోదాహరణమునఁ బ్రత్యక్షమాత్రము, నిచట విశేషదర్శనమునఁ గలిగిన సంశయోత్తర ప్రత్యక్షము అనిభేదము.

అనుమాన మెట్లన,

30 చంచల జలదధూమ మాకాశము నావరించుట చేతను, ఖద్యోతములగ్నికణములుగా నుండుటవలనను, దిక్కులు విద్యుజ్జ్వాలలచేఁ బచ్చనగుటంబట్టియు, మదన దావాగ్ని పథికతరుషండమునఁ బ్రవేశించెనని తలంతును. మఱియు, లహరీలోలాక్షులీకామిను లేయువకునందుఁ జూపు సారిం

30. యథారంధ్రంవ్యోమ్నశ్చలజలద ధూమస్థగయతి
స్ఫులింగానాంరూపం దధతిచయథాకీటమణయః ।
యథావిద్యుజ్జ్వాలోల్లసిత పరిపింగాశ్చకకుభ
స్తథామన్యే లగ్నః పథికతరుషండే స్మరదవః ॥

పథికతరుషండము మదన దావాగ్నికలది వ్యోమవ్యాపిజలదధూమము కలదికనుక అని యనుమానాకారము.

తురో వానియందే యీవాడితూపులెప్పుడు పడుచు నుండును. అధిజ్యధన్వుఁడు గ్రోధనుఁడు నగు మదనుఁ డాజ్ఞాకరుఁడై వీరికి ముందే పరుగెత్తుచుండును. నిజము.

మొదటి యుదాహరణము రూపకసంకీర్ణము. ఇది యతిశయోక్తి సంకీర్ణము. ఇదియే భేదము. (యువతులు కింకరమదనకలు మర్మభేది బాణస్థాన నేత్రకలగుటవలన నని యనుమానరచన)

శుద్ధానుమాన మెట్లన,

విహగ సంచారము లేకపోవుటచేతను పద్మ ముకుళనము చేతను మాలతివికసించుటచేతను సూర్యుఁ డస్తమించె నని తెలియుచున్నది.

(ఈకాలము సూర్యాస్తమయముకలది విహఁగ విశ్రాంత్యాదికము కలది కనుక అనియను మానాకారము.) మఱియు,

[31] సౌమిత్రీ! చెట్టునీడ కేఁగుదము. సూర్యతాప మధిక మగుచున్నది. రామచంద్ర! రాత్రి సూర్యునకేమిప్రసక్తి? ఇదిగో చంద్రుఁడుదయించు చున్నాఁడు. వత్సా! చంద్రుఁడని నీవెట్లు తెలిసికొంటివి? కురంగమును ధరించుటవలన. హా! ప్రేయసీ! కురంగనయనా! చంద్రాననా! జానకీ! ఎక్కడున్నావు?

ఉపమాన మెట్లన,

ఈ జ్యోతిర్మండలమందు శకటాకారముగ నున్న నక్షత్ర

---

31. సౌమిత్రే నను సేవ్యతాంతరుతలం చండాంశురుజ్జృంభతే
చండాంశోర్నిశికాకథా రఘుపతే! చంద్రోయమున్మీలతి।
వత్సైతద్విదితం కథంనుభవతా ధత్తేకురంగంయతః
క్వాసిప్రేయసిహా! కురంగనయనే చంద్రాననే జానకీ॥
ఇతఁడు చంద్రుఁడు కురంగమును ధరించుటవలన. అని యనుమానము.

ముల కూర్పును రోహిణినిగా నెఱుంగుము ఈరాజులలో
మన్మథునివలె సుందరుఁడు, విష్ణువువలె దివ్యతేజస్వి,
హిమవంతునివలె ధైర్యవంతుఁడునగు రాజును వేంకట
పతినిగఁ దెలిసికొనుచున్నాను.

పూర్వోదాహరణమున నతిదేశ వాక్య ముపమానముగఁ జూపఁ బడినది. ఇందతిదేశ వాక్యార్థ సాదృశ్య ప్రత్యక్షరూపముగ నుప మానము కార్యమగు నుపమితితోఁ గూడఁ జూపఁబడినది. ఇది విశేషము.

వ్యాపారవ దసాధారణ కారణము కరణ మను ప్రాచీనమతమున మొదటిద్ది, ఫలాయోగ్య వ్యవచ్ఛిన్న కారణము కరణ మనునవీనమత మున రెండవయుదాహరణము ననిభావము. శబ్దప్రమాణమెట్లన,

[32] వరుఁడగు హరునందు దోషముప్రకటించు పాపివి నీవును
నీశునిగూర్చి యొక్కటి చక్కఁగాఁ జెప్పితివి. వేదము
లజుఁడగు బ్రహ్మకును శివునిఁగారణముగఁ జెప్పుచుండ
నతఁ డెట్లులక్ష్యప్రభవుఁడగును?

ఇచట శివుఁడు పరమేష్ఠికినిఁ గారణమనుటకు 'పూర్వమం దెతఁడు బ్రహ్మనుగూడ సృజించెనో' (యోబ్రహ్మాణం విదధాతిపూర్వం) అను శ్రుతిరూపమగు శబ్దప్రమాణము చెప్పఁబడినది. ఇట్లే స్మృతి, పురాణా, గమ, లౌకిక వాక్యరూపములగు శబ్దప్రమాణము లుదాహరింపఁదగినవి. అందు స్మృతి యెట్లన, (ఇది నాస్తికుని వాక్యము)

జనులారా! పాపములను బలాత్కారముగఁ జేయుఁడు.
అవి మీరు చేయున్నట్లే యగును. బలాత్కారముగ
నొనరించిన కార్యముల నన్నిటినిఁ జేయని వానిఁగా
మనువుచెప్పెను.

---

32. వివృణ్వతా దోషమపిచ్యుతాత్మనా త్వయైక మీశం ప్రతిసాధుభాషితం।
యమామనంత్యాత్మభువోపి కారణం కథంసలక్ష్యప్రభవో భవిష్యతి ॥

పూర్వము శ్రుతి అభిమతార్థమునఁ బ్రమాణముగఁ జెప్పఁబడినది: ఇచ్చట స్మృతి యనిష్టార్థమం దభిమతార్థదూషణ పరునిచేఁ బ్రమాణముగఁ దీసికొనఁబడియెను. ఇదిభేదము.

ఆచారము ఆత్మతుష్టి అని మీమాంసకులు చెప్పిన రెండు ధర్మ ప్రమాణములు వేదశబ్దము నూహింపఁజేయునవి కావున శబ్దప్రమాణ మందంతర్భవించును. అందాచార ప్రమాణమెట్లన,

[33] గొప్పవారి యాచార సంప్రదాయమిట్టిది. సత్పురుషులు తమ నామమును జెప్పఁగూడదు. పేరుచెప్పిన నాచారహీనునిగా జనము తలంచును. అందుచేఁ బేరు చెప్పుట కుత్సహింపను.

ఆత్మతుష్టి ప్రమాణ మెట్లన,

[34] పవిత్రమగు నామనము శకుంతలను గోరుటచే నీమెను క్షత్రియుఁడు పెండ్లియాడ నగును. సత్పురుషులకు సందిగ్ధ కార్యములందంతఃకరణ ప్రవృత్తులు ప్రమాణము.

ఇచట దుష్యంతుఁ డాత్మతుష్టిచే శకుంతలా పరిగ్రహము ధర్మమని శ్రుత్యంగీకారము నూహించెను.

ఇట్లు మీమాంసోక్తమగు శ్రుతి లింగాధికము కూడ ప్రమాణముగా నిచట నుదాహరింపఁదగును.

అందు శ్రుతి యెట్లన,

---

33. మహాజనాచార పరం పరేదృశీ స్వనామ నామాదదతేనసాధవః ।
అతోభిధాతుంనతదుత్సహేపునర్జనః కిలాచారముచంవిగాయతి ॥

తన పేరు గురువు పేరు కృపణుని పేరు పెండ్లము పేరు పెద్దకొడుకు పేరు చెప్పఁగూడదని ప్రసిద్ధి.

34. అసంశయం క్షత్ర పరిగ్రహక్షమా యదార్యమస్యామభిలాషి మేమనః ।
సతాంహిసందేహపదేషు వస్తుషుప్రమాణమన్తఃకరణప్రవృత్తయః ॥

> నీవు నామముచేతనే వరదుఁడవు కావున వరముద్రను ధరింపవు. బుధులు శ్రుతి ప్రసిద్ధార్థమందు లింగము నాదరింపరు కదా !

ఇచట కరిగిరీశునకు వరదుఁడను నభిధాన శ్రుతిచే నన్ని కోరికల నిచ్చు వాఁడగుట సమర్థింపఁబడినది.

లింగ మెట్లన,

> నా ప్రవృత్తులేవియు స్వార్థములు కావని మీ కుఁ దెలిసినదే. అష్టమూర్తులచే నే నిట్టివాఁడ (పరార్థైక ప్రవృత్తి) నని తెలుపఁబడితిని కదా !

ఇచట శివునియొక్క శ్రుతిప్రసిద్ధ సర్వోపకారక పృథివ్యాద్యష్టమూర్తి పరిగ్రహలింగముచే శివుని ప్రవృత్తులకు లోకానుగ్రహ ప్రయోజనత్వము సమర్థింపఁబడినది. లింగము మూలమగు వేదానుమాపకమగుటచే వైదిక శబ్దప్రమాణమందే యంతర్భావము. ఇట్లు లౌకిక లింగములును లౌకిక శబ్దముల నూహింపఁ జేయునవగుటచే లౌకిక శబ్ద ప్రమాణమందే యంతర్భావము. అందువలన,

> [35] నాయిక కను సన్నచే సవతింటినుండి యక్కడనుండి వచ్చుచుంటివా ? యని యడిగెను. దానికతఁడు కాదని శిరఃకంపము చేసెను. అప్పుడామె తద్వృత్తాంతము

---

35. లోలద్భ్రూలతయా విపక్షదిగుపన్యాసే విధూతంశిర
స్తద్వృత్తాంతనిరీక్షణే కృత నమస్కారో విలక్షస్థితః ।
ఈషత్తామ్రకపోల కాంతిని ముఖేదృష్ట్యానతఃపాదయో
రుత్సృష్టో గురుసన్నిధావపి విధిర్ద్వాభ్యాం న కాలోచితః ॥

దక్షిణ నాయకుఁడు ఖండితయగు స్వీయను గురుసన్నిధియందుఁ జూచి నామె వెంటనే యతని తప్పును సంజ్ఞతోఁ బ్రకటించుచు, నిరూపించి కోపింప నతఁడు సంజ్ఞతో సమాధాన మిచ్చిన సందర్భము.

నెఱింగిన సఖిని జూపఁగా నతఁడు మనోవికాసముతో విస్మయాన్వితుఁడై యుండెను. అంతనామె మోమెత్తి వారగా నతఁడు చూపుతో నామె పాదములఁబడెను. ఇట్లాదంపతులచే గురుసన్నిధియందును గాలోచిత విధి వీడఁబడలేదు.

ఇత్యాది చేష్టారూపమగు దానిం బ్రమాణాంతరముగాఁ జెప్పనవసరములేదు.

ఒకచో శబ్దప్రమాణ కల్పనచేఁ జమత్కార మెట్లన, ఓ జడుఁడా! ప్రాణములుపోఁగా దమయంతి మనము నాయందు లీనమగు నని తలంచు చుంటివా? అట్లు తలంపకు. స్మరవిబుధుఁడు ప్రాణ ప్రయాణకాల మనఃప్రవేశ ప్రయోజకమగు శ్రుతిని నలముఖేందు పరముగ నాకుఁ జెప్పెను నిజము.

ఇచట మృతినొందినవారి మనము చంద్రునొందు ననునర్థము కల శ్రుతికి నలముఖ చంద్రవిషయత్వము కల్పితము. కాఁగా నట్లు వ్యాఖ్యాన మొనరించిన మదనుని వాక్యము ప్రమాణముగఁ జెప్పఁబడినది.

అర్థాపత్తి.

ఓ నితంబిని! నీకు నడుమున్నదని నిర్ణయింప వీలగును. నడుము లేనిచో పయోధరభార మెట్లు నిలుచును? మఱియు,

[36] శాస్త్ర ప్రమాణముకంటె హేతువు ప్రబలమని

36. వ్యక్తంబలీయాన్యది హేతురాగమాదపూరయత్సా జలధిం నజాహ్నవీ।
గంగౌఘనిర్భస్మిత శంభుకంధరా సవర్ణ సుణాః కథమన్యథా స్యాత్ ॥
అగస్త్యుడంబుధి నాచమింప భగీరథుడాసముద్రమును గంగచే పూరించెనని భారతారణ్య పర్వమున కథ కనఁబడుచున్నది. ఇది శాబ్ద ప్రమాణము.

నిశ్చయింపఁబడినపు డాయమున సముద్రమును నింపెను గాని గంగనింపలేదు. అట్లు కానిచో నీసముద్రజలము గంగాధరుఁడు? భస్మశూన్యముగఁ జేయఁబడిన శివుని కంఠముతో సమానవర్ణముకలది యెట్లగును?

అనుపలబ్ధి.

తర్కశీలమేయయ్యు లోకము నీనడుమునూహింపలేనిదై నీకు నడుము లేదని స్పష్టముగనే నిశ్చయించు చున్నది. కుచగిరి వరయుగ మాధారము లేకుండనుండుట మన్మథుని యింద్రజాలమని తలంచుచున్నది.

సంభవము.

పూర్వమనుభవింపనిదియు నిఁకననుభవింపఁ బోవునదియు నాకేమున్నది? సర్వమును సహింతును. నాకు దుఃఖ మలవాటు. కాని యోశివ! శరణాగతులకు నీయెదుట పరాభవ మర్హముకాదు. మఱియు,

37 నాకంటె సుప్రసిద్ధులై నాకృతిని లెక్కసేయనివారికై యీకావ్యము రచింపలేదు. కాలమునిరవధికము భూమి విశాలము. కనుక నావంటివాఁడున్నను, పుట్టినను నతని కీకావ్యముపయోగించుగాక. మఱియు,

38 సోదర! పాంథ! నీవెక్కడనుండి? నగరమునుండి. విశే

---

37. యే నామ కేచిదిహ నః ప్రథయంత్యవజ్ఞాం, జానంతి తే కిమపి తాన్ప్రతి నైష యత్నః।
ఉత్పత్స్యతేఽస్తి మమ కోఽపి సమానధర్మా, కాలో హ్యయం నిరవధిర్విపులా చ పృథ్వీ॥

38. భ్రాతః పాంథ కుతో భవాన్నగరతో వార్తా నవా విద్యతే
బాఢం బ్రూహి యువా పయోద సమయే త్యక్త్వా ప్రియాం జీవతి।
సత్యం జీవతి? జీవతీతి కథితా వార్తా మయాపి శ్రుతా
విస్తీర్ణా పృథివీ జనోఽపి వివిధః కిం కిం న సంభావ్యతే॥

షమా? ఔను. చెప్పుము యువకుఁడు వర్షాకాల
మున ప్రేయసిని విడిచి జీవించుచున్నాఁడు. నిజముగ
జీవించుచున్నాఁడా? జీవించు చున్నాఁడని చెప్పినవార్త
నేనును వింటిని. పృథివి విశాలమైనది. జనులు ననేకవిధ
ములు. ఏది సంభవింపదు?

ఇచట మొదటి యుదాహరణమున 'పూర్వమనుభవింపనిదియు నిఁక ననుభవింపఁ బోవునదియు నాకేమున్నది' అని సంభవ ప్రమాణసిద్ధమగు నర్థము చూపఁబడినది. రెండవ యుదాహరణమున సంభవము నుప పాదించు కాలానంత్యాదికము చూపఁబడినది. మూఁడవ యుదాహర ణమున సంభవమె కంఠోక్తము. ఇది భేదము.

ఐతిహ్యము.

నరుఁడు జీవించియుండిన నూఱేండ్లకైన నానందము
నొందును. అను కల్యాణకరమగు నీలోక వార్త నాకు
వినఁబడుచున్నది. ఎంతయాశ్చర్యము !

ఇచట నిది లోకవార్తయని పురుష విశేషనిర్దేశము లేని వక్తృప్రవాద పారంపర్య రూపమగుట చూపఁబడినది. (ఇదియే ఐతిహ్యలక్షణము)

సంసృష్టి సంకరములు.

పిమ్మట నీయలంకారములొక-చో (రెండుగాని యెక్కువగాని) కూడు టలో లౌకికభూషణముల కలయిక వలెనే చమత్కారాతిశయము కనఁ బడుచుండుటవలన నరసింహన్యాయముచే వేఱలంకారముకాఁగా నాయ లంకారనిర్ణయము చేయఁబడుచున్నది. తిలతండు లన్యాయముచే స్పష్ట ముగ భేదము తెలియుచున్న యలంకారములు కలిసిన సంసృష్టి. నీర క్షీరన్యాయముచే భేదము తెలియని యలంకారములు కలిసిన సంకరము వగును. ఆసంకరము అంగాంగిభావముచేతను, సమప్రాధాన్యముచేతను,

సందేహముచేతను, ఏకవాచకానుప్రవేశము చేతను, నాలుగు విధములు.
ఇట్లు నరసింహోకారములగు నలంకారము లైదు.

సంసృష్టి.

[39] వదన సౌరభలోభ పరిభ్రమద్భ్రమర సంభ్రమసంభృత
శోభయు చలితయు నలకలోల విలోచనయు నగు నొక
యువతిచే కలమేఖలా కలకలము చేయఁబడెను.

ఇచటశబ్దాలంకారము లగు ననుప్రాసయమకములకు సంసృష్టి.

తమ మంగములనలదు చున్నదా! ఆకస మంజనమును
గురియుచున్నదా! యను నట్లుండుటచే దృష్టి దుర్జనసేవ
వలె నిష్ఫలమయ్యెను.

ఇచట నర్థాలంకారములగు నుత్ప్రేక్షలకు నుపమకు సంసృష్టి.

[40] ఆనందమందర పురందరము క్తమాల్యము, మహిషాసుర
శిరోనిక్షిప్తము, మంజుమంజీరశింజిత మనోహరమంబికా
పాదాంబుజము, మనవిజయమున కగుగాక.

ఇచట శబ్దార్థాలంకారములగు ననుప్రాసోపమలకు సంసృష్టి.

అంగాంగి భావసంకరము.

[41] అప్పుడు గాలిచే కదల్పఁబడిన చెట్లక్రింద నీడలు శశాంక

---

39. వదనసౌరభ లోభపరిభ్రమద్భ్రమర సంభ్రమ సంభృతశోభయా।
చలితయావిదధేకలమేఖలా కలకలోఽలకలోలదృశాన్యయా ॥

40. ఆనందమందరపురందర ముక్తమాల్యం
మౌళౌహఠేననిహితం మహిషాసురస్య।
పాదాంబుజం భవతునో విజయాయ మంజు
మంజీరశింజిత మనోహర మంబికాయాః॥

41. తలేష్వవేపంతమహీరుహాణాం ఛాయాస్తదామారుతకంపితానాం।
శశాంకసింహేన తమోగజానాం లూనాకృతీనామివ గాత్రఖండాః ॥

సింహముచే లూనాకృతులగు తమోగజముల గాత్ర
ఖండములు వోలె కదలెను.

ఇచట శశాంక సింహముచే ననునది, తమోగజముల యనునదియు రూపకము.

యద్యపి ఇచట శశాంకుడను సింహము తమము లనుగజములు అని మయూర వ్యంసకాది సమాసము నాశ్రయించుటచే రూపకము వలెనే శశాంకుడు సింహము వంటివాడు తమములు గజములవంటివి, అను నుపమిత సమాసము నాశ్రయించిన, నుపమయుఁ జెప్ప శక్యమగును గాని లూనాకృతులన్న విశేషణ మూలమున రూపకమే సిద్ధించును, ఆ విశేషణమునకు ప్రధానముతో నన్వయ మర్హము కాని యప్రధాన ముతో నన్వయ మర్హముకాదు కదా! గుణములు ప్రధానముతో నన్వ యించునవి. కావున సమములు, సమములగుటచే పరస్పరము సంబంధము లేనివి (గుణానాంచ పరార్థత్వా దసంబంధ స్సమత్వాత్) అను న్యాయ ముంబట్టి. ఉపమిత సమాసముఁ జెప్పినచో నది పూర్వ పదార్థ ప్రధాన మగుటచే శశాంకునకు, తమములకు ప్రాధాన్యముండును, అచట విశేష ణముయొక్క ముఖ్యార్థమగు శరీరచ్ఛేదము నన్వయించుటలో స్వారస్య ముండదు. లాక్షణికార్థ స్వరూపనాశరూప ఆకృతి లవన కర్తృత్వ కర్మత్వ ములకు వానితో నన్వయము కలిగినను ముఖ్యార్థమగు శరీరచ్ఛేదము యొక్క అన్వయ స్వారస్యమే యాదరింపఁదగినది.

[42] అందుచే స్వరూపనాశమును గప్పిపుచ్చుట వలన నుత్పన్నమగు సాధ్యవసానలక్షణా మూలాతిశయోక్తిచే రూపకము సిద్ధించును. ఆ రూపక ముత్ప్రేక్ష కంగము ఉత్ప్రేక్షను పోషకమగుటంబట్టి. రూప

42. ఇట్టియుత్ప్రేక్ష తమోంశమున నీవిశేషణమున్న కన్వయము లేకపోవుటచే నెట్లు రూపకము సిద్ధించుననినం జెప్పుచున్నాడు.

కము లేని-చో నన్ననో నీడలు లూనగాత్ర ఖండములు వోలెఁ గదిలినవి అన్నంత మాత్రమే చెప్పినచో నుపమాలంకారమే సిద్ధింప వలసి వచ్చును, కదలుటయను సాధర్మ్యముండుటంబట్టి. నీడలకు అప్పుడే నరకబడిన గాత్రఖండములతో నభేద సంభావనా రూపమగు నుత్ప్రేక్ష సిద్ధింపక పోవును.

ఓయి! శశాంకునిచే ఛిన్నాకృతులగు తమముల గాత్ర ఖండములువోలె నీడలు కదిలినవి. అను నింత మాత్రము చెప్పినను అభేద సంభావన కుపయుక్తమగు లూనాకృతియను నధిక విశేషణమును స్వీకరించుటవలన నుత్ప్రేక్ష సిద్ధించును గదా! యన్న-చో నది నిజమే! అట్లు చెప్పినప్పుడు ఆ కృతి లవనకార్య సమారోపమునకు నిమిత్తములగు శశాంక తమములందు హంతృ హంతవ్య చేతనవ్యవహార సమారోప రూపమగు సమాసోక్తి నపేక్షింపవలెను. ఇట్లు చెప్పిన-చో రూపకమగును. ఇదియే భేదము. ఇంతకు నిచట నతిశయోక్తి రూపకోత్ప్రేక్షల కంగాంగి భావముచే సంకరమని తేలినది.

సమప్రాధాన్య సంకరము.

[43] అతిక్రాంత తుంగపయోధర, స్ఫురితమధ్య గతారుణ
నాయకయునగు నాకాశ లక్ష్మీమరకతైకావళివోలె
(నున్న) సూర్య తురంగావళి మమ్మోము గాత.

ఇచట పయోధరాది శబ్దశ్లేషమూలకాతిశయోక్తిచే నంగమగు దానిచేఁ బరిపోషితమేయగు సూర్యతురగావళి యందాకాశలక్ష్మీ మరకతైకావ ళ్యభేదోత్ప్రేక్ష — గగనలక్ష్మియందు నాయికా వ్యవహారా

43. అవతునస్సవితుస్తురగావళిస్సమతిలంఘితతుంగపయోధరా।
స్ఫురితమధ్యగతారుణనాయకా మరకతైకలతేవనభశ్శ్రియః॥

రోప రూపమగు సమాసోక్తి గర్భితముగానే పోషింపఁబడుచున్నది, పయోధర శబ్దశ్లేష ముభయోపకారిక మగుటంబట్టి.

అందువలన నుత్ప్రేక్షా సమాసోక్తు లేక కాలికములు. పరస్పరా పేక్షతో చమత్కారము నొందుటయు, నుభయమునకుఁదుల్యమె కనుక వినిగమనము (ఏకపక్ష సాధకయుక్తి) లేకపోవుటచే సమప్రాధాన్య సంకర మగును. మఱియు,

చంద్రుఁ డంగుళులవంటి కిరణములచేఁ గేశపాశమువంటి
తిమిరమును బట్టుకొని ముకుళీకృత పద్మనేత్రమగు రజనీ
ముఖమును ముద్దుపెట్టు కొనుచున్నాఁడు కాఁబోలు.

ఇచట నంగుళులవంటి యను వాక్యోక్తోపమచే నుపమా బహుళమగు సందర్భమునఁ జెప్పుట (స్థానప్రామాణ్యము) వలన, ముఖ్యార్థరూపమగు ముకుళీకరణమను లింగము (లింగప్రామాణ్యము) న కనుగుణమగుటవల నను, నుపమిత సమాసము చెప్పుటచే లబ్ధమగు సరోజలోచనమను సమాసోక్తోపమచేతను సంగమగుదానిచేఁ బరిపోషితమేయగు చంద్ర కర్తృక రజనీముఖ చుంబనోత్ప్రేక్ష — నిశాచంద్రులందు దాంపత్యవ్యవ హార సమారోపరూప సమాసోక్తి విశిష్టముగనే పోషింపఁబడుచున్నది, ఉపమ లుత్ప్రేక్షాసమాసోక్తులకుఁ బోషకములగుటలో భేదము లేకపోవు టంబట్టి, సమాసోక్తి విశిష్టముకానిచోఁ జుంబనోత్ప్రేక్ష నిరాధార మగుటంబట్టియు. అందువలన నిచటను నేకకాలికములగు నుత్ప్రేక్షా సమాసోక్తులకు సమప్రాధాన్యము సిద్ధము.

[44] యద్యపి ఇచట నుపమలచే శశి నిశాగతమగునవే ధర్మములు

---

44. చంద్రుని చుంబనోత్ప్రేక్షయందు, దాంపత్యవ్యవహారసమారోపాత్మకసమాసోక్తి యందు నపేక్షితమగు నాయక సామాన్యధర్మ ముపమాద్వయమువలన లభింపక పోవుటచే నాయుపమలకుత్ప్రేక్షాసమాసోక్త్యంగత్వ మెట్లు కుదురునని శంకించు చున్నాఁడు.

సమర్థింపఁబడుచున్నవి కాని చంద్రనాయకులకు రజనీనాయికలకు సాధారణములగు ధర్మములు సమర్థింపఁబడుటలేదు. సాధారణ ధర్మ సమర్పణ ముత్ప్రేక్షా సమాసోక్తుల కవసరము ఉత్ప్రేక్ష ప్రకృతాప్రకృత సాధారణమగు గుణక్రియల నపేక్షించుటంబట్టి, సమాసోక్తి విశేషణ సామ్యమూలకమగుటం బట్టియు. అట్లయ్యు వాక్యోక్తోపమయందున్న 'వంటి' పదము (ఇవకారము) నకు కిరణములవంటి యను మఱొక యన్వయము నంగీకరించి యా యన్వయమువలన లభించునది, ప్రకృతాప్రకృతములలో నొక్కొక్కదానికి విషయము నగు నర్థద్వయమునకు, సమాసములోఁ జెప్పఁబడిన యుపమయందు సరోజమువంటి లోచనము మఱొక సమాసము నంగీకరించి సమాస భేదముచే లబ్ధమగు నర్థద్వయమునకును నభేదాధ్యవసాయముచే సాధారణ్యమును సంపాదించి యీ యుపమల కుత్ప్రేక్షా సమాసోక్త్యంగత్వము సాధింప నగును.

[45] లేనిచో ఇచటఁ బ్రస్తుత భాగములోనున్న కిరణ తిమిర పద్మములకు నప్రస్తుత భాగమందున్న యంగుళి కేశపాశనేత్రములకును తనుదీర్ఘారుణత్వ నీల నీరంధ్రత్వ కాంతి మత్త్వాదికముచే సదృశములగు వానికి ప్రత్యేకముగ భేదమున్నట్లే అనుగతమగు సాదృశ్య ప్రయోజక రూపము (తను దీర్ఘారుణ త్వాదికము) గ నభేదమున్ను కలదు. ఆ యభేదముకూడ నిచట వివక్షితమే, "ఉపమ భేదాభేద ప్రధానము" అను నాలంకారిక సిద్ధాంతముంబట్టి. ఆ భేదాభేదములందును ప్రయోజకాంశ నిష్కర్ష న్యాయముననభేద భాగమునే గ్రహించుటచే సాధారణ్యమును సంపాదించి యుపమ ప్రధానములగు నుత్ప్రేక్షాసమాసోక్తుల కంగమగుటను నెరవేర్పఁదగును. వెలుతురును వేడిని నిచ్చు సూర్య

45. ఎట్లును తప్పని యభేదాధ్యవసాయముచేతనే యంగత్వము కుదురుచుండగ నన్వయాంతర సమాసాంతరములఁ గల్పించుట గౌరవ మను భావముతోఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

తేజము వేడినిచ్చుట (చలినిపోఁగొట్టుట) మాత్రముచే శీత బాధితుఁడగు నంధున కుపయోగించుట లేదా ? ఇట్లంగీకరింపనిచో,

> అంసార్పిత లంబహారుఁడు హరిచందన లిప్తాంగ రాగుఁడు నగు నప్పాండీఁడు బాలాతప రక్తసానువు నిర్ఝరోత్పత్తి యుతుఁడు నగు నద్రి రాజుంబోలెఁ బ్రకాశించుచున్నాఁడు.

ఇత్యాద్యుపమయుఁ గుదురక పోవలసివచ్చును. ఉపమానోపమేయములగు నద్రి రాజ పాండ్యుల కనుగత సాధారణ ధర్మము చెప్పఁబడలేదు అద్రి పక్షమున బాలాతప నిర్ఝరములు, పాండీని పక్షమున హరిచందన హారములు నని ధర్మభేదముంబట్టి. అందువలన నచట సదృశములగు బాలాతప హరిచందనములకు నిర్ఝరహారములకు నభేదాంగీకారమే గతి యగుచున్నది.

> సముద్రుఁడు తరంగాగ్రములతో ఫేన చందనమును నూరుచున్నాఁడు కాఁబోలు. చంద్రుఁడు కరములతో దానిందీసి దిగంగనలకుఁ బూయుచున్నాఁడనితలంతును.

అనుచో నుత్ప్రేక్షలకు కాలభేదమున్నను సమప్రాధాన్యమున్నది అన్యోన్య నిరపేక్షమగు వాక్యద్వయముచే గ్రహింప బడుటంబట్టి, 'చంద్రుఁడుకరములతో దానిందీసి' యని ఫేన చందనరూపక మాత్రమును గ్రహించుటచేఁ బూర్వమందున్న యుత్ప్రేక్ష నపేక్షింపకపోవుట వలన, తమ మంగముల నలదుచున్నదా! యను దానివలెనిది యుత్ప్రేక్షాద్వయ సంసృష్టియే యగుననరాదు. లోకసిద్ధమగు పేషణలేపన పూర్వాపరీభావముల ఛాయ ననుకరించిన యుత్ప్రేక్షా ద్వయమునకుఁ బూర్వ పరీభావముండుటచేఁ జమత్కారాతిశయ వికాసము వలన సంసృష్టికంటె విలక్షణమగుటంబట్టి. అందువలన భిన్నకాలీనములగు

దర్శపౌర్ణ మాసాది యాగములవలె నేకఫలసాధనము లగుటచేనీయుత్ప్రే క్షాద్వయము సమప్రధానము. ఇట్లు సమప్రధాన సంకరముకూడ నుదాహరింపఁబడినది.

సందేహసంకరము.

[46] ఇందుమతీ స్వయంవరమున సమగుణులగు నజేందుమతుల
కలయికకు సంతసించిన పౌరులు రాజుల శ్రవణములకు
కటువుగ ఈమెశరచ్చంద్రునొందినకౌముది, జలధిం జెందిన
జాహ్నవి, అను నేకార్థక వాక్యముల వివరించిరి.

ఇచట నీమెయను సర్వనామముచే నజుని వరించిన యిందుమతి విశిష్టరూపముతోఁ జెప్పఁబడినప్పుడు బింబ ప్రతిబింబభావాపన్న ధర్మ విశిష్టములగు సదృశముల కైక్యారోపరూప మగునిదర్శన యగును. ఆసర్వనామముచే నిందుమతి స్వరూపముతోడనే గ్రహింపఁ బడినయెడల బింబమగు ధర్మము (అజునివరించుట) పూర్వసందర్భమువలనను, సమ గుణములగు నజేందుమతుల కలయికకు సంతసించిన యను పౌర విశేష ణము వలనను ప్రతీయమాన మగుచున్నది. ఆపక్షమున ప్రస్తుత ధర్మి యందు ప్రస్తుతవృత్తాంత ప్రతిబింబమగు నప్రస్తుత వృత్తాంతారోప రూప మగు లలితమగును. ఇట్లు నిశ్చయము లేకపోవుటవలన సందేహసంకర మగును. మఱియు,

---

46. శశినముపగతేయం కౌముదీ మేఘముక్తం
జలనిధిమనురూపం జహ్నుకన్యావతీర్ణా ।
ఇతిసమగుణయోగప్రీతయ స్తత్ర పౌరా
శ్శ్రవణకటునృపాణా మేకవాక్యం వివవ్రుః ॥

[47] చంద్రుఁడు కరిగి స్వాదమృత రసవాపియైన యెడల నచటనుండుకళంకము వికసితేందీవరవనమైన యెడలను నావాపియందు స్నానముచేసి చల్లబడిన యవయవము లతో మదనాగ్నివలనఁ గలిగిన పీడాపరిభవము నెన్నటి కైన వీడుదును.

ఇచట నింతపాటి సాధనసంపత్తి కలిగినపుడు తాపము శాంతించునను నర్థమందు కవికి తాత్పర్యమైనచో నపుడీ సాధనసంపత్తి సిద్ధించుటకై తలంపు కనుక సంభావనాలంకారమగును. ఇంత సాధనసంపత్తి యెప్పుడును సంభవింపదు కావున తాపశాంతియు గగనారవింద సదృశమే యను నర్థమందు కవితాత్పర్యమైనయెడల గ్రహింపఁబడిన యసత్యమును సాధించుట కసత్యాంతర కల్పనారూపమగు మిథ్యాధ్యవసి త్యలంకారమగును. కావున నుభయథాసంభవించుటచే సందేహసంకరమగును. ఇట్లే, ఓరాజ! స్ఫటికగంభముందుండుటచేఁ దెల్లనగు నీటిలోఁ దడుపఁబడిన ముత్యము వలన లత పుట్టినచో దాని పుష్పములతో నీయశము సమమగును.

ఇత్యాదులందును సంభావనా మిథ్యాధ్యవసితి సందేహసంకర మగు నని యెఱుంగవలెను.

పాము నోటితో విషమువిడుచుచుఁ జెట్టు మొదట నుండిన యెడల ఫలభారముతో నిండిన తరువువలన లాభమేమి?

ఇచట సర్పవృత్తాంతము వర్ణింపఁబడుచుండ రాజద్వారమందున్న నీచవృత్తాంతముకూడ తోఁచుచున్నది. అందు వస్తుతః అట్టిసర్పవృత్తాం

47. విలీయేందుస్స్యాదమృతరస వాపీయదిభవే
త్కళంక స్తత్రస్యాద్యదిచ వికచేందీవరవనం ।
తతస్స్నానక్రీడాజనితజడ భావై రవయవైః
కదాచిన్ముంచేయం మదనశిఖిపీడాపరిభవమ్ ॥

తమే ప్రస్తుతమైనచో నప్రస్తుత ఖల వృత్తాంతమును దోఁచఁజేయుట కప్రస్తుత సర్పవృత్తాంత కీర్తన మన్నచో నప్రస్తుతప్రశంస. అథవా, వర్ణ్యమానమగు సర్పవృత్తాంత కీర్తనముచే సమీప మందున్నఖలులమర్మము వెల్లడింపఁబడినచో రెండును బ్రస్తుతము లగుటచేఁ బ్రస్తుతాంకురము నగును గావున సందేహసంకరము.

ఒక విషయమందే శబ్దార్థాలంకారద్వయము స్పష్టమగుచో నేక వాచకానుప్రవేశసంకర మగునని లక్షణముచెప్పి కావ్యప్రకాశకారుఁ డుదాహరించెను.

> [48] పిమ్మట స్పష్టోచ్ఛ్వసత్కిరణ కేసర సూర్యబింబ విస్తీర్ణ
> కర్ణికము, శ్లిష్టాష్టదిగ్దళకలాప ముఖావతార బద్ధాంధకార
> మధుపావళియు, నగు దివసారవిందము సంకోచము
> నొందెను.

ఇచటనేక పదాను ప్రవిష్టములగు రూపకానుప్రాసము లున్నవి. ఏవాక్యమందు పదభేదముచే శబ్దార్థాలంకారము లుండునో అచట నా శబ్దార్థాలంకారముల సంసృష్టియగును. ఇచట నొకపదమందే రెండునుం డుటచే సంకరమగునని.

అలంకార సర్వస్వకారుఁడన్ననో ఒకవాచకశబ్దమందు వాచ్యములే యగు నలంకారముల కనుప్రవేశము స్వారసికమగును. వాచకశబ్ద మర్థముల కాధారమగుట వలన. అని తలంచి యర్థాలంకారములకును నేకవాచ కానుప్రవేశ సంకరము నుదాహరించెను.

---

48. స్పష్టోచ్ఛ్వసత్కిరణకేసర సూర్యబింబవిస్తీర్ణ కర్ణిక మథో దివసారవిందం ।
శ్లిష్టాష్టదిగ్దళకలాపముఖావతార బద్ధాంధకారమధుపావళి సంచుకోచ ॥

49 ఆ నగరమం దేణీలోచనలు సత్పుష్కరద్యోతి తరంగ శోభియు నమందముగ నారబ్ధమృదంగవాద్యము నగు నుద్యాన వాప్యుదక మందువలెనే నాట్యగృహమందును నాడుకొనుచున్నారు.

ఇచట నాట్యగృహ వాప్యుదకములకు సత్పుష్కరేత్యాది విశేషణ మందు శబ్దసామ్యముండుటచే శ్లేష, అమందముగ నారబ్ధేత్యాది విశేషణ మందర్థసామ్య ముండుటచే నుపమ. ఆరెండును నొక వలెశబ్దమందను ప్రవిష్టములు కావున నేక వాచకానుప్రవేశ సంకరమయ్యెనని. ఇదియు మాకభిమతము కాదు. ఏలయన,

సత్పుష్కరేత్యాది విశేషణమందును శ్లేషమూలకాభేదాధ్యవసాయరూపమగు నతిశయోక్తిచే లభించిన ధర్మసామ్యమే యచటవలె శబ్ద ప్రతిపాద్యమగుటచే శబ్దసామ్య మావలెశబ్ద ప్రతిపాద్యము కాక పోవుటంబట్టి. (ఇవశబ్దమందు శ్లేషలేదు) శ్లేషమూలకాభేదాధ్యవసాయముచే ధర్మసామ్యము నంగీకరింపకపోయినచో, 'ఏమి యాశ్చర్యము! రాగవతియగు సంధ్య స్వయముగ నంబరమును వీడుచున్నది.' ఇత్యాది శ్లిష్టవిశేషణ సమాసోక్త్యుదాహరణమున విశేషణ సామ్యము లేకపోవుటచే సమాసోక్తి లేకపోవలసివచ్చుట చేతను, శబ్ద సామ్యము వలె శబ్ద ప్రతిపాద్యమైనను, ఆ శబ్దసామ్యమున కుపమావాచకత్వమే లభించుటచే శ్లేషవాచకత్వము లేకపోవుటంబట్టియు. శబ్ద ప్రయుక్తమగునదికాని యర్థప్రయుక్తమగునదికాని కవి సమ్మతమగు

---

49. సత్పుష్కరద్యోతి తరంగశోభిన్యమందమారబ్ధ మృదంగవాద్యే ।
ఉద్యానవాపీపయసీవ యస్యామేణీదృశో నాట్యగృహే రమంతే ॥

సత్పుష్కరద్యోతి తరంగశోభి= మంచి తామరపూవులతో ప్రకాశించు నలలతో విలసిల్లునది వాప్యుదకము, మంచి వాద్యభాండ ముఖములచే ప్రకాశింపచేయబడిన నృత్యభూమికలది నాట్యగృహము,

సామ్యమును జెప్పినచో నన్నివిధములను నుపమనే స్వీకరింపవలెను. అట్లంగీకరింపని యెడల,

ఎట్లాహ్లాద పఱుచుటచేఁ జంద్రుఁడయ్యెనో, తపింపఁజేయు
టచే దపనుఁడెట్లయ్యెనో అట్లే ప్రజల రంజింపఁజేయుటచే
నాదిలీపుఁడన్వర్థకుఁడగు రాజయ్యెను.

అనుచోట నుపమ లేకపోవలసివచ్చును. ఇచట నన్వర్థనామ మను శబ్దసామ్యముతప్ప నర్థసామ్యమేదియుఁ గవి వివక్షితమైనది లేదుకదా!

ఆ రెండు మతములు దుష్టములే యగుటవలన నెచట నొక యర్థము ప్రతిపాద్యముకాఁగా నలంకార ద్వయ లక్షణముల సమన్వయ ముండుటచే నలంకార ద్వయప్రతీతి కలుగునో అచట నా రెండలంకారము లకు నేక వాచకాను ప్రవేశముండును. ఎట్లన,

ఆ విదర్భా నగరముసఁ జంద్రకాంతమణులతోఁ గట్టఁ
బడినవి కాఁబట్టి చంద్ర కిరణములు సోకగనే కఱగిన
నీటితో నిండిన చెట్ల కుదుళ్లచే విఫలిత జలసేకమగు దమ
యంతీవనముచే నా హంస యాకర్షింపఁబడెను.

ఇచటఁ బ్రతిపాద్యమానమగు నర్థము 'సమృద్ధిమద్వస్తు వర్ణన ముదాత్తము' ను లక్షణానుసారముగ నుదాత్తాలంకార రూపము- 'సంబంధము లేకున్నను సంబంధ కథన మతిశయోక్తి' యను లక్షణము వలన నతిశయోక్తి రూపమును నగును. అంతటను 'నుదాత్తము సంబంధము లేకున్నను సంబధ కథన రూపమగుట' నిర్ణీతమే కావున వేఱగు నలంకార ద్వయముయొక్క లక్షణ సమావేశము లేదనరాదు. దివ్యలోక మం దున్న సంపత్సమృద్ధి వర్ణనాదులం దతిశయోక్తి శూన్యమగు నుదాత్తము, శౌర్యౌదార్య దారిద్ర్యాదివిషయాతిశయోక్తివర్ణనములం దుదాత్త శూన్యమగు నతిశయోక్తియుఁ బరస్పర సంబంధ శూన్యము లుగ సిద్ధమగుటచే సర్థవశమునఁ గూడిన యీ యుదాత్తాతిశయోక్తుల

కిచట నంగాంగీ భావము లేదు. ఒకదానివలన మఱొకటి పోషింపఁబడక పోవుటచేతను, ఒకటి స్వతంత్రము మఱొకటి పరతంత్రము నను భేదము లేకపోవుటవలనను సమప్రాధాన్యమున్ను లేదు. ఏ శబ్దములచే నిచట సంబంధి వస్తువు తెలుపఁబడుచున్నదో ఆ శబ్దములచేతనే సంబంధము లేకున్నను సంబంధ రూపమగు నదేవస్తువు ప్రతిపాదింపఁబడుటచే భిన్న ప్రతిపాదక శబ్దప్రయుక్తమగు నర్థభేదము లేకపోవుటంబట్టి. సందేహ సంకరమున్ను గాదు. ఒక యలంకారాల భాగమందు మఱొక యలంకార భాగమునకుఁ బ్రవేశము లేకపోవుట వలన. అందువలన నిచట నుదాత్తాతిశయోక్తుల కేకవాచకాను ప్రవేశ రూపమగు సంకరము సిద్ధమయ్యెను. ఒకచో సంకరములకుఁగూడ సంకరమున్నది. ఎట్లన,

50 భోజుని పండిత భవనములలో రతివిహారములందు విచ్ఛి
న్న సూత్రములగు హారములనుండి జారినవి, చీపురుతోఁ
జిమ్మఁబడినవి, యుదయమున ముంగిళ్లయందాడుచున్న
బాలురకాలి లత్తుకచే నెఱ్ఱవారినవియునగు ముత్యము
లను దూరమునుండి దాడిమబీజములని శంకించు నాట
చిలుక లాకర్షించుట యనునది యాభోజుని దానలీలయే.

ఇచట విద్వాంసుల సంపత్సమృద్ధిని వర్ణించుట యుదాత్తాలంకారము. బాలుర కాలిలత్తుకచే నెఱ్ఱవారినవనుచోట నుదాత్తమూలక తద్గుణాలంకారము. అచటనే చెప్పఁబోవు భ్రాంత్యుపపాదకమగు పదార్థహేతుక కావ్యలింగాలంకారమును నుండుటచే నాతద్గుణ కావ్యలింగముల కేకవచ నానుప్రవేశసంకరము. ఆ సంకరమూలకమగునది శంకించు నను చోట నున్న భ్రాంతి మదలంకారము. ఆ యేకవాచకానుప్రవేశ సంకర

---

50. ముక్తాః కేళివిసూత్రహారగళితాస్సమ్మార్జనీభిర్హృతాః
ప్రాతః ప్రాంగణసీమ్ని మంథరచలద్బాలాంఘ్రిలాక్షారుణాః ।
దూరాద్దాడిమబీజశంకితధియః కర్షంతి కేళీశుకాః
యద్విద్వద్భవనేషు భోజనృపతే స్తత్త్యాగలీలాయితమ్ ॥

భ్రాంతి మదలంకారములచే నుదాత్తాలంకారము చమత్కారము నొందింపఁబడినది కనుక ఆ సంకర భ్రాంతిమంతములకు నుదాత్తమునకును నంగాంగి భావముచే సంకరము. ఇట్లు విద్వద్గేహ వైభవ మను కార్యమునకు రాజు వితరణ విలాస మను కారణమునకు నభేదమును జెప్పుటచే హేత్వలంకారము. అదియు రాజు వితరణ విలాసముయొక్క నిరతిశయోత్కర్షను వెల్లడించుటలోఁ బర్యవసన్నమయినది. ఇంతమాత్రమందే కవి తాత్పర్యమైనచో పూర్వోక్తో దాత్తాలంకారా లంకృతమగు హేత్వలంకారమునఁ బరిసమాప్తి. వర్ణనీయుఁడగు రాజుయొక్క సంపద యెట్టిదను ప్రశ్నమున కుత్తరమగుటచే నిరతిశయ సంపద్వితరణ రూపమగు నప్రస్తుత కార్యముద్వారా రాజసంప దుత్కర్షను బ్రశంసించుటలోఁ గవి తాత్పర్యమున్నచోఁ గార్యనిబంధ నాప్రస్తుత ప్రశంసలోఁ బర్యవసానము. కార్యమగు విద్వద్భవన వైభవము కూడ వర్ణనీయమగుటచేఁ బ్రస్తుతమే యని కవియభిప్రాయమైనచోఁ బ్రస్తుతాంకురమందు విశ్రాంతి యగును. వీనిలో నొకదానియందు నిశ్చయము లేకపోవుటచే సందేహసంకరము. ఇంతియకాదు. విద్వద్భవన వైభవ వర్ణనమునకు సంబంధములేకున్నను సంబంధ కథనరూపమగుటచే నతిశయోక్తి కుదాత్తాలంకారముతోఁ గూడ నేక వాచకానుప్రవేశసంకరము. నిరతిశయ వితరణోత్కర్ష పర్యవసాయి యగు హేత్వలంకారమునకును అద్భుతానత్యౌదార్య వర్ణన రూపమగు నత్యుక్త్యలంకారముతోఁగూడ నేక వాచకానుప్రవేశ సంకరము. ఆ హేత్వలంకార మూలకమగు నప్రస్తుత ప్రశంసకుఁగాని, ప్రస్తుతాంకురమునకుఁగాని రాజ సంపత్సమృద్ధి వర్ణనాత్మకమగు నుదాత్తాలంకారముతోఁ గూడ నేక వాచకానుప్రవేశ సంకరము. [51] వాచక శబ్దము ప్రతిపాదక మాత్రపరమగుటచే వ్యంజకసాధారణమగుట వలన.

51. (రాజసంపత్సమృద్ధి వ్యంగ్యమేకాని వాచ్యముకాకపోవుటచే సంపత్సమృద్ధివర్ణనరూపోదాత్తాలంకారముతో నేకవాచకానుప్రవేశకథన మెట్లు కుదురునన్నచోఁ జెప్పుచున్నాఁడు).

ఉదాత్తాతిశయోక్తి సంకరము, హేత్వత్యుక్తిసంకరము, వ్యంగ్యోదాత్తమునకు నప్రస్తుత ప్రశంసా ప్రస్తుతాంకురాన్యతరమునకు నగు సంకరము, ఈమూఁడేకవాచకానుప్రవేశ సంకరములకు సమప్రాధాన్య సంకరము. వీనిలో నొకదాని కొకటి యంగము కాదు. ఉదాత్తాదిమాత్రమే హేత్వలంకారాదికమునకు సౌందర్యమును సంపాదించున దగుటచే నతిశయోక్తి సంకరము నంగముగ నపేక్షింపక పోవుటంబట్టి. ఇట్టి శ్లోకార్థమున నాలుగు సంకరములకుఁదగిన సంకరము నూహించుకొనవలెను. ఇట్లే మఱొక స్థలమున నుదాహరణాంతరములను జెప్పుకొనఁదగును.

కృపానిధి యగు వేంకటపతి నియోగమున (దీనిమూలమగు సంస్కృత) కువలయానందము నప్పయ్య దీక్షితుఁడు రచించెను.

రామాయరామభద్రాయ రామచంద్రాయ వేధసే,
రఘునాథాయ నాథాయ సీతాయాః పతయే నమః.

శ్రీః శ్రీః శ్రీః

శ్రీ గురుత్రయ కరుణాకటాక్షలబ్ధ న్యాయ సాహిత్య వ్యాకరణ విద్యా
వినీత ఉభయభాషా ప్రవీణ, గోదావరీ మండలాంతర్గత
వైనతేయ నదీతీర దొడ్డ వరవాసి, సాహిత్యాచార్య
కంబముపాట్యన్వయ శ్రీ సూర్యనారాయణశాస్త్రి
వేంకమాంబాప్రియతనూజ, సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి
విరచితాంధ్ర కువలయానందము
రసవదలంకారము సంపూర్ణము

శ్రీ శ్రీ శ్రీ

శ్రీ

స వ ర ణ ప త్ర ము

పుట	బంతి	తప్పు	ఒప్పు
1	16	ఉపమానా	ఉపమా
1	17	హంన	హంసి
2	19	వానినిఁ	వానిని
10	15	జడినది	బడినది
10	19	వినక్షింప	వివక్షింప
14	11	శిపుఁడు	శివుఁడు
20	10	శుద్ధాపహ్నతి	శుద్ధాపహ్నుతి
20	24	కాఁడుఁ	కాఁడు
23	17	—	ఛేకాపహ్నుతి
24	1	ఛేకాపహ్నుతి	—
26	16	ఉపమాన	ఉపమాన
26	23	విశుయ	విషయ
29	11	నుత్ప్రేక్షీంచు	నుత్ప్రేక్షించు
42	6	వ్యపహా	వ్యవహా
42	18	భాన	భాస
49	22	వ్యవస్థ	వ్యవస్థ
50	9	వ్యవస్ధ	వ్యవస్థ
50	18	త్వాయ	త్వాయి
56	5	తోగూడ	తోఁగూడ
59	16	చోటఁ	చోట

పుట	బంతి	తప్పు	ఒప్పు
60	24	మాసనసోక్తి	సమాసోక్తి
62	23	వానికిఁ	వానికి
63	1	ప్రస్తుత	బ్రస్తుత
64	21	శ్లిష్ణములు	శ్లిష్టములు
65	24	వత్తాంతము	వృత్తాంతము
66	9	కుసుమాయ	కుసుమాయు
66	19	ఓరాజ	ఓరాజ !
74	19	పృత్తాంతము	వృత్తాంతము
74	21	వర్ణనముచే	వర్ణనముచేఁ
76	3	లక్షణముఁలందు	లక్షణములందుఁ
76	16	బడీనది	బడినది
78	17	దృశ్యముచే	దృశ్యముచేఁ
84	20	వ్యవథ్త	వ్యవస్థ
86	3	పదన	వదన
86	4	నుత్ప్రేక్షించు	నుత్ప్రేక్షించు
87	24	ఛేద్యం	ఛేద్యా
88	20	కిద్దూయర	కియద్దూర
89	24	ధ్యన్యా	ధ్వన్యా
90	23	శిరశ్చేదము	శిరశ్ఛేదము
92	4	చెప్ప	జెప్ప
92	10	చెప్ప	జెప్ప
92	19	నాలింగము	నాలింగనము
93	10	వ్యాజస్తుతి	వ్యాజస్తుతి
96	12	స్తుతులచే	స్తుతులచేఁ

పుట	బంతి	తప్పు	ఒప్పు
97	18	నన్నుచో	నన్నుచోఁ
98	23	స్వేచ్చందం	స్వేచ్ఛందం
99	3	యంము	యందుఁ
99	7	లందు	లందుఁ
99	22	సూచిఁప	సూచింప
103	5	సంబంథ	సంబంధ
103	8	విభావస	విభావన
104	4	ఇచల	ఇచట
109	7	హస్తాదులందు	హస్తాదులందుఁ
109	9	ఆకర్శ్రింప	ఆకర్షింప
113	8	దశరథుఁడు	దశరథుఁడు
113	12	తయానన	తనయానన
117	21	ఇచ్చుట	ఇచ్చుట
119	16	వినికి	నునికి
121	24	నీకరముప	నీకరమున
128	4	త్తములకు	త్తరములకు
130	18	యావనముచే	" యావనముచే
130	18	" నాపె	నాపె
133	23	జీయి	ఓయి
137	6	నశిందు	నశించు
141	5	వినిర్జిత	వినిర్జిత
141	9	ధ్వోని	ధ్వని
148	19	సంబావ	సంభావ
173	7	వళ్యా	వళ్య

పుట	బంతి	తప్పు	ఒప్పు
194	24	ఇతం	ఇత్థం
196	2	గట్టనట్లు	గట్టినట్లు
200	21	తన్వీ	తన్వి
203	23	పసీ	ప్రసీ
207	21	స్పులింగానాం	స్ఫులింగానాం
226	7	యలంకాల	యలంకార
పుట	బంతి	తప్పు	ఒప్పు